

Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

На правах рукопису

Слабоуз Вікторія Василівна

УДК 811.161.2' 282.2

**ВЛАСНІ НАЗВИ ЯК ОБ'ЄКТ ОНІМОГРАФІЇ У ТЕОРЕТИЧНОМУ ТА
ПРИКЛАДНОМУ АСПЕКТАХ**

Дисертація

на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

10.02.15 – загальне мовознавство

Науковий керівник –
доктор філологічних
наук, професор Корольова Т.М.

Слов'янськ - 2015

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	2
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. МОВА І КУЛЬТУРА: ВЗАЄМОДІЯ ТА ВЗАЄМОВПЛИВ.....	15
1.1 Попередні уваги до метамови дослідження.....	15
1.2 Мова як фактор розвитку культури.....	16
1.2.1. Уявлення про мову як феномен «народження» людини.....	16
1.2.1.1. Походження мови: від античності до мовознавства	
XVIII сторіччя	17
1.2.1.2. Науково-філософський етап розвитку поглядів на	
походження мови.....	17
1.2.1.3. Розвиток поглядів на походження мови у ХХсторіччі.....	18
1.2.2. Зародження культурної функції мовлення.....	21
1.3. Мова як форма прояву культури.....	22
1.4. Мова як розповсюджувач і носій знань.....	29
1.4.1. Когнітивна функція мови й мовлення.....	34
1.4.2. Лінгвістична когнітологія як нова парадигма вивчення	
когнітивної функції мови.....	37
1.5. Про початок лінгвокультурологічного підходу до висвітлення	
проблем взаємодії мови і культури.....	43
Висновки до першого розділу.....	45
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ТА СПЕЦИФІЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ	
ФУНКЦІОНУВАННЯ ОНІМІВ У СЕРЕДОВИЩІ КУЛЬТУРИ.....	49
2.1. Ім'я як феномен культури.....	49
2.1.1. Власні імена в культурі побутового і сакрального мовлення.....	49
2.1.2. Естетизація культурного компонента смислової	
структури онімів.....	52
2.2. Власні імена у філософії мови.....	53
2.2.1. Давньогрецькі уявлення про ім'я.....	53

2.2.2. Філософія Середньовіччя та Відродження про ім'я.....	55
2.2.3. Нова філософія, поетика і риторика про імена.....	59
2.2.4. Власні імена в сучасній філософії та філології.....	61
2.2.4.1. «Філософія імені» О. Ф. Лосєва.....	63
2.2.4.2. Філософські пошуки С. Булгакова та його ставлення до власного імені.....	67
2.2.4.3. Філософія імені в творчості о. П. Флоренського.....	73
2.2.4.4. Новітні філософські підходи до вивчення власних імен.....	77
2.3. Становлення й розвиток ономастичних досліджень.....	80
2.3.1. Ономастичні дослідження у межах історичних наук і географії.....	80
2.3.2. Етимологічні дослідження онімного матеріалу.....	84
2.3.3. Становлення ономастики як самостійної науки.....	87
2.3.3.1. Короткі відомості про розвиток світової ономастичної науки.....	88
2.3.3.2. Вітчизняна ономастична наука.....	89
2.3.3.2.1. Піонери української ономастики і перші осередки ономастичних досліджень.....	90
2.3.3.2.2. Повоєнна ономастична наука в Україні.....	92
2.3.3.3. Сучасні напрямки ономастичних досліджень.....	92
2.4. Семантика власного імені.....	94
2.4.1. Історичний екскурс.....	94
2.4.2. Сучасні уявлення про семантику власних імен.....	97
2.4.2.1. Загальні уваги щодо семантики онімів.....	97
2.4.2.2. Сучасні дослідники про семантику онімів.....	100
2.4.2.3. До «культурної» семантики власних імен.....	105
2.4.3. Специфіка семантики власних імен у мові та мовленні.....	107
2.5. Функціонування власних імен в різних типах мовлення.....	109

2.5.1. Власні імена у побутовому мовленні.....	109
2.5.2. Використання власних імен в офіційному спілкуванні.....	113
2.5.3. Власне ім'я у художньому мовленні.....	114
2.5.4. Проникнення естетичного відношення до наймення в усі сфери пілкування.....	118
2.6. Семантична аура власних імен.....	118
2.6.1. Розвиток досліджень конотативної онімії.....	119
2.6.2. Літературна ономастика й початок поетонімології.....	122
2.6.3. Вивчення онімогенезу.....	126
2.6.4. «Умовчання» імені.....	127
2.6.5. Виникнення й розвиток вчення про семантичну ауру власного імені.....	128
Висновки до другого розділу.....	125
РОЗДІЛ 3. ВЛАСНІ ІМЕНА ЯК ОБ'ЄКТ ОНІМОГРАФІЇ.....	135
3.1. Короткий екскурс в історію онімографії.....	135
3.2. Структури онімних словникових статей.....	139
3.2.1. Облігаторні компоненти онімних словникових статей.....	144
3.2.2. Факультативні компоненти статей про власні імена.....	146
3.3. Деякі теоретичні міркування про проектування культурологічно орієнтованих словників онімів.....	151
3.3.1. Спектр культурологічно орієнтованих онімографічних проектів.....	151
3.3.2. Завдання й засади порівняльної онімографії.....	157
3.3.2.1. Культурологічна стратифікація онімної лексики.....	159
3.3.2.1.1. Еквівалентність змісту власних імен у порівнюваних культурах.....	164
3.3.2.1.2. «Безеквівалентні» онімні одиниці порівнюваних культурних традицій.....	165
3.3.2.1.3. «Фоновий» компонент онімних відповідностей	

у порівнюваних мовах.....	166
3.3.3. Структура й склад культурологічно орієнтованого словника онімів.....	167
3.3.4. Правила добору «фонові» інтеркультурної онімії для культурологічно орієнтованих словників порівняльного типу.....	168
3.4. Порівняльний словник «фонові» інтеркультурної онімії.....	169
3.4.1. Роздуми про підбор онімії.....	169
3.4.2. Правило необхідного й достатнього контексту.....	170
Висновки до третього розділу.....	170
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	178
ДОДАТОК	203

ВСТУП

Дослідження, формулювання, обговорення питань, які були зафіксовані планами нашої наукової праці (з одного боку, пов'язаних з ономастикою, з іншого – з лінгвокультурологією) і протягом кількох років виконувалися нами, перебувають наразі у стані, який можна назвати готовністю до звіту у формі дисертації. Проблему збирання, систематизації та опису власних імен у спеціалізованих словниках поставлено самим життям. Підійти до неї можна з різних боків, спробувати вирішити також можна по-різному. У нашій праці представлений один з можливих, але, з нашої точки зору, перспективних підходів до збереження скарбів духовної культури різних народів, надбань, які зберігаються власними іменами.

Кілька слів стосовно термінології, яку ми, представники Донецької ономастичної школи, очолюваної Є. С. Отіним, використовуємо і яку пропонуємо колегам. У «Передньому слові» до збірника своїх статей «Літературна ономастика» Ю. О. Карпенко писав: «... найменший науковий ефект дають дискусії термінологічні, а також класифікаційні. Зрештою, яким би термін не був, треба просто аби він був. <...> Скільки класифікаційних боїв відбулося в період становлення наукової ономастики. Скільки висунуто, особливо польськими й чеськими ономастами, діахронічних класифікацій власних назв і просто поділу власних назв на розряди. А цей останній поділ і досі не розв'язаний <...>» [86, с. 6]. З цього приводу хочеться зауважити, що є дискусії різного сенсу й різного гатунку. Саме тому у нашій розвідці ми все ж таки будемо обговорювати певні дискусійні проблеми ономастичної термінології, але лише там і тоді, де і коли будемо впевнені, що погляд, який ми пропонуємо, або підтримуємо й відстоюємо, є необхідною складовою наших теоретичних міркувань стосовно проблем онімографії культурологічної орієнтації. Тут, у «Вступі» торкнемося лише поняття «онімографія», яке використовуємо у назві нашого дослідження.

На думку В. М. Калінкіна, висунуто на засіданнях постійно діючого семінару Донецької ономастичної школи й проголошувану на багатьох

конференціях, наявність у кожній мові величезного шару власних імен¹, що існують як у формі окремих слів, так і різного типу словосполучень, очевидна специфіка їх змістовної структури й багато інших чинників дають право на виокремлення з такого розділу мовознавства, як лексикографія, спеціальної дисципліни – ономографії – у ведення якої увійшли б і теоретичні засади і практичні програми словникової праці над власними іменами. Оскільки ж предмет зацікавлень ономографів, методологія його вивчення і технологія опису в словниках багато в чому (іноді принципово) відрізняється від того, чим займається власне лексикографія, ми цим дослідженням підтримуємо й розвиваємо надбання вчених Донецької ономастичної школи і погляди тих представників Одеської ономастичної школи, які є найближчими до наших.

Незважаючи на те, що офіційно визнаний вік наукової ономастики перевищив вже 80 років (як відомо, у 1930 році в Парижі пройшов світовий конгрес, на якому було офіційно визнано статус ономастики як самостійної науки), дискусії навколо неї не припиняються, а деякі проблеми лише стають до ряду актуальних. Саме до таких, на наш погляд, належать питання ономографії, хоч загалом саме вони є, мабуть, найстаршими серед ономастичних взагалі. У короткому нарисі історії ономографії (підрозділ 3.1) ми зупинимося на деяких фактах, які свідчать на користь нашого розуміння стану розвитку й перебігу подій у цій галузі ономастичної науки. У вступі ж лише зауважимо, що в наш час, час викликів глобалізаційних тенденцій національним культурам, їх самобутності й самоцінності, культурологічно орієнтована ономографія постає у якості «охоронця» й «воїна» на фронтах лінгвокультурології, етно- й соціолінгвістики,

---

¹ Більшість дослідників стверджують і доводять, що цей пласт щонайменше на порядок перевищує кількість неонімної лексики мови. О. Ю. Карпенко подає такий приклад: «У Франції, за даними А. Доза, лише географічних власних назв понад десять мільйонів. В англійській мові власних назв усіх їх дев'яти розрядів є кілька сотень мільйонів, якщо не мільярдів, тобто значно більше, ніж усього населення англійських країн. Рахунок же апелює до загальних назв, та й взагалі всіх слів мови, що не є власними назвами, йде тільки на сотні тисяч.» [92, с. 68].

об'єктивної історії, мовної екології тощо як у теоретичному, так і у практичному плані. Наведеними міркуваннями зумовлюється **актуальність** нашого дослідження.

Головна **мета** дисертаційного дослідження – установити теоретичні засади онімографії лінгвокультурного спрямування й головні напрямки урахування її принципів у практичній діяльності лексикографів.

Поставлена мета передбачає розв'язання низки **завдань**:

1) пошук джерел і аналіз витоків лінгвокультурного аспекту дослідження онімного матеріалу;

2) лінгвоісторіографічний опис джерел, дотичних до процесів формування лінгвокультурологічних засад вивчення мовних явищ і мовленнєвих фактів;

3) ретроспективний аналіз надбань лексикографічного опрацювання онімного матеріалу в словниках різних типів;

4) установлення облігаторних факторів, які обов'язково необхідно враховувати при описі онімної одиниці у словнику лінгвокультурологічної спрямованості;

5) установлення принаймні переліку факультативних факторів, які онімограф повинен мати на увазі при описі онімної одиниці у словнику лінгвокультурологічної спрямованості.

Об'єкт дослідження є теоретичні здобутки філологів і філософів, лінгвістів-лексикографів і ономастів у царині культуро- і етнолінгвістичної інтерпретації функційно-семантичних особливостей онімної лексики.

Предмет дослідження склали онімні одиниці, представлені у словниках з урахуванням (тією або іншою мірою) їх культурної значущості, етнокультурних особливостей, специфіки використання у текстах різної спрямованості.

Джерельна база та матеріал дослідження. Основними джерелами фактичного матеріалу стали різноманітні енциклопедії, словники та довідники, у яких тим або іншим чином був представлений онімний матеріал. Певна кількість фактів лінгвокультурного використання власних імен почерпнута з художніх та публіцистичних текстів, видани різними мовами.

Науково-методологічною базою нашого дослідження постають фундаментальні ідеї світових і вітчизняних теоретиків у галузях лексикографії, у

тому числі й онімографії, а також накопичені філологічною наукою протягом століть її розвитку методологічні засади культурознавчої інтерпретації лінгвальних феноменів. Провідним у формуванні поняттєвого й процедурного апарату дослідження став лінгвокультурологічний підхід.

Методика дослідження. Дисертацію виконано з використанням традиційного для філологічних розвідок набору методик і прийомів дослідження. Головним був описовий метод. Широко використовувались підходи, характерні для лінгвоісторіографічного методу досліджень, який розвивають вчені, що працюють під керівництвом проф. В. А. Глуценка. Чільне місце займало аналітико-синтетичне вивчення онімографічної практики, у тому числі, з елементами лінгвокультурологічного та лінгвокраїнознавчого підходів.

Наукова новизна дослідження, з нашої точки зору, забезпечується спробою якнайширшого охоплення тих здобутків світової лексикографії, які тим або іншим чином треба врахувати при розробці теоретичної складової специфічного напрямку – онімографії лінгвокультурологічної спрямованості. Під час вивчення словникової практики вдалося виявити як багато звучно поіменованих методик, нових лише за назвою, так і велику кількість незаслужено забутих успішних методик представлення онімії у словникових статтях. Наукову новизну тут забезпечує раціональна критика недоліків і подання досягнень у несуперечливому зводі, який постає основою наших пропозицій щодо практики онімографії з лінгвокультурологічним напрямом. Новою є й спроба теоретичного розгляду завдань онімографії у лінгвокультурному аспекті і розробка самої системи опису онімних одиниць різних не лише за розрядами, а й за виконуваними у мовленні функціями.

Теоретичне значення дослідження полягає у спробі на базі проведеного розшуку й подальшого аналізу теоретичних положень і практичних реалізацій різноманітних лексикографічних праць і ономастичних розвідок сформулювати деякі засади лінгвокультурологічної онімографії.

Практичне значення Зібраний фактичний матеріал і результати дослідження можуть бути використані при укладанні лінгвокультурологічних словників онімів. Фактичний та теоретичний матеріал дисертаційної роботи може

бути використаний у викладанні навчальних дисциплін та спецкурсів загальнотеоретичного, лексикографічного, лінгвокультурологічного, зіставного спрямування, зокрема «Вступ до мовознавства», «Загальне мовознавство», «Основи зіставного мовознавства», «Порівняльна типологія», «Лінгвокраїнознавство». Сформульовані теоретичні та практичні засади онімографії лінгвокультурознавчого спрямування можуть бути використані при укладанні лінгвокраїнознавчих словників. Зібраний фактичний матеріал і результати дослідження сприятимуть подальшому розвитку лінгвокультурологічної онімографії.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації було обговорено на засіданнях кафедри загального та російського мовознавства і теорії й історії літератури та кафедри германського і слов'янського мовознавства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» та оприлюднено на XIV, XVI, XXII Міжнародних наукових конференціях ім. проф. Сергія Бураго «Мова і культура» (м. Київ, 2005, 2007, 2013), на VI, VII, VIII Міжнародних Святогірських ономастичних читаннях (м. Святогірськ, 2011, 2012, 2013, 2014), на VI Міжнародній науковій конференції «Лексико-граматичні інновації у сучасних слов'янських мовах» (м. Дніпропетровськ, 2013), на II Міжнародній науково-практичній інтердисциплінарній конференції «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (м. Рівне, 2013), на Міжнародній науковій конференції «Східнослов'янська філологія: від Нестора до сьогодення» (м. Горлівка, 2013), на I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної германської та романської філології» (м. Луганськ, 2013), на II Міжнародній науково-практичній заочній конференції «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» (м. Ніжин, 2013), на VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Мови і світ: дослідження та викладання» (м. Кіровоград, 2014), на V Міжнародній науково-практичній конференції «Слово. Предложение. Текст: анализ языковой культуры» («Слово. Речення. Текст: аналіз мовної культури») (м. Краснодар, Росія, 2014), на Міжнародній конференції «Urgent Problems of Philology and Linguistics» («Актуальні проблеми філології та лінгвістики»)

(Будапешт, Угорщина, 2014), а також обговорено на науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу та науково-методичних семінарах Донбаського державного педагогічного університету (2001 – 2015 рр.).

Публікації. Основні положення дисертації й низка проблем, дотичних теми висвітлені у 18 публікаціях: 13 з яких – статті у фахових виданнях ДАК України, 3 – у матеріалах доповідей на конференціях, 2 – статті у наукових періодичних виданнях іноземних держав (Росія, Угорщина). Усі статті написані одноосібно:

1. К вопросу о значении имён собственных в языке, речи и художественном тексте / В. В. Слабоуз // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : Научно-методический сборник. – Вып. X. Ч. I. – Славянск, СГПУ, 2002. – С.169 – 174.

2. Вербалістська versus антивербалістська теорії співвідношення мови і мислення / В. В. Слабоуз // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : Научно-методический сборник. – Вып. XI. Ч. I. – Славянск, СГПУ, 2003. – С. 91 – 97.

3. «Понятийность» и «непонятийность» имён собственных / В. В. Слабоуз // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : Научно-методический сборник. – Вып. XII. – Славянск, СГПУ, 2004. – С. 45 – 49.

4. Учебная лексикография: определение и содержательное разнообразие / В. В. Слабоуз // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : Научно-методический сборник. – Вып. XIII. Ч. I. – Славянск, СГПУ, 2005. – С. 135 – 138.

5. Мова як провідник і носій знань / Слабоуз В. В. // Мова і культура. (Науковий щорічний журнал). – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип.8. – Т. 1. Філософія мови і культури. – С. 184 – 190.

6. Антропоцентрический подход к описанию языка / В. В. Слабоуз // Вестник СевГТУ : Филология. – Сб. науч. тр. [редкол. : А. С. Козлов (отв. ред.) и др.]. – Севастоп. нац. тех. ун-т. – Вып. 65. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2005. – С. 189 – 195.

7. Картина світу як когнітивно-емотивна концептуальна система / В. В. Слабоуз // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий

Дім Дмитра Бураго, 2007. – Вип. 9. – Т. I (89). Філософія мови і культури. – С. 88 – 91.

8. Орієнтація на користувача як невід’ємна умова антропоцентричного лексикографування та можливі підходи до лексикографування онімів / В. В. Слабоуз // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии: научно-методический сборник. – Вып. XIX. – [отв. ред. В. А. Глущенко]. – Славянск : СГПУ, 2010. – С. 88 – 94.

9. Слабоуз В. В. Теоретичні передумови дослідження питання про значення власної назви / В. В. Слабоуз // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии: научно-методический сборник. – Вып. XX. – [отв. ред. В. А. Глущенко]. – Славянск : СГПУ, 2010. – С. 112 – 124.

10. Значення лексичної одиниці з точки зору антропоцентричного підходу / В. В. Слабоуз // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии: научно-методический сборник. – Вып. XXI. – [отв. ред. В. А. Глущенко]. – Славянск : СГПУ, 2011. – С. 82 – 90.

11. К обоснованию некоторых направлений развития лингвокультурной ономографии / Слабоуз В. В. // М74 Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип. 15. – Т. VIII (162). – С. 42 – 45.

12. Про деякі загальні проблеми онімографії / В. В. Слабоуз // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии: научно-методический сборник. – Вып. XXIII. – [отв. ред. В. А. Глущенко]. – Славянск : СГПУ, 2012. – С. 151 – 156.

13. Проблемы и задачи лингвокультурологической ономографии / В. В. Слабоуз // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : (філологічні науки) / За матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Ключові проблеми сучасної германської та романської філології». – № 14 (273), липень 2013, частина I. – Луганськ : Видавництво Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2013. – С. 226 – 233.

14. Про деякі проблеми сучасної онімографії / В. В. Слабоуз // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках : VI Международная научная конференция (Днепропетровск, ДНУ имени Олеся Гончара, 22-23 апреля 2013 г.): материалы. – [Составитель Т. С. Пристайко]. – Д. : Нова ідеологія, 2013. – С. 277 – 280.

15. Из истории развития ономастической науки (восточнославянский контекст) / В. В. Слабоуз // Наукові записки Ніжинського університету імені Миколи Гоголя. – Філологічні науки. – М-во освіти і науки України, Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя ; [редкол. : Н. М. Арват, О. Г. Астаф'єв, Н. І. Бойко та ін.]. – Ніжин, 2013. – Книга 4. – С. 288 – 293.

16. Имя собственное – «зеркало культуры» / В. В. Слабоуз // Слово. Предложение. Текст: анализ языковой культуры. – Материалы V Международной научно-практической конференции. 25 февраля 2014 г. : Сборник научных трудов. – Краснодар, 2014. – С. 120 – 123.

17. До питання про лінгвістичні основи навчальної лексикографії та жанрово-типологічну класифікацію словників / В. В. Слабоуз // Наукові записки . – Випуск 126. – Серія : Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – С. 415 – 420.

18. Теоретичні та історичні передумови дослідження проблеми лексичного значення власних назв / В. В. Слабоуз // ScienceandEducationaNewDimension. Philology, II (7), Issue : 34. – Budapest, 2014. – P. 80 – 84.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів: 1) «Мова і культура: взаємодія і взаємовплив», 2) «Загальні та специфічні закономірності функціонування онімів у середовищі культури», 3) «Власні імена як об'єкт онімографії», висновків до кожного з них та загальних висновків, списку використаних джерел (270 позицій) та додатку (Додаток 1). Загальний обсяг дисертації становить 215 стор., із них 173 стор. – основного тексту.

РОЗДІЛ 1. МОВА І КУЛЬТУРА: ВЗАЄМОДІЯ ТА ВЗАЄМОВПЛИВ

1.1. ПОПЕРЕДНІ УВАГИ ДО МЕТАМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У «Вступі» ми звернули увагу на сенс терміну «онімографія», який присутній у назві дисертації. Щоб упередити питання щодо інших термінів та понять, які використовуються у наших публікаціях і в тексті дисертації, схарактеризуємо принцип, на який орієнтовано їх метамову. Не вдаючись до суперечок і дискусій стосовно лінгвокультурології як науки, зауважимо, що у самій назві дисципліни маємо три компоненти, які указують відповідно на мову (лат. *lingua*) культуру (лат. *cultura*) и науку (греч. *λογος* 'слово'). Цей термін без будь-яких змін використовуємо й ми на позначення наукової дисципліни, а прикметник «лінгвокультурологічний» для означення якостей, явищ і т.п., які відносяться до їх наукового осмислення, тобто за своєю суттю є метамовними. А от власне культурні феномени, явища і якості мови й мовлення ми позначаємо прикметником «лінгвокультурний». Це розрізнення у вживанні є важливим і принциповим, бо за ним тягнеться, або воно причетне до низки інших, на які, на жаль, дуже часто не звертають увагу сучасні дослідники. Наприклад, вже давно в ономастичних розвідках прийнято розрізняти поняття «ономастика» й «онімія». Перше використовується поряд з іншими як назва наукової дисципліни, а друге для позначення сукупності власних імен. Але ще й досі зустрічаються праці, в яких «по старинке» термін «ономастика» використовується і як назва дисципліни, і на позначення сукупності власних імен. Ці й інші недоліки у метамові ономастичних досліджень ведуть лише до непорозумінь. Тому про кожний з таких термінів ми будемо давати окремі вказівки, по-перше, щоб уникнути двозначності, а, по-друге, для того, щоб залишитись у рамках «термінологічних домовленостей», прийнятих Донецькою ономастичною школою.

Розгляд питань, пов'язаних з культурологічно орієнтованою онімографією, почнемо з огляду фундаментальних положень, які існують у лінгвістичній та лінгвофілософській традиції відносно взаємовідносин між мовою і одним з найважливіших проявів її існування – культурою. Наявність величезної кількості публікацій, що стосуються цього питання, потребує вирішення проблеми відбору

матеріалу для обговорення. Виходячи з завдань, які заплановано вирішити у дослідженні, основну увагу приділимо не просто відомим, а усталеним і загальноприйнятим положенням, розглядаючи кожне з них під кутом зору онімографа², завданням якого є пошук таких ознак власного імені, які укладач словника обов'язково повинен враховувати у своїй праці, тобто йдеться, перш за все, про виявлення облігаторних компонентів культурно орієнтованого опису власного імені.

1.2. МОВА ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ

1.2.1. Уявлення про мову як феномен «народження» людини

Повсякденно і щохвилино користуючись мовою, більшість людей навіть не замислюється над тим, що таке мова. Вона дана нам, як повітря, і нормальна людина просто “дихає” найбагатшим своїм надбанням. Ось цікавий лінгвістичний парадокс. Безумовно авторитетне і відоме в Україні видання «Сучасна лінгвістика» [185] подає три статті «Мова програмування», «Мова-еталон» і «Мова-посередник». Просто ж статті «Мова» у термінологічній енциклопедії немає. Виходячи з цього факту, можна подумати, що або термін «мова» у лінгвістиці не існує, або мова взагалі не є об'єктом лінгвістичних досліджень. Зрозуміло, що це не так. Ми не знаємо, з яких міркувань укладачем енциклопедії не зареєстрований термін «мова». Можливо, тому, що для представлення всього матеріалу, який стосується цього терміна, Олені Олександрівні довелося б вдвічі збільшити обсяг енциклопедії, а, можливо, й тому, що мова це те, завдяки чому ми взагалі існуємо.

Звернувшись до інших джерел інформації, ми знайдемо безліч тверджень, які стосуються мови. Серед орієнтованих на матеріалістичну філософську

---

²Онимограф – фахівець, який виконує ту ж роботу, що й лексикограф, але у межах ономастики як науки про власні імена.

традицію головними (і, з нашої точки зору, справедливими) будуть твердження, згідно з якими мова виникла одночасно з виникненням суспільства у процесі спільної трудової діяльності первісної людини (див., наприклад [228, с. 816]). Тут, щоправда, окремим може бути питання про суспільство як таке. Чи вважати суспільством лише ту або іншу суспільно-економічну формацію, чи (за Аристотелем) відносити до суспільств які завгодно сукупності індивідів, що об'єднуються для задоволення «соціальних інстинктів», чи тих, що існують за певними правилами, конвенціями? Ми дотримуємося думки, що мова, навіть прамова, сама здібність до мови, зробила людину людиною. Враховуємо й приєднуємось до думки, що можливою причиною появи «здібності до мови» був якийсь катаклізм, що призвів до генних мутацій у частини первісних людиноподібних і подальшої дивергенції, розділу цієї групи істот на людино- та мавпоподібних.

1.2.1.1. Походження мови: від античності до мовознавства XVIII сторіччя

Питання виникнення мови було одним з важливих вже для античної філософської думки, яка, у межах дискусій щодо сутності мови, торкалася й питання про її походження. Саме тоді сформувалися два напрямки, за якими майже два тисячоліття йшли філологи. В одному відстоювалась думка про природний, біологічний характер походження мови й її структури – так звана теорія «фюсей» – (φύσει – грецьк. *за природою*). У другому доводився умовний, не пов'язаний із сутністю речей характер мови, усвідомлюваний шлях її розвитку – концепції. Обидва напрямки боролися один з одним і в часи пізньої античності, і в європейському середньовіччі, і в часи Відродження, і, частково, навіть у добу Просвітництва. Як відзначив О. О. Леонтьєв, до початку, а можливо, до середини XIX сторіччя ці питання перепліталися з дискусіями номіналістів та реалістів, картезіанців та сенсуалістів [130, с.400].

1.2.1.2. Науково-філософський етап розвитку поглядів на походження мови

Проте науково-філософська розробка проблеми походження мови починається лише у вісімнадцятому сторіччі, як знову ж таки відзначив О. О. Леонт'єв. Найважливішим її результатом постала концепція Вільгельма фон Гумбольдта, який спирався на погляди Г. Гердера й Г. В. Ф. Гегеля. Згідно з нею «створення мови обумовлено внутрішньою потребою людства. Вона (мова. – В. С.) не лише зовнішній засіб спілкування людей у суспільстві, вона закладена у природу самих людей і необхідна їм для розвитку їх духовних сил і виникнення світогляду...» [130, с.400] З нашої точки зору, найважливішим для представленої до захисту праці є положення, згідно з яким постулюється єдність розвитку мови і мислення у процесі антропогенезу, тому що саме воно стимулювало спочатку творіння (див. висунуту А. Шлейхером ідею «мовного творіння» у прадавній період під впливом творчого інобуття духа людини у мові), а трохи пізніше постало у єдності творчої й практичної діяльності людини (див. положення Х. Штейнталя щодо єдності творчої діяльності народного духу як у доісторичний, так і в історичний періоди розвитку). Останньому належить і думка, яку поділяв О. А. Потебня, про панування у доісторичний період внутрішньої мовної форми, що було проілюстровано вченим у теорії звуконаслідування. Трохи іншої думки притримувався В. Вундт. У його дуалістичній концепції мова зароджується інстинктивно в уявленнях і афектах індивідуальної свідомості. Проте саме мовою ці виразні рухи можуть стати лише у суспільстві.

Існували й інші теорії походження мови: трудова теорія (Л. Нуаре, К. Бюхер), згідно з якою мова виникла у процесі спільної трудової діяльності первісних людей, у так званих трудових вигуках, що супроводжували колективний труд. Ф. Енгельс не без впливу теорії еволюції Дарвіна написав відомий фрагмент щодо ролі труда у процесі перетворення мавпи на людину. Він стверджував, що трудова діяльність первісної людини пов'язана з розвитком психіки взагалі, а також різних форм і засобів спілкування. За його твердженням, комунікація розвивається внаслідок розвитку суспільних відносин: «Спочатку труд, а потім розбірливе мовлення були двома головними стимулами, під впливом яких мозок

мавпи поступово перетворився на людський» [235, т. 20, с. 70]. Ці ж ідеї висунуті й розвинуті К. Марксом і Ф. Енгельсом у «Німецькій ідеології».

1.2.1.3. Розвиток поглядів на походження мови у ХХ сторіччі

На Заході у ХХ ст. відбувалася боротьба між двома протилежними напрямками у трактовці питань походження мови: натуралізуючим, який виводив мову з форм поведінки тварин і соціологізуючим, у якому тваринам приписували специфічно людські особливості відбиття й осмислення дійсності.

На думку О. О. Леонтьєва, вирішити проблему походження мови неможливо, якщо не ставити водночас питання про походження специфічно людських форм відображення й діяльності, генетично пов'язаних з мовою.

З психологічної точки зору розвиток психіки первісної людини під впливом труда й спілкування не зводився лише до розвитку мислення, форм усвідомлення людиною оточуючого світу. Мова від самого початку свого виникнення приймала участь у різних аспектах психічного життя, опосередковуючи сприйняття, пам'ять, уявлення, емоції, мотивації тощо. Без мови були б неможливі характерні для людини форми пізнання світу й засоби взаємовідносин з дійсністю.

Вчений твердив також про помилковість розповсюджені тенденції шукати первісні риси у структурі сучасних мов, або переносити їх особливості на мову первісної людини. «Жодні дані, отримані шляхом аналізу й співставлення сучасних мов, хоч би вони торкались більш давніх епох їх розвитку <...> не мають істотного значення для проблеми походження мови як якості, яка відрізняє людину від тварини, тобто епоху виникнення мови відділяють від найглибшої реконструкції значно більш протяжні періоди, а головне, – всі ці дані відносяться до епохи, коли вже склалося людське суспільство, яке вже володіло повністю сформованою звуковою мовою» [130, с.401].

Треба відзначити, що у позиціях деяких вчених відносно походження мови й, взагалі, можливості дослідження цього феномену людської життєдіяльності існують дещо скептичні міркування. Наприклад, на думку вже неодноразово цитованого тут О. О. Леонтьєва, «фізіологічно походження мови нез'ясовно, якщо аналізувати лише окремі анатомо-фізіологічні відмінності у будові мозку, органів мовлення і слуху у людини в порівнянні з вищими тваринами. Однак у сучасній

науці, особливо в закордонній (Е. Х. Леннеберг, США), дуже розвинута тенденція виводити особливості людської мови з уроджених психофізіологічних механізмів» [130, с.401]. Особливо треба відзначити погляди на це питання Н. Хомського, які він сформулював у відомій рецензії на книгу Б. Скіннера «VerbalBehavior» у 1959 р. і трохи пізніше у книзі «Аспекти теорії синтаксису».

У дослідженнях проблеми походження мови найбільш цікавими для нашої праці є ті, в яких висвітлюється соціологічний бік, соціальні функції спілкування. Саме в них постулюється ідея незвідності потреб людини у мові до задоволення елементарних біологічних нужд. Адже, якщо прийняти останню «пропозицію», треба буде визнати також і те, що між людським мовленням (принаймні на початку його розвитку) і звуковою сигналізацією у тварин не існувало жодної різниці. Але це не так. За думкою багатьох вчених, членороздільне мовлення почало складатися водночас із біологічною дивергенцією якоїсь первісної прототварини із складною вищою нервовою системою на людиноподібний і мавпоподібний види. У людиноподібних внаслідок певної біологічної мутації сформувався й почав розвиватися артикуляційний апарат, здатний до відтворення членороздільних звуків, а мавпоподібні, як відомо, такою можливістю на жодному етапі свого розвитку не володіли. Наявність здатності до вимовляння складних і різноманітних звукових комплексів сприяла як збагаченню їх кількості, так і подальшій функціональній диференціації. Внаслідок стадного способу існування людиноподібні істоти почали використовувати якісно нові фонетичні можливості у спільній життєдіяльності. Тобто, розвиток суспільних відносин відбувався водночас із розвитком мовленнєвої здатності.

Як писав О. Г. Спіркін, «Розбірливе мовлення могло скластися в умовах утворення порівняно складних форм суспільного життя, воно сприяло виокремленню спілкування з безпосереднього процесу виробництва у відносно самостійну діяльність» [193, с. 139-140].

З припущень щодо виникнення й розвитку мовленнєвої здатності людини, які знайшли найбільшу кількість прибічників, можна сформулювати гіпотезу, головний зміст якої поділяємо й ми. Перш за все це стосується фізіологічних та психофізіологічних основ виникнення й розвитку мови й мовлення. Фізіологічна

основа мовлення людини уявляється складною системою зв'язків, якими об'єднані різні зони кори головного мозку. Вони на базі уроджених анатомо-фізіологічних передумов утворюють функційну систему. Що ж до походження мови з тієї ж фізіологічної точки зору, то воно (походження) є дуже довгим процесом виникнення у філогенезі людини біофізичних передумов й подальшого розвитку мовленнєвої здатності під впливом розвитку трудових і соціальних відносин. Останні йшли шляхом ускладнення від стадної організації до суспільної регуляції поведінки. Після цього, відколи засоби спілкування отримали предметну співвіднесеність, почала формуватися власне мова, тобто окремі її елементи почали виконувати знакову функцію.

1.2.2. Зародження культурної функції мовлення

З нашої точки зору, знайти хоч якийсь період або навіть невеликий відтинок часу, який би відмежував «народження» людини як біологічного виду – *Homo erectus* – від людини як носія хоча б зачатків культури – *Homo sapiens* (людини, яка мислить) – навряд чи вдасться, бо його, можливо, і не було. Скоріш за все, перша ж спроба використати будь який звуковий комплекс як знаряддя для досягнення тої або іншої мети, стала стартовою позицією у процесі еволюції. Не менш важко буде знайти і той момент, коли саме розпочався процес, так би мовити, «окультурювання» людини. Не має ніяких сумнівів лише в одному: між початком цього процесу і тим моментом, коли людина осмислила й оцінила, що її життєдіяльність є «культурносною», пройшов дуже великий час. Тобто, ми вважаємо, що від початку еволюції людини вже не лише як біологічного виду, а й як тварини соціального типу, культура перебувала у стані неусвідомлюваного розвитку. Тут під словом «культура» маємо на увазі будь-який прояв поведінки людини, направлений на передачу знань від людини до людини і від покоління до покоління за допомогою слова.

Початок же цивілізаційної перебудови навколишнього середовища, яке ознаменувало появу і прояви *Homo faber* (людини, яка створює), вже стовідсотково належить до періоду культурного розвитку людства. Але на цей час людина вже володіла розвинутою мовою. Розгляд цього етапу розвитку культури й відбиття у

мові його стану ще попереду, а наразі сформулюємо власне уявлення щодо формування культурної функції мови у процесі ще не усвідомлюваного первісною людиною користування її можливостями.

Загальновідомо, що високорозвинені тварини тим або іншим чином передають свій досвід потомству, вчать хижих полюванню, а травоядних пошуку потрібних для життя рослин, але жодна з тварин не користується при цьому словом як знаряддям і засобом навчання. Тварина навчає предметно й діяльно. Людина у змозі передавати знання, опосередковуючи його словом. Інакше кажучи, виникнення й розвиток другої сигнальної системи у певному розумінні і є стартовою позицією для *Homo cultus* (людини культурної). У мозку первісної людини під час формування другої сигнальної системи відбувалося, так би мовити, «подвоєння» предметного світу, кожен матеріальний об'єкт поставав водночас як даний у відчуттях і як розумовий. Можливість «уявляти» навколишній світ, бачити його «внутрішнім оком» і стала першим внеском у розвиток культури первісної людини. Дуже цікаво, хоч і з трохи інших позицій розмірковує про початок культурної діяльності людини В. В. Федоров [218]. Вважаємо, що розвиток мовленнєвої спроможності відбувався експоненціально, що радикальні зміни у мовленнєво-мисленнєвій діяльності відбулися водночас з утворенням угруповань і спілок, взагалі під час інтенсивної організації суспільних об'єднань. Перехід від кочового способу життя до осілого також сприяв прискоренню процесів становлення *Homo sapiens*, а виникнення мистецтва і метамовних можливостей призвели до революційних змін у структурі й функціональних можливостях мозку.

1.3. МОВА ЯК ФОРМА ПРОЯВУ КУЛЬТУРИ.

Вживаючи слово «культура», ми частіше за все розуміємо певний стан суспільства, який є результатом накопичення людством знань умінь і навичок самопізнання й самовиявлення, самоусвідомлення й самооцінки. Культура — це найрізноманітніші прояви людської діяльності, завдяки яким змінюються відносини між природою і суспільством. Це поняття, кількість дефініцій якого незліченна. Незважаючи на все, ми майже без участі критичного усвідомлення

розуміємо, про що йдеться у кожному випадку використання цього слова. Проте, у якийсь час і розуміння, і вивчення культури як феномена людської діяльності все ж таки почалось.

На думку авторів статті у Вікіпедії, слово «Культура» увійшло у російський лексикон лише з середини 30-х років XIX століття. У всякому разі, у словнику мови О. С. Пушкіна це слово відсутнє. Першість же у використанні цього слова належить академіку й заслуженому професорові Іператорської Санкт-петербурзької медико-хірургічної академії Данилі Михайловичу Велланському (1774—1847). У своїй праці «Основные начертания общей и частной физиологии или физики органического мира» він писав: Природа – возделанная духом человеческим, есть Культура, соответствующая Nature так, как понятие сообразно вещи. Предмет Культуры составляют идеальные вещи, а предмет Nature суть реальные понятия. Деяния в Culture производятся с сосвещением, произведения в Nature происходят без сосвещения. Посему Культура есть идеального свойства, Nature имеет реальное качество. — Обе, по их содержанию, находятся параллельными; и три царства Nature: ископаемое, растительное и животное, соответствуют областям Culture, заключающим в себе предметы Искусств, Наук и Нравственного Образования.[26, с. 196-197].

Проте твердження щодо першості згадування про культуру саме Велланським треба відкорегувати, бо у «Словнику російської мови XVIII століття» під 1747 роком зафіксовано використання слова «культура» і вилучено воно з авторитетного джерела - десяти томного зібрання «Материалов для истории имп. Академии наук. (1716—1750)» (СПб., 1885—1900, т. 1—10): «**КУЛЬТУРА** 1747, ы, ж. Лат. cultura. Сад. Разведение, выращивание (растений). Реченный садовник .. деревьям и цвѣтам, которыя к украшению садов принадлежат, имена знает, и в культурѣ их... искусство имѣет. МАН VIII 575».

Розгляд початків культури у розвитку людини неможливий без звернення до деяких міркувань онтологічного характеру. Ми використовуємо термін «онотологія» у традиційному сенсі на позначення розділу філософії який вивчає загальні основи й принципи, структури й закономірності буття. Крім цього власне методологічного сенсу терміну, іноді ми будемо використовувати його при так

званих «картинах світу», які відповідають певним рівням пізнання дійсності й фіксуються у мові того або іншого етносу, складають, таким чином, лінгвокультурний шар мови. Відразу зазначимо, що використовуючі поняття «мовна картина світу», ми не приховуємо свого скепсису відносно можливості дати об'єктивний лінгвістичний опис хоча б однієї індивідуальної мовної картини світу. Але як метамовна метафора це поняття нас задовольняє, а іноді виконує необхідні для розгляду складних синкретичних явищ у мовленнєвій діяльності людини функції. Тому зупинимося на ньому трохи докладніше.

Найбільш адекватний підхід до формування уявлень про картини світу тієї чи іншої мовної особистості був вироблений у межах структурної семіотики. Взагалі картина світу мовної особистості як представника певного етносу, культури тощо включає не тільки пізнавальні (когнітивні), але й ціннісні (аксіологічні) компоненти і є об'єктом аналізу різних наук (лінгвістики, психології, етнографії). Вважається, наприклад, що відмінності в колективному досвіді народів неминуче відображаються в системі цінностей цих народів. Картина світу у свідомості кожного етносу, групи, індивіда може розглядатися в міжкультурному аспекті, при цьому як одиниця зіставлення виступає культурний концепт – багатомірна ментальна сутність, яка має образний, описово-понятійний і ціннісний вимір [76, с. 107]. Система культурних концептів (теж, між іншим, досить «розмите» поняття сучасної когнітології), яка розглядається в ціннісному вимірі, утворює ціннісну картину світу, у якій виділяють культурні домінанти. І ціннісна картина світу може бути реконструйована на основі аналізу репрезентативних для даної культури текстів, значень слів і фразеологізмів, формульних моделей етикетної поведінки, а також за допомогою асоціативних експериментів.

Зазначимо, що в принципі картина світу завжди усвідомлена, рефлексивна, але глибина її усвідомлення, тобто рівень рефлексії, може бути різним. Вищий рівень такої рефлексії відповідає науковому та філософському осмисленню світу, вільному від зв'язаності з реальним сприйняттям. Одним із перших, хто провів розмежування між безпосередньою свідомістю світу й теоретичною свідомістю,

вільною від зв'язаності з реальним сприйняттям, був М. М. Бахтін, який висунув свою концепцію «великого» і «малого» світів [13]. Суть цієї концепції може бути зведена до такого: «Світ існує не поза нами, не незалежно від нас. Ми учасники його буття. Ми є частиною цього світу, яка знаходиться в безперервному спілкуванні з іншими його частинами. І без нашої думки, нашого відображення світу, нашої дії у світі світ буде іншим світом» [131, с. 272]. М. М. Бахтіну належить ідея «світу про мене мислячого» і припущення про те, що «швидше я є об'єктом у суб'єктному світі...» [13, с. 519-520]. Буття людини у світі як його складовій частині, що знаходиться з цим світом у безперервному діалізі, передбачає «повернення до побудови у свідомості індивіда образу зовнішнього багатомірного світу, світу як він є, у якому ми живемо, у якому ми діємо, але в якому наші абстракції самі по собі не «живуть» [132, с. 255].

Мова дає нам систему орієнтирів, необхідну для діяльності в цьому світі. Чи використовується ця система для власного орієнтування, чи для орієнтування інших – це вже неважливо. «Спілкування з ким-небудь, здійснення комунікації з іншою людиною можна розглядати лише як один із засобів внесення корекції в образ світу іншої людини (вашого співрозмовника), ситуативний, фрагментарний і в той же час безпосередній, тобто образ великого світу, або глобальний, але виключений із реальної діяльності й реального переживання цього світу, тобто образ «малого» світу, світу абстракцій» [89, с. 272]. Носієм картини світу мовної особистості є людина, що витікає з сенсу самого терміна. Її елементами виступають інформаційні одиниці та конфігурації, а її вираженням служить діяльність (у тому числі й мовленнєва) людини.

Разом із розмовою про картини світів мовних особистостей можна говорити про існування етнічної картини світу, яка представлена мовою в цілому. Її реальність не очевидна, але мисленнєво зрозуміла, оскільки етнічна мова як постійна приналежність етносу реальна, і мовне знання, яке входить до картини світу кожної окремої людини, теж реальне. Носієм такої картини світу є етнос, як її елементи виступають поняття і понятійні конфігурації, а її вираженням є етнічна мова (перш за все, її лексика).

Як вже відзначалося раніше, довгий час формування культури йшло без усвідомлення того, що та або інша людська діяльність є проявом саме культури. На жаль, сучасна антропологія не дає остаточної й достовірної відповіді про часи і причини появи поряд з Homo Faber (людиною вправною, без якої розвиток матеріальної культури був би неможливим) Homosapiens (людини розумної), не фіксує ані хронологічно, ані якісно відповідну точку її еволюції. Ми беремо на себе сміливість стверджувати, що та частина культури, яку заведено іменувати духовною культурою, розпочалася через осмислення її фактів у мові й мовленні. Припущення відносно того, що передувало чому, з нашої точки зору, не мають ніяких перспектив вирішення, бо кожне з них і логічне, і можливе, але жодне не може бути доведеним шляхом спостереження й вивчення якогось архаїчного матеріалу. Тому ми не надовго зупинимося лише для того, щоб перелічити й коротко схарактеризувати ті факти, якими оперують у культурній антропології, коли вивчають початки культурного становлення людства.

Серед найбільш відомих у світі й найбільш авторитетних вчених, які займалися проблематикою культурної антропології і сформулювали власні уявлення щодо початків культури назвемо Ф. Боаса, Л. Леві-Брюля, К. Леві-Стросса. Лінгвіст і антрополог Франц Боас – «батько американської антропології» – у праці, присвяченій вивченню розуму первісної людини одним з головних вважав питання про існування між типами мови і культурами настільки тісного взаємного зв'язку, «що будь-яка людська раса характеризується відомою комбінацією фізичного типу, мови і культури» [17, с. 71]. Чому саме з цієї проблеми почав свою розмову про розум первісної людини Ф. Боас, зрозуміло. На американському континенті точилася запекла боротьба між представниками різних рас і точка зору видатного вченого мала неабияке значення для угамування пристрастей. Ф. Боас довів, що расових проблем, таких, наприклад, як арійська, не існує, що лише у лінгвістиці можуть вивчатись так звані арійські мови, а інші припущення, в тому числі й відносно того, що певному народу завжди притаманний відомий культурний тип, абсолютно безпідставні. Але «теоретичний розгляд історії типів людства, мов і культур примушує нас припускати, що в

ранню епоху існували такі умови, при яких кожний тип був значно більш ізольованим від решти людства, ніж у теперішній час. Тому культура і мова, які належать окремому типу, виявлялися інших типів, ніж у сучасний період» [17, с. 75]. Ф. Боас прийшов до висновку, що у всьому світі «біологічна одиниця» набагато ширша за «лінгвістичну одиницю», що представники однієї і тієї ж раси можуть розмовляти різними мовами.

Наведені міркування Ф. Боаса дають підстави для висновку щодо обов'язкового урахування у лінгвокультурологічних студіях діахронічного аспекту. Чим далі від сьогодення, тим більше різниця між культурами окремих етносів; чим ближче до наших днів тим меншою вона стає внаслідок техногенних змін – появи сучасних засобів зв'язку – і глобалізаційних тенденцій у розвитку людського суспільства.

Інші гіпотези й припущення онтологічного порядку при вивченні мислення прадавньої людини висунув Люсьєн Леві-Брюль, французький філософ, психолог і культурний антрополог. На відміну від представників англійської антропологічної школи Е. Тейлора, Дж. Фрезера й інших Леві-Брюль доводив, що, по-перше, вищі психічні функції людини детерміновані соціально і, по-друге, що первинна свідомість відрізняється від свідомості сучасних цивілізацій як за змістом, так і за логікою. Виходячи з цього твердження, Леві-Брюль висунув ідею паралогічного мислення. Для нього характерними він вважав а) нерозрізнення природного й чудесного; б) орієнтацію на вплив таємничих сил на прояви буття; в) віру в ефективність магії й ритуалів. Найцікавішим для нас є твердження про існування містичних форм трансляції якостей одного об'єкта на другий, між іншим і за допомогою оволодіння *магічним словом*. Стадію паралогічного мислення Леві-Брюль вважав існуючою до появи логічного мислення, а перебіг відносин між цими двома типами мислення в ході еволюції вбачав у редукції паралогічного й розширенні зони логічного мислення. Відомо, що ідея паралогічного мислення емпіричного підтвердження не знайшла. Проте мала значний вплив на подальші дослідження мислення й відносин між мовою й мисленням у працях вчених ХХ століття.

З ім'ям К. Леві-Стросса пов'язаний структуралістський підхід до вивчення процесів становлення людського суспільства, розвитку мислення й мови, проявів культури, перш за все, у міфологічному етапі розвитку свідомості. Головні праці – «Структурна антропологія» (1958), «Структура міфів» (1970), «Міфології» (1971), «Структурна антропологія – 2» (1973) та інші – направлені на вивчення життя й культури первобутніх народів (переважно американських індіанців) з тим, щоб знайти вирішення проблеми становлення суспільства і формування людського мислення. Вивчаючи міфологічне мислення, Леві-Стросс прийшов до висновку, що міфологічна свідомість адекватно відбиває «анатомію розума». Вчений схарактеризував його як таке, що здатне до узагальнень, класифікацій та аналізу повною мірою «наукове», логічне (у протизвагу твердженням Леві-Брюля) і аж ніяк не зародкове. Воно склало субстрат людської цивілізації. А за логікою в деяких аспектах опередило сучасне природознавство.

Він вважав міф феноменом мови. А у праці «Мислення дикунів» продемонстрував надзвичайну значимість тотемізму у класифікації природних і соціальних об'єктів. Нам треба звернути увагу на той факт, що тотеми здебільшого мають імена, а ототожнення наймення і тотему було важливим етапом у розвитку мовної традиції переносу якостей (предмет – назва – предмет) і врешті-решт прирівнювання, ототожнення слова і предмету. Міфологічне мислення схарактеризоване Леві-Строссом як таке, що здатне до узагальнень, класифікацій та аналізу, тобто повною мірою «наукове». Логіка міфу оперує бінарними опозиціями типу день/ніч, верх/низ, небо/земля, життя/смерть, причому, за Леві-Строссом, логіка міфологічного мислення оперує не ізольованими опозиціями, а їх ансамблями. Шляхом аналізу бінарних опозицій Леві-Стросс довів, що міфологічне мислення принципово метафоричне і його зміст розкривається у безкінечних трансформаціях образів. Леві-Стросс висловив також твердження, згідно з яким людське мислення, його онтологія взагалі має антиномічний характер. Ми вважаємо таке твердження певним перебільшенням, але погоджуємося з тим, що категоріальна думка, її бінарнісна основа займає важливе місце у людському мисленні взагалі [127].

Перелічені й коротко схарактеризовані погляди вчених, які заклали фундамент наукового, в тому числі й культурологічного осмислення перших кроків людства в напрямку розвитку культури й цивілізації дають змогу вважати справедливою нашу думку про фактично рівночасне формування культурної свідомості у процесі розвитку мови й мислення.

1.4. МОВА ЯК РОЗПОВСЮДЖУВАЧ І НОСІЙ ЗНАНЬ.

Значущість мови для збереження й розповсюдження знань не викликала сумнівів з прадавніх давен. Яскравим свідченням цього факту слугують різноманітні паремії й фразеологізми, які зафіксували ставлення людини до навчання як засобу існування людини (*Век живи – век учись*) і її інтелектуального розвитку (*Ученье – свет, а неученье – тьма*), визначали труднощі, які виникають при оволодінні знанням (*Корень учения горек, да плод его сладок*), звертали увагу людей на важливість комунікації для передачі знань (*Красно поле пшеном, а беседа умом*). Наведені приклади, зафіксовані словником В. Даля, мають безліч відповідників і в інших мовах та етнокультурах. Уважний порівняльний і контрастивний аналіз саме паремій і фразеологізмів, які зафіксували ставлення людини до розповсюдження знань, безумовно допоможе виявити факти як універсального, загальнолюдського характеру, так і окремі думки, які мають культурну значущість для окремих етносів. Але залишимо цю царину фахівцям-фразеологам і перейдемо до розгляду функцій мови й мовлення, які з нашої точки зору є головними у процесі розповсюдження знань.

Процес перетворення *homonātūrālis* (людини природної) в *homosociālis* (людину суспільну) з передачею їй необхідних для суспільства якостей носить назву соціалізації. Як одну з головних складових процесу соціалізації людини можна розглядати процес накопичення в її свідомості базових знань, котрі дозволяють людині орієнтуватися в природі й суспільстві, розуміти інших і бути зрозумілою іншим.

Свідомість новонародженої людини, як доведено сучасною медициною, із самого початку містить певну інформацію, необхідну для здійснення людиною своєї життєдіяльності та здійснення нею базових актів поведінки. Це положення суперечить тезі середньовічної науки, про те, що в розумі немає нічого, а все

міститься тільки в почуттях, суперечить і відомій думці Д. Локка про повну неможливість будь-якого досвідного знання. Тим часом, якщо наголошувати не на окремій людині, а на людині родовій, «вселюдині», за словами В. Лосського [138, с. 34], то проблема, що нас цікавить, прояснюється до очевидного. Зокрема, у такому ракурсі людина постає як форма існування людства: людство здійснює своє буття через індивідів, які безкінечно змінюють один одного, котрих можна порівняти з клітинами одного тіла. Подібно до будь-якої окремої клітини, людина із самого народження має деяку вихідну інформацію, котра дозволяє їй виконувати своє призначення. Указана інформація складає уроджене знання людини. На рівні уродженого знання людина нічим не відрізняється від тварини. Уроджене знання протиставляється всім іншим типам знань, бо з цим знанням людина народжується, будь-яке ж інше знання, котре входить до розумового багажу людини, набувається людиною в процесі її життєдіяльності, тобто є набутиим.

Набуте знання можна поділити на декілька типів. Знання першого типу – це відображення досвіду практичної діяльності й досвіду взаємодії людини з природою та суспільством. Будь-які чуттєві знання можуть бути присвоєні свідомістю тільки у вигляді конкретної інформації, а інформація може бути представлена в людині тільки у вигляді інформативних одиниць або мовних одиниць мислення. Знання першого типу, незважаючи на той факт, що воно зумовлене практичною діяльністю, стає приналежністю свідомості за допомогою мови. Такий тип знання також є спільним для людини і тварин, однак у людини сенсорно-діяльнісний спосіб набуття знань відрізняється від тваринного.

Набуте знання другого типу представляє собою відомості, здобуті з усних і писемних текстів завдяки процесу розуміння. Його суть полягає, на наш погляд, у тому, що під мовленнєвим впливом індивід отримує інформацію за рахунок того, що з темної зони свідомості у світлу піднімаються семантичні «згустки» і в ній певним чином організуються або формуються. Отримувані інформаційні ланцюжки ізоморфні до мовленнєвого твору, який сприймається, оскільки вони теж носять тема-рема-тичний характер і будуються за принципами предикації

Отримані інформаційні ланцюжки оцінюються з точки зору новизни та значимості, після чого або закріплюються у свідомості у вигляді нової інформації, або стираються як такі, що не представляють інтересу для мовної особистості.

Третій тип набутого знання представляють нові дані, отримані індивідом в результаті діяльності його мислення. Воно дозволяє індивіду виходити за рамки безпосереднього чуттєвого відображення й отримувати знання про такі предмети й об'єкти, властивості й відносини, які не можуть бути сприйняті людиною безпосередньо.

Нарешті, четвертий тип набутого знання – це відомості, які індивід отримує в процесі оволодіння рідною мовою, яку дитина засвоює як один із основних засобів спілкування в період соціалізації. Для того, щоб щось засвоїти, це «щось» повинно існувати у вигляді етнічної мови.

А чи існує етнічна мова? Це питання задається не просто так, бо в літературі з цієї проблеми неодноразово висловлювалась думка про умовність зазначеного поняття. Згадаємо, перш за все, І. О. Бодуена де Куртене, який поділяв цю думку і, зокрема, писав: «Мова існує тільки в індивідуальному мозкові, тільки в душах, тільки у психіці індивідів, що складають певне мовне суспільство. Мова племінна й національна є чистою абстрагованістю, узагальнюючою конструкцією, створеною з цілого ряду реально існуючих індивідуальних мов» [19, с. 71] або «Перш за все мова існує в душах людських. Якщо б ми всі, що тут присутні, замовкли, якщо б у цій залі настала абсолютна тиша, чи перестала б існувати людська мова взагалі, а російська мова – особливо? Їй нічого було б переставати існувати, тому що її й без того немає як реально цілого. Але зате є індивідуальні мови як безперервно існуючі цілі. І саме вони існують у наших душах незалежно від того, говоримо ми чи ні» [18, с. 130]. У тому ж дусі трактував це питання й О. О. Шахматов: «Реальне буття має мова кожного індивідуума. Мова села, міста, області, народу виявляється певною науковою фікцією, середнім висновком із певної кількості індивідуальних мов» [231, с. 7], а також деякі інші мовознавці. Однак, з іншого боку, коли І. О. Бодуен де Куртене пише: «Кожна мова може бути введеною у будь-яку здорову людську голову» [19, с. 139], чи О. О. Шахматов називає одну із своїх праць «До історії звуків російської мови», чи звичайна

людина говорить про своє бажання оволодіти іноземною мовою, то дуже важко позбутися враження, що під словом «мова» мається на увазі «наукова фікція» або «чиста абстрактність». Яким же чином примирити очевидну правоту І. О. Бодуена де Куртене, О. О. Шахматова та інших, з одного боку, і не менш очевидну реальність існування української, російської й інших мов, якими говорять люди? На наш погляд, вирішення цього питання може ґрунтуватись на співвідношенні людини та людства. Дійсно, будь-яку людину можна розглядати як форму існування й один із проявів людства, то й етнічну людину можна вважати однією із форм вияву етносу, соматичною клітиною цілого етнічного організму. Все, що властиве одній етнічній людині, є надбанням цілого етносу, хоча протилежне є неправильним. Із вищесказаного витікає, що реальність індивідуальної мови, у чому ніхто не має сумніву, водночас свідчить про реальність мови етнічної. Етнічна мова існує як сутність, розподілена між окремими етнічними індивідами. З цієї точки зору, наведені вище висловлювання І. О. Бодуена де Куртене й О. О. Шахматова видаються надто категоричними. Етнічна мова – це така ж реальність, як і мова індивідуальна, тільки представлена в іншій формі. Більше того, індивідуальну мову кожної людини можна розцінювати як один із проявів мови етнічної. Існування етнічної мови у вигляді розподілених за мовними особистостями індивідуальних мов визначає ряд її відмінних властивостей, таких як здатність забезпечувати часову безперервність і просторові межі етносу, здатність виділяти, накопичувати у значеннях своїх одиниць і передавати кожному члену етносу найбільш цінні елементи чуттєвого, розумового та діяльнісного досвіду попередніх поколінь і ряд інших. Усе це робить етнічну мову важливим етногенним фактором. Е. Бенвеніст писав: «У світі існує тільки людина з мовою, людина, яка говорить із іншою людиною, і мова, таким чином, необхідно належить самому визначенню людини» [15, с. 293].

Таким чином, коли ми говоримо, що одним із джерел набутого знання людини є її рідна мова, ми маємо на увазі об'єкт, реальність існування якого не викликає сумнівів. Засвоєння рідної мови є процесом поступового перетворення генетичної мови на індивідуалізовану версію етнічної мови. Це перетворення

відбувається в ході спілкування новонародженої людини, яка вступає до певного соціуму, із певним колом дорослих, її батьків, які виступають у ролі носіїв етнічної мови. Таке спілкування між вищезазначеними суб'єктами зумовлене потребами життєдіяльності дитини, її залученням до правил життя, прийнятим у відповідному суспільстві.

Найближчим і видимим результатом такого спілкування є поступове набуття дитиною здібностей досить адекватно реагувати на адресоване до неї мовлення та «кодувати» інформацію щодо власного стану. Оволодіння мовою включає дитину до етнічно визначеного соціуму та може розглядатися як перший крок у її перетворенні з *homonātūrālis* на *homosociālis*, тобто на мовну особистість.

Інший важливий результат спілкування полягає в культурному збагаченні мовної особистості. Воно стає можливим завдяки здатності етнічної мови виступати не лише знаковим засобом створення повідомлень про факти, але й запам'ятовуючим пристроєм, який містить інформацію про численні факти мовно-мисленнєвої діяльності певного етносу. Завдяки мові буття, яке етнос уже здійснив, залишається живим для всякого носія мови, тому що воно відбивається в мові. На підтвердження вищесказаного звучить думка М. Хайдеггера: «Мова – це будинок буття» [247, с. 61].

У процесі засвоєння рідної мови відбувається ненасильственне та неусвідомлюване засвоєння відображеної в одиницях і категоріях мови інформації про оточуючий світ, яка за своїм обсягом і різноманітністю перевищує все, що людина здатна отримати за допомогою своїх органів чуття, тобто зі свого власного досвіду. Найважливіший наслідок такого процесу полягає в наданні мовній особистості властивої даному етносу когнітивної орієнтації, у залученні її до культурних традицій відповідного народу. В. фон Гумбольдт писав: «Покоління проходять, а мова залишається, кожне з поколінь застає мову вже існуючою до нього, і притому більш сильною та потужною, ніж саме покоління; жодне з поколінь не проникає ніколи до кінця в її суть і такою залишає її нащадкам; характер мови, її своєрідність позначаються тільки упродовж цілого ряду поколінь, але вона пов'язує всі покоління, і всі вони виявляють себе в ній; можна

бачити, чим зобов'язана мова окремому відтинку часу, окремим людям, але залишається невизначеним, що винні вони їй» [40, с. 325].

1.4.1. Когнітивна функція мови й мовлення.

Серед найважливіших функцій мови й мовлення визначають комунікативну й когнітивну функції. Якщо підходити до цього розрізнення з точки зору призначення мови й мовлення у людському існуванні, то треба визнати, що когнітивна функція не може бути виконаною без комунікації, тобто когніція, передача знань відбувається під час і у процесі спілкування.

Когнітивну функцію називають також мисленнєвою, ментальною, гносеологічною. Проте сутність поняття при цьому не змінюється. Сучасна наука під когнітивною функцією мови розуміє її використання як знаряддя пізнання й засіб оволодіння знаннями та суспільно-історичним досвідом. У більш конкретному формулюванні когнітивна функція мови упоряджує, зберігає та передає знання про світ з покоління до покоління і, нарешті, когніція є засобом відбиття та моделювання дійсності. Призначення мови, за К. Марксом, бути “безпосередньою дійсністю думки”, знаряддям мислення. Ми використовуємо мову в процесах мислення й пізнання дійсності з головною метою – передати отримані знання й уявлення про навколишній світ іншим членам суспільства, насамперед наступним поколінням. У чому ж полягає різниця між когнітивною й комунікативною функціями? Обидві визнаються онтологічними за типом. Але, якщо призначення комунікативної – так би мовити, обслуговування буття, то когнітивна полягає у його вивченні, пізнанні.

Наведемо приклад. Людина, рідною мовою якої, скажімо, є мова **А**, приймає рішення отримати вищу освіту в державі, де функціонує мова **Б**. Для того, щоб мрія такої людини здійснилась, вона їде в чужу для себе країну і починає вивчати мову **Б**. Абсолютно логічним при цьому є опанування комунікативною функцією мови **Б**, бо її призначення – обслуговування найважливіших потреб життєдіяльності людини – носія мови **А** в умовах проживання в країні з мовою **Б**. Але для того, щоб здійснити свою мрію й оволодіти обраною професією, навчаючись з використанням мови **Б**, вона буде просто вимушена оволодіти й

когнітивною функцією мови Б. Самим життям перед нею буде поставлене завдання оволодіти певним обсягом знань, які потрібні як порогові для подальшого вивчення дисциплін обраного фаху. Важливо розуміти, що комунікативна спрямованість вивчення мови передбачає оволодіння спілкуванням у повсякденних ситуаціях, а когнітивна скерована на розвиток знань і навичок, необхідних для вивчення наукових дисциплін й опанування знаннями за тим або іншим фахом. Між миттю, яку можна визначити як комунікативну компетентність (готовність) певного рівня у певній мові та моментом, який можна назвати когнітивною компетентністю, готовністю до оволодіння тією або іншою науковою дисципліною, пролягає (іноді досить тривалий) часовий інтервал, у який на базі комунікативної формується когнітивна компетентність. Саме цей перехід визначає головну функційну роль мови – розповсюджувача знань.

В історії людства був час, коли людина повною мірою зрозуміла, що зберігання й розповсюдження знань є основою цивілізаційного руху вперед. Цей період в історії розвитку людства у європейській традиції прийнято називати епохою Просвітництва. Епоха, про яку іде мова (фр. *sièclesdeslumières*, нім. *dasZeitalterderAufklärung*, англ. *AgeofEnlightenment*) називалася майже всіма європейськими філософами з урахуванням метафори *світла*. Термін використовували Вольтер та Гердер; він став загальновідомим ще у 1784 році завдяки статті І. Канта «Що таке Просвітництво». Кант вважав Просвітництво виходом людства із стану неповноліття, коли воно не вміло або не мало сміливості користуватись розумом без керівництва з боку якоїсь іншої сили, у стан «мужнього користування власним розумом».

Варто наголосити, що М. В. Гоголь більш ніж через півстоліття після цього підкреслив особливість православного розуміння Просвітництва: «Мы повторяем теперь еще бессмысленно слово «Просвещение». Даже и не задумались над тем, откуда пришло это слово и что оно значит. Слова этого нет ни на каком языке; оно только у нас. Просветить не значит научить, или наставить, или образовать, или даже осветить, но всего насквозь высветлить человека во всех его силах, а не в одном уме, пронести всю природу его сквозь какой-то очистительный огонь. Слово это взято из нашей церкви, которая уже почти тысячу лет его произносит,

несмотря на все мраки и невежественные тьмы, отовсюду ее окружавшие, и знает, зачем произносит» [37]. М. В. Гоголь, роз'яснюючи своє розуміння слова «Просвещение», підкреслив у ньому глибинне для православного християнина розуміння просвітництва як наслідування поколіннями віри в Господа, як передачу, крім характерного для європейського просвітництва удосконалення розуму, духовних скарбів православ'я. Таким чином, і саме поняття, і власне ім'я, використане на позначення цього етапу розвитку людства, у слов'ян, які сповідають православ'я, має у своїй семантиці додатково важливий фоновий компонент, який обов'язково треба враховувати при лінгвокультурологічному описі цієї лексичної одиниці.

Перенесення акценту в просвітницькій діяльності на духовну складову знання мало величезне значення. Воно знаменувало перехід від бездуховного існування знання як суми фактів до знань, освітлених людським розумом і духом. При цьому стало зрозуміло, що мовні знаки спроможні не лише вказувати або виконувати функції ярликів певних предметів та явищ, але й передавати в процесі обміну знаннями накопичений комунікативний досвід, включати, крім конкретно-речових ознак позначуваного, певний комплекс уявлень щодо соціального і культурного існування знаку. Спроможність мовного знаку накопичувати і зберігати інформацію не лише про позначене, а й щодо умов користування ним, мовознавці визначили як *кумулятивну функцію*. Завдяки їй слово передає не лише знання як таке, а й позамовний суспільний досвід.

За думкою більшості науковців, зв'язок Слова (з великої літери – не помилка: маємо на увазі Слово як феномен, як прояв людського духу) з історією і культурою народу є аксіомою мовознавства. У власних імен цей зв'язок проявляється у їх конотативній аурі, а також у емоційно-експресивному та оцінному фонах, які ми від конотацій як таких, наслідуючи погляди Є. С. Отіна, відмежовуємо. Водночас власні імена широко відомих референтів, сполучених з сукупністю знань певного етносу, можуть містити у семантичній структурі «етнокультурні» семи, які виявляються (актуалізуються) при порівнянні функційно-семантичних особливостей зовнішньо еквівалентних онімів у різних мовах. Найважливішими тут можна вважати порівняння сукупностей властивих

повсякденній свідомості знань, дотичних до репрезентативних власних імен. При вивченні іноземної мови такий підхід забезпечує культурознавчу компетенцію по користуванні репрезентативними одиницями онімосфери. Таким чином, когнітивна компетентність носія мови та людини, яка цю мову вивчає як іноземну, у культурознавчому плані відрізняються. А серед завдань онімографії лінгвокультурознавчого типу оформлюються такі, що направлені на компенсацію різниці у культурознавчій компетенції користувачів мовою.

1.4.2. Лінгвістична когнітологія як нова парадигма вивчення когнітивної функції мови.

Звернення до вивчення лінгвальних ознак когнітивної діяльності людини сприяло появі лінгвістичної когнітології. Вона почалась зі спроб критики комунікативної метафори, у якій пізнавально-мисленнєва діяльність людини була уподібнена комп'ютерним операціям. Оскільки при цьому ігнорувались майже всі власне людські характеристики мовлення й мови і, що для нас особливо важливо, культура у будь-яких проявах, лінгвісти визначили у когнітивізмі механістичність і технократизм, які спрощували погляд на мову, але, водночас, визнали високу пояснювальну спроможність деяких його постулатів.

Як завжди у науці, на зміну першим когнітивним теоріям прийшли нові: наприклад, прийшлась до вподоби давно, між іншим, відома теорія конекціонізму, яка кваліфікувала структури знань як адекватні фізіологічному устрою вищої нервової системи. Ще у 60-х роках минулого століття точилися дискусії навколо «повернення конекціонізму», яке дехто з вчених кваліфікував навіть як когнітивну революцію. Конекціонізм зіграв значну роль у різноманітних когнітивних теоріях 1990-х років. Для нашого часу характерна поява незчисленних теорій конекціоністського типу, призначених для прояснення когнітивної проблематики, в тому числі й таких, які трактують імпліцитне навчання мові, розуміння мовленнєвих повідомлень, штучний інтелект тощо.

Про початок когнітивної лінгвістики існують різні думки. Так, деякі вчені вважають, що цей напрям у мовознавстві започаткував у 70-х роках минулого століття американський лінгвіст У. Чейф, який у працях, присвячених порядку слів у структурі англійських речень та їх інтонуванню, спробував пояснити їх

якості характером когнітивних зусиль, спрямованих на актуалізацію наданої в реченні інформації. Він увів в науковий обіг поняття глибини пам'яті, з якої здобуваються знання щодо подій, про які повідомляє речення; запропонував, виходячи з використання визначеного / невизначеного за допомогою артиклів, інтерпретувати інформацію не з точки зору контексту мовлення, а з суто когнітивних позицій; для трактування мовних явищ запропонував ряд гіпотез про структуру пам'яті й засоби поводження з нею.

До розвитку когнітивної лінгвістики того часу мали відношення й погляди батька генеративної лінгвістики Н. Хомського, який розглядав структури свідомості як механізми породження мовних явищ. Під впливом його ідей сформувалися методологічні принципи когнітивної лінгвістики, за якими теоретичні гіпотези когнітивізму мають психологічний характер, а лінгвістичні явища і їх описи виступають у якості експландума, тобто того, що потребує з'ясування і роз'яснень. Пізнавальною настановою когнітивної лінгвістики стала думка про недоступність ментальних структур і процесів безпосередньому спостереженню і необхідність моделювання засобів представлення й переробки знань для їх дослідження. Суттєву роль у таких дослідженнях відіграють інтроспекція та мовна інтуїція, метою використання яких має бути верифікація когнітивних положень.

О. Селіванова [185 с. 213-214] хоч і пов'язує становлення когнітивної лінгвістики як окремої галузі мовознавства з Міжнародним симпозиумом у Дуйсбурзі (1989 р., Німеччина), на якому було започатковано видання журналу «Когнітивна лінгвістика» і створено Міжнародну асоціацію когнітивної лінгвістики, самий початок когнітивної лінгвістики відносить у 60-ті роки минулого століття, коли у Гарвардському університеті працювали психологи Дж. Міллер і Дж. Бруннер, а останній читав курс лекцій про когнітивні процеси.

Пізнавальна цінність теми «мова і мислення» пов'язана з особливою, «внутрішньою» та фундаментальною роллю мови й мислення в самому феномені людини. З точки зору семіотики, мова – це самотня знакова система, якій притаманний свій зміст і свій спосіб передачі цього змісту. План змісту мови – це своєрідна антропоцентрична картина світу. З точки зору філософії, мова – це

форма суспільної свідомості у ряді інших форм відображення світу в свідомості людей. Сюди належать мистецтво, філософія, мораль, право, повсякденна свідомість, різноманітні галузі науки, технології тощо. Мова виступає як передумова й універсальна форма, оболонка всіх інших форм суспільної свідомості. Мова – універсальний засіб, техніка спілкування. Мовознавство останнього десятиріччя ХХ-го століття та початку ХХІ-го змінило парадигму і стало переважно когнітивним [181, 196]. Мовознавству, яке знаходиться у руслі цієї парадигми, властиві певні риси [119, с. 36]. Його цікавить вже не мова як вона є, а свідомість її носія та глибинна структура цієї свідомості. Крім того, для когнітивного мовознавства характерною рисою є активне наближення до інших гуманітарних наук (антропології, психології, гносеології тощо). Внаслідок цього мовознавство почало використовувати не тільки їх категоріальний апарат та методи дослідження, але й проблематику. У зв'язку з цим кожен лінгвіст, якого логіка здійснюваного дослідження поставила перед проблемою когнітивного мовознавства, повинен відповісти на кілька делікатних запитань.

Перше питання: чи варто заглиблюватися в проблему «мова і мислення», яка упродовж тисячоліть привертала до себе увагу багатьох учених різноманітних напрямків, але так і не отримала загальноприйнятого вирішення? Не можна не звернути увагу на той факт, що у традиційних словниках, граматиках і підручниках описується не мова як вона є, а наслідки її функціонування, тобто тексти, їхня структура та складові одиниці. Мова ж, навпаки, живе в людині своїм життям, і без засвоєння стилю й образу цього її життя багато традиційних і звичних лінгвістичних положень стають немовби незавершеними, незакінченими, обірваними в найцікавішому місці. До того ж, граничний характер проблеми «мова і мислення» приводить до цікавої лінгво-філософської проблеми – проблеми системного шву [155, с. 22]. Поняття «системний шов» співвідноситься з ситуацією, коли кожне явище однаковою мірою можна віднести до різних когнітивних сфер, які існують між собою в стосунках суміжності. Явища, які є в системному шві, розглядаються в межах кожної із вищезгаданих сфер. Стосовно нашої проблеми згадане правило системного шву застосовується так: лінгвіст

повинен вважати її лінгвістичною, філософ – філософською, фізіолог – фізіологічною тощо.

Друге питання ще більш делікатне – який результат можна вважати достатнім щодо виправдання витрачених на обговорення проблеми зусиль? Зрозуміло, якщо б ми не мали загальної ідеї такого результату, це обговорення було б позбавлене наукового смислу, оскільки воно звелось б до перерахування вже відомих у науці точок зору. Однак можна припустити, що правильний підхід до визначення кожного поняття, вибір невідповідних орієнтирів дадуть змогу побудувати таку теоретичну базу, яка дозволить вирішувати не лише теоретичні, а й суцільно практичні завдання лінгвокультурно орієнтованої онімографії.

Як би там не було, але в наш час вже склався не лише дуже авторитетний напрям, а й провідна парадигма, методологія лінгвістичних досліджень, яка претендує на найбільшу ефективність. Серед завдань когнітивної лінгвістики чільне місце займають дослідження когнітивної діяльності людини у процесах породження, сприйняття й розуміння мовлення, пізнавальних процесів і ролі природних мов у комунікації. Саме цей напрям когнітивної лінгвістики видається найбільш важливим для лінгвокультурної інтерпретації мовленнєвих явищ взагалі й функційних особливостей використання власних імен у живому мовленні. Вважаючи головною вадою сучасних когнітивних досліджень згадуване вище широке використання інтроспекції й мовної інтуїції при теоретичному обґрунтуванні й верифікації мовленнєвих явищ (поряд із верифікацією тут завжди можливі фальсифікації), ми, тим не менше, повинні використовувати напрацювання когнітологів, які стосуються культурних феноменів мовлення й мови, в онімографічних студіях.

В нашому обговоренні залишилось невизначеним одне з важливих питань: яким чином відбувається накопичення інформації в мові та її одиницях, а також передача певного запасу знань кожній новій мовній особистості даного етносу? Очевидно, що відбуваються це завдяки величезній кількості мовленнєвих творів, у яких етнос здійснює своє історичне буття і спілкування з оточуючим світом. Оскільки мовленнєвих творів, які описують діяльність етносу, нескінченно багато, то в семантиці слів відкладається безліч ознак, які реєструють здобуті етносом

знання про відповідні об'єкти. Передача цього знання кожному новому члену етносу відбувається в ході соціалізуючого спілкування через навчання правильному розумінню та вживанню одиниць і категорій рідної мови. При цьому в свідомості мовної особистості формуються семантичні «лекала-конфігурації», подібні до співвідносних із матеріальною оболонкою таких у свідомості інших, хто говорить тією ж мовою.

У мовленнєвих актах і творах, слово, як правило, реалізує в кожному з них не весь свій зміст, а тільки деяку його частину. Тому лише в значній кількості вживань виявляється його значення. Чим у більшій кількості фраз вживається слово, тим більший об'єм знань про відповідний об'єкт «охоплює» ця звукова послідовність, а значить, у свідомості людини відбувається більш глибоке інформаційне засвоєння слова. А якщо ж прийняти до уваги той факт, що в процесі соціалізації та спілкування мовна особистість засвоює та освоює десятки тисяч лексичних одиниць, то можна собі уявити, наскільки велике й різноманітне в якісному, та й у кількісному відношенні знання, яке етнос передає кожному своєму новому члену через посередництво мови. Важливо підкреслити, що в разі, коли рідна мова засвоюється в установленій природою час і з дотриманням достатніх умов, залучення до знання, відбитого в одиницях і категоріях мови, здійснюється абсолютно природним і практично непомітним для людини чином. З цього витікає, що всі знання, які властиві мовній особистості, тією чи іншою мірою зумовлені мовою. Знання, яке індивід отримує з практичної діяльності, пов'язане з мовою, оскільки для того, щоб бути засвоєним свідомістю, цей досвід повинен бути представлений у перетвореній формі, тобто у вигляді інформаційних утворень, що без мови неможливо.

Зумовленість знання, отриманого нами з текстів, мовою є самоочевидним фактом. Тут корисно торкнутися одного моменту. Наявність тексту (мовленнєвого твору) передбачає наявність його творця (відправника) й одержувача (адресата). Отримання знання здійснюється в результаті такого текстового впливу відправника мовлення на одержувача, яке призводить до зміни інформаційного стану останнього.

Варто зауважити, що мислення, як зазначав іще Платон, – це внутрішній діалог людини з самою собою, а будь-який діалог, як відомо, можливий тільки за допомогою мови. Дж. Ройс з цього приводу писав: «Коли ми розмірковуємо, ми говоримо самі з собою, повідомляючи собі про свої відповіді на все нові питання, які ставить перед нами оточуючий світ. Це твердження є правильним для будь-якого типу мислення, у тому числі й найабстрактнішого та найвеличчішого. Тонкі інструментальні заміри дозволяють фіксувати легкі рухи м'язів гортані та голосових зв'язок, які супроводжують процес думання, що можна розглядати як доказ тези, згідно якої навіть коли ми мовчимо, ми говоримо самі з собою» [257, с. 97].

Нарешті, знання, яке людина отримує в результаті оволодіння рідною мовою та засвоєння її одиниць і категорій, – це власне мовне знання. Рідна мова, і перш за все її лексика, – найпотужніше джерело знання етнічної людини. «Істинні архіви, у яких тільки й може бути вивчено розвиток людського розуму, суть архіви мови, і ці архіви в безперервній лінії протягуються від нашої останньої думки до першого слова, яке промовили наші пращури. Саме тут людський розум залишив нам те, що може бути назване його істинною автобіографією...» [158, с. 61]. Зосереджуючи в собі й передаючи кожному новому члену етнічної спілки безмежну кількість інформації про світ, історію та розумову діяльність попередніх поколінь, рідна мова має непереборну силу впливу. «Мова <...> як закон зумовлює функції розумової сили людини» [42, с. 314]; вона відбиває в мозку людини способи вбачання та позначення окремих предметів і явищ навколишнього світу; вона бере активну участь у засвоєнні людиною традиційної системи етичних, естетичних та інших оцінок. Під впливом рідної мови продукт природи під назвою людська істота перетворюється на артефакт певної культури та цивілізації, тобто на етнічну мовну особистість.

1.5. ПРО ПОЧАТОК ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ВЗАЄМОДІЇ МОВИ І КУЛЬТУРИ

Лінгвокультурологія – достатньо молода наука, днем народження якої прийнято вважати вихід у 1991 році збірки статей під редакцією Н. Д. Арутюнової

«Логический анализ языка. Культурные концепты» в Інституті мовознавства АН СРСР. Назва цієї наукової дисципліни вже зафіксована у «Вікіпедії», де при цьому відзначається, що загальноприйнятого визначення лінгвокультурології і єдиної думки відносно її статусу й категоріального апарату не існує (див. <http://ru.wikipedia.org/wiki>). У наукових працях, присвячених вивченню лінгвокультурології та її категоріального апарату, за базові приймаються поняття «ментальність», «мовна особистість», «смысл», гносеологічне становлення яких ще не тільки не завершено, а викликає досить багато питань й іноді постає проблемою гострих дискусій [Див. 33, с.64]. До вивчення цієї проблеми звертається багато лінгвістів. Найвідоміші з них – Ю. С. Степанов [196; 197], Н. Д. Арутюнова [8; 9], В. М. Телія [206; 207; 208]. Перелік же інших, працюючих лише на просторах СНД, міг би зайняти з десятків сторінок нашої праці. У цілому терміни «лінгвокультурологія», «менталітет», вже згадувана «мовна особистість», «ментальність» й ін. зустрічаються у багатьох публікаціях останніх десятиріч, однак визначення цих понять, також, як і методи лінгвокультурологічних досліджень не завжди однозначні й сформульовані [142, с. 238].

Як вже було сказано, становлення й обґрунтування лінгвокультурології в останню чверть ХХ-го століття і в перше десятиріччя ХХІ століття значно інтенсифікувалось і зацікавлення культурологічною проблематикою не згасає, про що свідчать найрізноманітніші підходи до вивчення цієї лінгвістичної галузі знань. В. В. Вороб'йов у монографії «Лингвокультурология: теория и методы» запропонував наступне визначення (переклад наш. – В. С.) : «Лінгвокультурологія – комплексна наукова дисципліна синтезуючого типу, яка вивчає взаємозв'язок и взаємодію культури й мови у його функціонуванні та віддзеркалює цей процес як цілісну структуру одиниць у єдності їх мовного і позамовного (культурного) змісту за допомогою системних методів з орієнтацією на сучасні пріоритети й культурні установлення (система норм і загальнолюдських цінностей)» [34, с. 36-37]. Основним об'єктом лінгвокультурології автор назвав «взаємозв'язок і взаємодію культури і мови у процесі їх функціонування та вивчення інтерпретації цієї взаємодії в єдиній системній цілісності», а предметом дисципліни –

“національні форми буття суспільства, відтворювані у системі мовної комунікації, які базуються на його культурних цінностях», — все, що складає «[мовну картину світу](#)» [34, с. 32]. Вивчення лінгвокультурологічних об'єктів пропонується проводити системним методом, який полягає у єдності семантики, синтактики й прагматики, що дозволяє отримати «цілісне уявлення про них (об'єкти. – В. С.) як про одиниці у яких діалектично пов'язані власне мовний і позамовний зміст» [34, с. 43].

В. А. Маслова визначає лінгвокультурологію як галузь лінгвістики, що виникла на стику лінгвістики й культурології, як гуманітарну науку, яка вивчає втілену в живу мову та явлену в мовних процесах матеріальну й духовну культуру. Під лінгвокультурологію вона пропонує розуміти «інегративну зону знань, яка вбирає в себе результати досліджень у культурознавстві і мовознавстві, етнолінгвістиці й культурній антропології» [147, с. 9, 30, 32]. В. В. Красних у праці «Этнопсихолінгвистика и лингвокультурология» об'єднує лінгвокультурологію з дослідженнями «національної картини світу, мовної свідомості, особливостей ментально-лінгвального комплексу», пропонує використання лінгво-когнітивного підходу до вивчення комунікації, оскільки він дозволяє аналізувати як її загальнолінгвістичний аспект, так і національно-детерміновані компоненти. [115, с. 12; 20-21]. Однак автор не проводить чітку межу між етнопсихолінгвістикою й лінгвокультурологією, стверджує спільність їх проблематики, вважає передумовою тої й іншої гіпотезу Сепіра-Уорфа (див. [243]), але не виявляє розбіжностей у методах досліджень.

Серед лінгвістів, які вивчають проблеми культурології, існують різні погляди навіть на питання її самостійності. Загальноприйнятим вважається, що сфера лінгвокультурологічних досліджень є одним з напрямків вивчення мови у її нерозривній єдності з культурою. Існують також публікації, присвячені виявленню лінгвокультурологічної специфіки деяких концептів у текстах класичної літератури [142; 242].

Наявність цього напрямку філологічних студій і успіхи в ньому відіграли важливу роль і в нашому дослідженні. Вони сприяли всебічному осмисленню

проблем, пов'язаних з завданнями лінгвокультурологічної орієнтації онімографії як напрямку лексикографування.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Підсумовуючи роздуми про взаємодію та взаємовплив мови і культури наведемо певні висновки.

Головною темою обговорення у першому розділі дослідження постали різноманітні аспекти проблеми формування мовленнєвої здатності людини й, водночас, появи зародків культури. Акцент при цьому було зроблено не стільки на вивченні явищ як таких, скільки на тому, як самі явища вивчались і продовжують вивчатися різними науковцями в різні часи існування донаукового і власне наукового періоду до проникнення у сутність взаємодії мови і культури.

Вважаємо доведеними деякі теоретичні засади, на які надалі будемо спиратись у нашому дослідженні. У підрозділі «Мова як фактор розвитку культури» були представлені уявлення про мову й мовлення як про один з найважливіших факторів появи й подальшого розвитку у тваринному світі людини – *Homo sapiens*. Виходячи з аналізу певної кількості наукових праць ми приєдналися до думки, що здібність до мови, зробила людину людиною, а можливою причиною появи самої «здібності до мови» був якийсь катаклізм, що призвів до генних мутацій у представників людиноподібних ссавців. На підкріплення аргументів щодо важливості вивчення й, нарешті, вирішення цього питання у низці параграфів йшлося про розвиток уявлень про походження й розвиток мови у філософській думці від античності до мовознавства XVIII століття. Боротьба двох напрямків наукової думки – теорій *фюсей* та *тесей* – врешті-решт знайшла завершене роз'яснення у працях В. фон Гумбольдта. Вони знаменують початок науково-філософського етапу розвитку поглядів на походження мови. Ми приєднуємося до думки, згідно з якою постулюється єдність розвитку мови і мислення у процесі антропогенезу, тому що саме воно стимулювало спочатку творіння, а потім розвиток у єдності творчої й практичної діяльності людини мовних здібностей. Аналіз поглядів на походження мови у минулому сторіччі показав, що і на протязі XX ст. боротьба між натуралізуючими і соціологізуючими поглядами не вщухала. Певного авторитету набули думки про

те, що розвиток психіки під впливом труда й спілкування не зводився лише до розвитку мислення, а й сприяв розвитку пам'яті, уявлень, емоцій, мотиваційної активності, взагалі засобів пізнання світу й взаємовідносин з дійсністю. Пафос підпараграфу «Зародження культурної функції мовлення» може бути зведений до неможливості знайти при вивченні мовних і мовленнєвих фактів якийсь вітинок часу, відмежовуючий народження людини як біологічного виду – *Homo erectus* – від людини як носія хоча б зачатків культури – *Homo sapiens*. Так само обстоять справи і з пошуком моменту, з якого почалося «окультурювання» людини. Ми вважаємо, що від початку еволюції людини вже не лише як біологічного виду, а й як тварини соціального типу, культура перебувала у стані неусвідомлюваного розвитку. У цей час людина вже користується можливостями мови як носія й передатчика знань. Розвиток мовленнєвої спроможності проходить експоненціально, радикальні зміни у мовленнєво-мисленнєвій діяльності відбуваються водночас з інтенсивною організацією суспільних об'єднань. А виникнення мистецтва і метамовних можливостей призводять до революційних змін у структурі й функціональних можливостях мозку.

Розгляд проявів культури у наступному підрозділі показав, що разом із наявністю у філософській думці й, ширше, у науковому обігу безлічі дефініцій поняття «культура», існує лише кілька напрямків за якими розвивається вивчення феноменів культури. Для нашого дослідження актуальними є принаймні два ракурси: а) культура як найрізноманітніші прояви людської діяльності, завдяки яким змінюються відносини між природою і суспільством і б) культура як мистецтво. Ми стверджуємо, що та частина культури, яку заведено іменувати духовною культурою, розпочалася через осмислення її фактів у мові й мовленні. Вирішення ж проблеми «яйця і куріпки» тобто, що передувало чому, з нашої точки зору, не мають ніяких перспектив вирішення, бо кожне з них і логічне, і можливе, але жодне не може бути доведеним шляхом спостереження й вивчення якогось архаїчного матеріалу. Аналіз же поглядів вчених, які заклали фундамент наукового осмислення проблеми дає змогу вважати справедливим наш висновок:

формування культурної свідомості відбувалося фактично одночасно із розвитком мови й мислення.

Розгляд у наступному підрозділі «Мова як розповсюджувач і носій знань» когнітивної функції мови й мовлення, а також її вивчення у лінгвістичній когнітології дали змогу висловити не лише наше ставлення до нової і, в наші часи, безумовно, однієї з найавторитетніших парадигм у лінгвістичних дослідженнях, а й «з'ясувати відношення» між ономастикою та ономографією як науковою дисципліною у низці ономастичних досліджень і когнітологією, експансіонізм якої вже відчувається і в цьому напрямку. Зрозуміло, що розв'язання цих питань без попереднього огляду праць, які стосуються когнітивної функції мови й мовлення, було б неможливим. Вивчення їх привело до певних висновків конче необхідних для нашого дослідження у подальшому. По-перше, ще у так би мовити «протокогнітивістських» працях доводилося, що мовні знаки спроможні не лише вказувати або виконувати функції ярликів певних предметів та явищ, але й передавати в процесі обміну знаннями накопичений комунікативний досвід, включати, крім конкретно-речових ознак позначуваного, певний комплекс уявлень щодо соціального і культурного існування знаку. Звідси підтримувана нами ідея про зв'язок Слова як феномена, як прояву людського духу з історією і культурою народу є аксіомою мовознавства. У власних імен цей зв'язок проявляється у їх конотативній аурі, а також у емоційно-експресивному та оцінному фонах. На тлі попередніх роздумів увиразнюється роль лінгвістичної когнітології як нової парадигми у філології. Серед завдань когнітивної лінгвістики чільне місце займають дослідження когнітивної діяльності людини у процесах породження, сприйняття й розуміння мовлення, пізнавальних процесів і ролі природних мов у комунікації. Саме цей напрям когнітивної лінгвістики видається найбільш важливим для лінгвокультурної інтерпретації мовленнєвих явищ взагалі й функційних особливостей використання власних імен у живому мовленні.

Останній підрозділ представляє дані про «Початок лінгвокультурологічного підходу до висвітлення проблем взаємодії мови і культури». Загальноприйнятим вважається, що сфера лінгвокультурологічних досліджень є одним з напрямків вивчення мови у її нерозривній єдності з культурою. Наявність розбіжностей у

трактуванні навіть засадоскладаючих положень лінгвокультурології, з нашої точки зору, свідчить, з одного боку, про молодість цього напрямку філологічних досліджень, з другого ж – є свідоцтвом активних пошуків багатьох дослідників. Час підводити підсумки ще не настав, а наявність вказівок на актуальність лінгвокультурологічних досліджень не викликає сумнівів.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ТА СПЕЦИФІЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОНІМІВ У СРЕДОВИЩІ КУЛЬТУРИ

2.1. ІМ'Я ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ

Як було вказано у висновках до першого розділу дослідження, актуальним для нас є, з одного боку, широке розуміння культури як найрізноманітніших проявів людської діяльності, завдяки яким змінюються відносини між природою і суспільством, а з другого, більш вузьке розуміння культури як духовного надбання людства, творчого, мистецького відтворення дійсності. Оскільки духовна культура певний час розвивалася на, так би мовити, неусвідомлюваному рівні і лише пізніше важливими для людської життєдіяльності стали, знову ж таки умовно кажучи, рефлексії щодо культурних явищ і феноменів, які відбувались через осмислення фактів культури у мовленнєво-мисленнєвій діяльності людини, розгляд проблеми, заданої заголовком підрозділу, має сенс також подати у відповідних ракурсах.

2.1.1. Власні імена в культурі побутового і сакрального мовлення

З нашої точки зору, саме у донауковій і дофілософській «передісторії» появи власних імен й розвитку їх функційних можливостей у побутовому мовленні

приховуються від пильного ока дослідників паростки «культурного» розуміння значущості онімії як засобу передачі сувоїв інформації, пов'язаних з тим або іншим об'єктом.

Істотною передумовою теоретичного розгляду проблем функціонування власних назв як носіїв культурної інформації є діалектично суперечливий, історично змінний, але, тим не менш, безперервний інтерес до них протягом усього часу розвитку людства. У нашій роботі ми будемо говорити лише про найбільш яскраві фактори, що виявляються з певною чіткістю і забезпечують перетворення власної назви у «транспортний засіб» культурної інформації. Разом з тим торкнемося і деяких моментів з передісторії наукового вивчення онімії, в тому числі й власних імен, які функціонують у текстах з естетичною направленістю, оскільки взаємодія і взаємовплив творчої і рефлексуючої стихії утворили той конгломерат уявлень про функційні можливості пропріальних одиниць, з якого виростають і культурно орієнтовані прийоми їх використання, і наукові уявлення, і власне теорія онімографії.

На думку О. В. Суперанської, безліч «темних» місць в історії людства, незважаючи на відсутність фактичного матеріалу, можна зробити більш ясними завдяки ономастиці: «Из-за отсутствия фактического материала <...> иногда целые столетия в жизни какого-нибудь народа не имеют удовлетворительной исторической интерпретации. Восполнению этого недостатка может служить ономастика. Правильно проанализированные имена приведут историка на прародину этого народа, расскажут о контактах с различными этнолингвистическими группами и о многом другом» [200, с.16]. Авторка теорії власних імен наголошувала на необхідності досліджувати родові імена, які акумулюють інформацію про походження окремих племен, про їх родинні стосунки з іншими племенами; наполягала на вивченні географічних назв на тій підставі, що вони віддзеркалюють розселення народів, взаємопроникнення етнічних груп.

Давні географічні назви постають своєрідними історичними пам'ятниками, навіть якщо вони змінили свою форму, стали подібними до слів сучасної мови. На думку В. І. Абаєва взагалі кожне слово-поняття (до яких ми відносимо й власні

імена із значним обсягом культурної інформації) є своєрідним історичним документом, свідоцтвом або походження народу, або його відносин з іншими народами [2, с.15]. Найдавніші археологічні пам'ятники зберегли лише окремі, часом дуже короткі написи, але й вони слугують дослідникам цінним матеріалом. Нашу антропонімну історію зберегли документи, серед яких важливе місце займають літописи, писцові й розрядні книги, генеалогічні записи, в яких збереглися й власні імена відповідного історичного періоду. Певний матеріал подають допоміжні історичні науки: нумізматики, сфрагістики тощо. Вивчення названих та інших історичних документів дозволяє певною мірою висвітлити глибини «колодязю часу», в якому й починаються паростки культурного існування власних імен.

Можна знайти багато прикладів, що ілюструють ставлення первісної людини до власних імен. Деякі з них особливо показові, оскільки зберегли і донесли до наших днів паростки формування у свідомості носіїв мови розуміння імені як осередку змістової суті об'єкта і як інструмента, який дозволяє передати естетичні властивості названого чи означеного іменем предмета.

Почнемо з того періоду в історії людства, коли розвиток мислення був пов'язаний із міфологічними уявленнями щодо переконаності в природному зв'язку між іменем і предметом. Ім'я в міфології є найбільш істотним компонентом системи. В. М. Топоров відзначав, що «міфи без імен практично не існують <...>; ряд міфологій дійшов до нас головним чином у вигляді окремих імен або цілих списків. <...> Разом з тим саме поняття імені нестійке <...>, відсутня чітка межа між власним іменем і <...> апелятивом. У залежності від мотивованості певного імені його власною внутрішньою формою і ролі позначуваного ним персонажа чи предмета виявляється тенденція до апелятивізації власного імені <...> або, навпаки, апелятив прагне стати власним іменем, одночасно сакралізуючись і міфологізуючись» [214, с.508]. Культурна антропологія, етнографія й порівняльно-історичне мовознавство дослідили й описали величезну кількість фактів, які підтверджують думку про те, що міфологічна свідомість у дусі архаїчного реалізму сприймала власне ім'я як певну внутрішню сутність позначеного ним об'єкта.

Ототожнення слова й денотата, «яке так характерне для міфологічних уявлень й ознакою якого є, з одного боку, всілякі табу, з іншого ж – ритуальна зміна власних імен» [140, с.286], з найбільшою щільністю відбувається саме у сфері власних імен. При цьому власні міфологічні імена й образи, особливо на етапі архаїчного реалізму, не були умовними. Вони не містили в собі нічого умовно-поетичного. «Міф, – писав Ф. Х. Кессіді, – чуттєвий образ і уявлення, уособлення й художній образ, інтуїтивне сприйняття і чуттєве бачення; міф є не тільки вираженням, позначенням та уособленням чогось, але й тим, що він виражає, позначає та уособлює» [104, с.42].

Значну роль у формуванні культурної складової в семантиці власних імен відіграли релігійні тексти і традиції. Наприклад, значний вплив на становлення сакральної складової в біблійних текстах і тих, які відносяться до імен Бога, зіграло ім'яслав'є або оноματοдоксія. Воно зародилося на початку ХХ століття серед руських монахів на святій горі Афон. Головним богословським положенням прибічників ім'яслав'я було вчення про «незриму присутність Бога в Божественних іменах». Видатний філолог і філософ ХХ століття О. Ф. Лосєв, до праць якого ми ще неодноразово будемо звертатися, досліджував ім'яслав'я і залишив велику працю, яка вперше побачила світ лише в 1999 році [136]. В ній О. Ф. Лосєв, між іншим, наголошував, що «ім'яслав'я сягає корінням не тільки в перші віки християнства, але виявляється як характерна риса і в ряді давніх релігій, у першу чергу в релігії Старого Заповіту. <...> Хоча книги Нового Заповіту представлені грецькою мовою, однак розуміти їх слід було б із урахуванням і давньоєврейської традиції. І тоді виявляється, що і Новий Заповіт також повен містики імені. <...> Вся спокутна подорож Ісуса Христа по землі є одкровенням імені Божого <...>. Спокута людям прийде тільки лише через ім'я Боже <...>. Іменем Бога твориться таїнство (Матф. 28, 19; Иак. 5, 14). <...> “Діяння апостолів» взагалі – книга про переможну ходу імені Бога після преславного піднесення на небо Ісуса Христа <...>» [135, с.226-227].

Оскільки протягом майже 70 років минулого століття значна кількість текстів сакрального змісту, філософсько-богословські праці і певне коло текстів, у яких обговорювались питання ім'яслав'я і боротьби з ним перебували у

підцензурному стані, теоретичне осмислення і практичне використання їх було затрудненим, для отримання повної картини розвитку відношення до власних імен у суспільстві необхідні окремі додаткові розшуки. Вважаємо, що вони відкриють дослідниками нові грані процесу розвитку уявлень про власні імена й відкриють нові аспекти досліджень у цьому напрямку.

2.1.2. Естетизація культурного компоненту смислової структури онімів

Розвиток аксіологічного й естетичного ставлення до власного імені почався, як свідчать багато досліджень (див. огляд головних точок зору на проблему в [63, с. 21-106]), розпочався у найдавніші часи людської історії разом із трансформаціями у міфологічних текстах, пов'язаних з розвитком знань про навколишнє середовище. Руйнування міфологічної синкретичної свідомості призводило до переосмислення міфологічних текстів як метафоричних, розвитку синонімії та перифрастичних зворотів, взагалі до різкого зростання «гнучкості мови», що у поновленому вигляді стало родючим ґрунтом для розвитку поезії. «Не даючи можливості розвиватися логіко-силогістичному мисленню «мова власних імен» і пов'язане з нею міфологічне мислення стимулювали здатність до встановлення ототожнень, аналогій та еквівалентностей» [140, с.302]. Аналогічне уявлення про відношення між власним іменем і міфологією підтримує багато інших авторів [58; 202; 240 та ін.]. Усі вони так чи інакше виводять сучасні уявлення про виражальні можливості власних імен із міфологічної давнини. «Боги, що царювали на Олімпі й по суті являли собою модель людського суспільства, мали, крім основних імен, багато епіклес (прізвиськ або епітетів. – В. С.), які часто зустрічаються у міфах і літературі, а також ‘άλαξ λεγομενα (що вживаються okazіонально, один раз, для певного випадку. – В.С.)» [160, с.46]. Найбільш розповсюджені епіклеси не тільки зберегли для нас елементи бачення світу давнім індоєвропейцем, але стали наріжним каменем бази, на якій виникло й розвивається ставлення до власних імен як до носіїв культурно значимої інформації.

2.2. ВЛАСНІ ІМЕНА У ФІЛОСОФІЇ МОВИ

2.2.1. Давньогрецькі уявлення про ім'я

О. В. Суперанська, яка в своєму історичному огляді детально зупинилась на проблемі вивчення власних імен античною наукою [201, с.45-50], відзначила важливість для сучасних учених всебічного розгляду давньої дискусії про істинність імен та їх придатність для іменування предметів. У розділі нашого дослідження, присвяченого семантиці власних імен, проведений детальний аналіз деяких положень цієї суперечки, тут же для того, щоб продемонструвати, в якій мірі актуальною для давніх греків була проблема використання власних імен із стилістичним завданням, наведемо приклад. В одному з ранніх діалогів Платона «Кратіл» учень Протагора Гермоген і учень Геракліта Кратіл у присутності Сократа, що виступав у ролі третейського судді, ведуть суперечку про можливість зрозуміти сутність речі, якщо відоме її ім'я. Звертаючись до Сократа, Гермоген говорить: «Я його <...> запитую, чи правда, що йому Кратіл ім'я? Він підтвердив». <...> А він: “У всякому разі, тобі не Гермоген ім'я, скільки б не звали тебе так люди» [174, с.613]. Остання іронічна репліка Кратіла мотивована тим, що ім'я Гермоген («народжений *Гермесом*», «спадкоємець *Гермеса*») зовсім не відповідало зовнішності й сутності Гермогена. Гермес у грецькій міфології – бог, покровитель торгівлі, житейського успіху, а Гермоген, одержавши після смерті батька половину спадщини, скоро став жебраком. А його брат Каллій, який отримав таку ж саму частину спадщини, дуже скоро став найбагатшою людиною Греції.

Перші праці, в яких зустрічаються натяки на використання власних імен з фігуративними цілями, належать Арістотелю. Однак він ще не розмежовував загальні і власні імена. Першим, хто зробив це, був стоїк Хрисипп (III ст. до н.е.). Він першим виділив власні імена в самостійний клас імен [201, с.49]. І все ж таки, як у Арістотеля, так і в трактатах його сучасників і послідовників – Аполлодора, Арістона, Гермагора, Ісократ, Квінтіліана, Ціцерона та ін. у посібниках із *arsrectedicendi* (мистецтва правильного виголошування промов), а особливо в розділі *elocutio*, де викладалася тактика риторики щодо використання лексичних і синтаксичних засобів, можна знайти багато з того, що й зараз складає основу прийомів використання власних імен з фігуративними цілями.

У третій книзі “Риторики”, присвяченій проблемам стилю, при обговоренні питань прикрашення мовлення метафорами й порівняннями Арістотель писав: «І

якщо хочеш уявити що-небудь в прекрасному світлі, слід запозичити метафору від предмета кращого в цьому самому роді речей; якщо ж [хочеш] виставити що-небудь у поганому світлі, то <...> від гірших речей <...>. Так і Іфікрат називав Каллія *старцюючим жерцем Ківели*, а не факелоносцем. На це Каллій говорив, що він (Іфікрат) – людина непосвячена, бо в іншому випадку він називав би його не *жерцем Ківели*, який жебракує, а факелоносцем. І та й інша посада пов'язані з богинею, але одна з них почесна, а інша ні. Так само [особи сторонні] називають [тих, що оточують Діонісію] *Діонісієвими облесниками*, а самі вони називають себе митцями» [6, с. 945-946]. Розгорнутий коментар до цього місця в Аристотеля дав у монографії «Поэтика онима» В. М. Калінкін. Наведемо фрагмент з нього у сносці [63, с. 33]³. В «Риторичі» Аристотеля є ще доволі багато інших прикладів вдалого або невдалого використання власних імен для досягнення певних естетичних і прагматичних цілей промов.

2.2.2. Філософія Середньовіччя та Відродження про ім'я

З багатьох причин, не виключаючи і загальний занепад науки і, зрозуміло, ритрики, між античністю і епохою Відродження пролягає широке часове поле в яке в дослідження власних імен і розробку засобів їх використання не було додано майже нічого нового. Декілька століть риторика і поетика перебували у стані

---

³*Ківела*, або *Кібела* (греч. Κιβέλη), в грецькій міфології – Велика мати богів. Жерці-жебраки Ківели (найнижчий ступінь в ієрархії священнослужителів) збирали гроші, пропонуючи дарувальникам допомогу богині в питаннях помсти ворогам, відпущенні гріхів та ін. Факелоносці (другий ранг в ієрархії) займали в так званих елевсинських таїнствах перше місце після ієрофанта. Уживання міфоніма *Ківела* в функції означення і в переносному (метафоричному) значенні водночас можливе тільки за умови знання слухачами змісту конотативного ореола міфоніма. Вираз *Діонісієві облесники* (Διονυσοκόλακες) перетворився, користуючись сучасною термінологією, у відконотонімний апелятив. Діонісій Старший – сіракузький тиран, любив оточувати себе поетами, які, природно, славили свого покровителя, що й призвело до можливості вживання власного імені *Діонісій* спочатку як означення, а потім і до появи ономастичної перифрази.

простого репродукування, а з часом – відновлення й переоцінки спадщини античних часів. А от спадкоємці античних і середньовічних риторів в часи епох Відродження і Просвітництва залишили багато рекомендацій, спостережень та аналітичних висловлювань щодо використання власних імен.

У слов'янському світі, наприклад, у Польщі найвищий розквіт риторики припадає на час Відродження й гуманізму. Він відбувався у трьох сферах: а) у сфері шкільного навчання (однаковою мірою в протестантських, католицьких і так званих єзуїтських); б) у сфері світського і релігійного красномовства; с) у галузі писемної літератури (більш повно: у сферах поезії, віршової та прозової публіцистики, дидактичної та, пізніше, художньої літератури) [250, с.283]. З другої половини XVI століття в польській риторичній спостерігається процес виділення з її складу діалектико-філософських розділів *inventio* і *dispositio* і перетворення її в науку тільки про мовлення (*elocutio*). Але відбувається процес відродження риторичних праць обов'язково з оглядкою на античність.

Без посилань на античні джерела не обходиться жодна риторика і в Росії XVII – XVIII століть. У вітчизняних риторичних творах збережені також традиції візантійської та західноєвропейської, зокрема, іспанської риторик. Десь у 1629-1631 рр. був виданий слуцький «Компендіум з риторики» («Стислий посібник з риторики <...> для користування в Слуцькому ліцеї»), що зберігся в єдиному екземплярі у Краківській бібліотеці ім. Чарториських. У частині, де розглядаються тропи, про метонімію, наприклад, сказано, що «це троп, у якому причина ставиться замість наслідку чи предмет замість властивості, попереднє замість наступного, одне зі сполучуваних слів замість іншого», і наведені приклади: «Марс» замість «війна», «корзина з дарами Церери», тобто «з плодами врожаю» [Вомп, с.23]. Особливу популярність мала риторика в Києво-Могилянській академії. Архіви зберегли до наших днів 183 рукописних риторичних курси, які було прочитано в ній латиною. 117 підручників риторики було укладено протягом XVII-XVIII ст. [260, с.31]. З найбільш ранніх (1635-1636) відомим є курс «Оратор Могилянський, прикрашений найдосконалішими ораторськими розділами Марка Туллія Ціцерона» (“Orator Mohileanus Marci Tullii Ciceronis apparatus partitionibus excultus”) Іосифа Кононовича-Горбацького, що приїхав зі Львова. Дві

риторики написав професор Прокопій Калачинський – «Кладезь ораторського мистецтва кандидатам красномовства в колегії Могилянській запропонований в 1691 р.» (“*Promptuarium artis oratoriae candidatis eloquentiae in collegio Mohilaeane oblatum anno 1691*”) і «Підручник риторики для українського ритора...» (1692) (“*Subsidium rhetoricum variis retertum notatus roxolano rhetori...*”).

Найзначніший внесок у розвиток риторичної мислі на теренах України був зроблений Феофаном Прокоповичем. Широко відомим був його трактат «Про риторичне мистецтво книжок десять для навчання української молоді, що вивчає одне і друге красномовство на благо релігії і батьківщини, викладені преподобним отцем Феофаном Прокоповичем у Києві в славній православній Могилянській академії року 1706» (“*De artherhetoricalibriXproinformandaRoxolanaiuventuteutriusqueeloquentiaestudiosa, bonoreligionisetpatriaeareverendop.*”).

TheophaneProcopovicztraditiKiiioviaeincelebrietorthodoxaacademiaMohylaeana, anno 1706”) [177], що був найбільш видатним явищем доломосівської риторики. Хоча за життя Феофана Прокоповича ні його риторики, ні поетика (“*De arte poetica*”) не друкувалися, вони були широко відомі за численними списками в Україні, Білорусі та Росії і мали величезний вплив на формування філологічної науки. Так, він вважав, що мови різняться тільки формами і звуками, тому слід описувати їх граматичні особливості. Щодо передачі думок, то вона на всіх мовах відбувається подібно, і тому принципи мистецтва мовлення однакові для всіх.

У «Риториці» Ф. Прокоповича, крім роздумів, які безпосередньо стосуються власних імен, є багато конкретних прикладів із промов античних ораторів, а також сформульованих автором правил, які в той чи інший спосіб можуть бути екстрапольовані на використання онімів в ораторській промові. Застерігаючи своїх студентів від помилок «зіпсованого красномовства», Ф. Прокопович писав про неприпустимість хибної пишномовності, «бундючної патетичності», в тому числі, і при використанні власних імен. Втім, негативна оцінка пишномовності («бундючності») риторичних творів і загальна пейоративна забарвленість прикладів, наведених Ф. Прокоповичем, стосується не власних імен як таких, а

недоречності перебільшеної пишності середнього та низького стилів, недоліків «зіпсованого красномовства».

У другій книзі, присвяченій підбору доказів і ампліфікації, Ф. Прокопович писав: «Етимологія, або значення назви, – це ніщо інше, як тлумачення назви, що саме вона означає. *Петро* – означає «скеля», *Іван* – «ласка», *Василь* – «цар», *Теофіл* – «любитель богів», *Теодор* – «божий дар», *Полікарп* – «той, що приносить багато фруктів» і т.д. <...> Значення власних імен з єврейської мови матимеш з їх пояснень, що даються у святому письмі, а значення грецьких імен не зрозумієш, якщо не володітимеш досконало грецькою мовою, а щоб ти зрозумів значення власних і загальних назв латинської мови, то читай видатні книги Варрона «Про латинську мову». <...> Ти зрозумієш, <...> що означають і звідки походять ці імена. Запам'ятай також добре, що не треба назву з однієї мови пояснювати за нормою іншої мови, хоч би була деяка подібність. Через те дехто погано пояснює ім'я пресвятої *Марії*, що воно означає “maria” [лат. «море»], *Гнат* – «вогонь» [лат. “ignis”], хіба що це дозволяється за фігурою алюзії. Це можна робити тільки з великою розсудливістю і дуже обережно, бо інакше ми допустимось пустого базікання» [177, с.167-168].

Джерелом, з якого ритор черпає матеріал для порівнянь, зіставлень, аналогій тощо є свідчення й приклади з історії, міфології, святого письма, літератури. У них, як правило, функціонують власні імена, що органічно вплітаються в тканину ораторської промови, стають основою тропів і фігур мовлення. «Є два види прикладів, – пише Ф. Прокопович, – перший стосується подій і називається просто прикладом. Таким є приклад про *хоробрість Горація Коклеса*⁴,

---

⁴ Горацій Коклес (VI ст. до н.е.) – герой війни Риму з етрусками. Він стримував військо етрусків до того часу, поки римляни не переправились через Тібр і не знищили міст, потім плавом переправився до своїх.

*Луція Сцеволи*⁵, *Кінегіра*⁶ і про *чесність Лукреції*⁷, про *хитрість Одиссея*, про *Квінтія*⁸, який *волів жити в бідності*, про *суворість вдачі Катона*⁹ і т.д.»[177, с.175].

Як бачимо, вже в працях наших славнозвісних риторів знаходяться вказівки на розуміння культурної цінності прикладів, у тому числі таких, які позначені власними іменами. Вже тоді очевидною була необхідність при навчанні риторів знайомити їх, користуючись сучасною термінологією, з культурною складовою семантики онімів. Видатна праця ректора Києво-Могилянської академії практично на ціле століття визначила основний напрямок розвитку риторики. Протягом XVIII століття більшість риторик та поетик російських, українських і білоруських учених тією чи іншою мірою базувалися на його філологічних розшуках.

2.2.3. Нова філософія, поетика і риторика про імена.

Значний вплив на становлення культурно-естетичних принципів використання власних назв у красному письменстві на всьому європейському континенті, в тому числі, в Росії, Білорусії, Україні, мали теоретичні і критичні роботи Буало-Депрео. В Росії, серед багатьох перекладів славнозвісної роботи відзначимо поетичні переклади В. К. Тредіаковського і графа Хвостова. Французький поет і теоретик класицизму, який в 1674 році опублікував славнозвісне “L’artpoétique” серед інших торкався і питань уживання власних назв. Культ античності і зневажливе ставлення до «варварської» літератури і

---

⁵ Гай Луцій Корд Сцевола – один із героїв війни римлян із царем етрусків Порсенною.

⁶ Кінегір – афінянин, син Евфоріона, загинув у битві з персами, втративши обидві руки.

⁷ Лукреція (міф.) – дружина Луція Тарквінія Коллатіна. Коли син римського царя Тарквінія Гордого збезчестив її, вона покінчила життя самогубством.

⁸ Тит Квінтій Цінцінат, символ достоїнств воїна і хлібороба. Диктатор 458 р. до н.е., переможець етрусків, до і після війни з ними займався сільським господарством.

⁹ Катон – римський політичний діяч, письменник, оратор.

фольклору, характерні для класицизму як для літературного напрямку, відбилися в такому, наприклад, зауваженні Буало:

*Преданья древности исполнены красот.
Сама поэзия там в именах живет
Энея, Гектора, Елены и Париса,
Ахилла, Нестора, Ореста и Улисса.
Нет, не допустит тот, в ком жив еще талант,
Чтобы в поэме стал героем – Хильдебрант!
Такого имени скрежещущие звуки
Не могут не нагнать недоуменной скуки*
[Цит.за:107, с.6].

Зазначимо один важливий для нашого дослідження момент: увагу автора до звукової форми власних імен і його впевненість у необхідності враховувати при використанні вплив звукової форми на носія певної мови. Мабуть, для скандинавів ім'я Хильдебранта не було таким же неприємним, як для галлів.

Для розвитку літературних мов східнослов'янських народів, насамперед для російської літературної мови, велике значення мали філологічні праці Антіоха Кантемира, за словами В. Г. Белінського, «первого светского поэта на Руси», автора «Симфонии на псалтырь» (1727), відомої книги зі стилістики художнього мовлення і віршознавства «Письмо Харитона Макентина к приятелю о сложении стихов русских» (1744), численних приміток і коментарів до власних віршів і перекладів з давньогрецької та латинської мов. Прагнення Кантемира до передачі за допомогою власних назв тонких семантичних відтінків більш за все видно в філологічних маргіналіях до власних віршованих творів.

Питання стилістики постійно перебували в центрі філологічних пошуків М. В. Ломоносова. У період, коли він читав курс лекцій «о стихотворстве и штиле русского языка», народився задум посібника з риторики. Трагічна доля першої ломоносівської риторики російською мовою не зупинила вченого, і в 1748 році він створив нову риторичку. В «Кратком руководстве к риторике на пользу любителей сладкоречия» зроблено і певний внесок у розвиток стилістики власних назв. Дослідження в галузі риторики привели Ломоносова до висновку про можливість і навіть необхідність уживання власних імен у літературних текстах для покращення художніх якостей висловлювання. Варто, однак, відзначити, що так само, як і Феофан Прокопович, Ломоносов одночасно застерігав від надмірного

користування цими засобами. Мабуть, основним у ставленні Ломоносова до власних назв як стилістичного засобу було не наївне відшукування в етимології імені компонентів значення, що відповідають властивостям названого іменем об'єкта, а усвідомлення природи оніма як постійно змінної сутності, що безперервно додає до свого називного значення нові семантичні нюанси, обумовлені як інформацією, пов'язаною з іменем, так і характером контексту. Власні назви в художніх творах М. В. Ломоносова, почерпнуті з різних джерел: античної міфології, історії та літератури, Біблії, слов'янської міфології та фольклору, літератури французького класицизму, історії російського та інших народів тощо увійшли в «фонд» пропріальних засобів російської літератури й активно використовувалися його послідовниками та шанувальниками.

З розвитком літератури, появою й розвитком прозаїчних літературних жанрів, заснованих на вигадці (повість, роман), межі між риторикою та поезикою почали згладжуватися, вчення про словесне вираження влилося в поезику і стало розвиватись вже в рамках теорії літератури як стилістика.

2.2.4. Власні імена в сучасній філософії та філології

В історії культури, філософії й філологічної думки за багатовіковий період розвитку «красного» письменства відбувалося перетворення власних імен на засіб поезики, почалося й послідовно розвивалося вивчення якостей пропріальних одиниць, які давали змогу ораторам, риторам і письменникам досягати певних естетичних ефектів за рахунок використання онімії. Врешті-решт на порозі XVII століття відбулися три події, які забезпечили подальший розвиток науки, в тому числі, в галузі ономатології. По-перше, в самостійне явище – красне письменство – виділилась художня частина літератури. По-друге, виникла і почала розвиватись літературознавча наука. По-третє, сформувалося порівняльно-історичне мовознавство, яке стало базою лінгвістичного вивчення стилістики власних імен.

Цілком очевидно, що у прагненні людини до образного усвідомлення живого буття світу, яке прийшло на зміну міфологічному мисленню, у репертуарі прийомів художнього відтворення світу неминуче стали використовуватись онімні засоби. Німецький філософ та історик Освальд Шпенглер назвав аналогію «засобом для осмислення живих форм». В описаному ним механізмі осмислення

історії вченими та письменниками і «себе в історії» видатними особами завжди були присутні порівняння та аналогії, від яких «рукою подати» до метафоричного та символічного вживання власних імен: «Говорячи про роль Наполеона, майже завжди згадували й Цезаря і Александра <...>. Самому Наполеону його становище видавалось схожим на становище Карла Великого, Конвент говорив про Карфаген, маючи на увазі при цьому Англію, а якобінці називали себе римлянами. Порівнювали <...> Флоренцію з Афінами, Будду з Христом <...>. Перший пристрасний археолог, Петрарка <...> прирівнював себе до Ціцерона. <...> Для шведського короля Карла XII стала фатальною та обставина, що він з юнацтва носив у кишені життєпис Александра, написаний Курцієм Руфом <...>. Фрідріх Великий <...> з повною впевненістю користується аналогіями, щоб визначити своє розуміння ситуацій світової політики; так він порівнює французів з македонцями під владою *Філіппа* на противагу грекам – німцям. *«Вже Фермопили Германії, Ельзас і Лотарингія, в руках Філіппа»*. Це прекрасна оцінка політики кардинала Флері. [233, с.4-5]. На думку Шпенглера, за цим приховувалось не стільки глибоке відчуття історичної форми, скільки бажання говорити поетично й дотепно. Очевидно, бажання викладати свої думки в художній формі, використовуючи при цьому можливість власних імен, неминуче веде до такого висновку. Використання виражальних властивостей власних імен у літературних творах з розвитком науки про мову призводило до необхідності теоретичного осмислення практики вживання онімів. Так з'явилися спочатку риторичні рекомендації, потім – наукові оцінки і, нарешті, лінгвістичне осмислення. Щож до філософського осмислення всього цього процесу, то вже на початку минулого століття спостерігався його бум.

Якби в основу нашого обговорення філософії імені був закладений хронологічний принцип, першою постаттю, про яку слід було б говорити, безперечно, був би о. П. Флоренський. Аже саме він започаткував самий напрямок досліджень. У праці «Общечеловеческие корни идеализма» він не лише ввів поняття «філософія імені», а дав його історико-філософське і культурологічне обґрунтування. Він розгорнув смислову експлікацію терміна, яка починається від Платона, а через нього іде до цілісного загальнолюдського світосприйняття, яке,

на думку П. Флоренського «первобытийственно». Єдиною причиною «зворотного» у хронологічному відношенні викладу стало завдання з'ясування не внеску вчених у дослідження філософії імені, а виявлення ролі кожного з них для постановки й вирішення завдань лінгвокультурно орієнтованої онімографії. Якщо ж вважати головною метою вивчення праць «прекрасної трійці» пошук джерел для формулювання засад культурно орієнтованої онімографії, то обрана послідовність подання матеріалу видається логічною.

2.2.4.1. «Філософія імені» О. Ф. Лосєва.

Після фундаментального дослідження О. Ф. Лосєва «Філософія імені» було опубліковано велику кількість праць, присвячених цій проблематиці. Однак його монографія залишилась неперевершеною. В цьому невеличкому підпараграфі ми майже не будемо торкатись головного надбання його роботи – філософських і теософських аспектів ім'яслав'я, за винятком однієї цитати, яка стсується ім'яслав'я, але знаходиться в іншій роботі. І ще одне принципове міркування. Погляди О. Ф. Лосєва на філософію імені формувалися під впливом філософії Платона і неоплатоників, у процесі вивчення суперечок про ім'я Боже в IV столітті, праць Діонісія Ареопагіта про йменування Божества, не без серйозного впливу вчення про сутність і енергію Григорія Палами і, нарешті, під сильним враженням від ім'яславських ідей, які були центром релігійно-філософської боротьби в Росії на початку століття, боротьби, в якій сам О. Ф. Лосєв брав активну участь не просто як прибічник, але як апологет ім'яслав'я. Нас же будуть цікавити переважно його ставлення до феноменології імені та структури його семени. Саме цей момент вважаємо найбільш важливим для вирішення питань, пов'язаних з пошуком компонентів власного імені, які можуть нести значиму, з культурологічних позицій, інформацію щодо самих імен і їх референтів.

Початком «до-теоретичного» опису явищ, що вивчаються філософією, психологією і філологією, О. Ф. Лосєв вважав *безпосередню даність* предмета. Однак поняття це не належить до розряду простих чи інтуїтивно усвідомлюваних. Недаремно перший із розділів своїх досліджень з філософії та психології мислення, присвячений конкретно цій проблемі, О. Ф. Лосєв назвав «Введение в

науку о непосредственной данности». Саме з розгляду власного імені як безпосередньої даності мовлення того або іншого типу ми почнемо феноменологічний аналіз. Тому що «нічого не можна побудувати на самих доказах; необхідні попередні бездоказові установки безпосереднього досвіду» [134, с. 44]. О. Ф. Лосєв приходиться до такого висновку: первинна безпосередня даність становить *об'єктивний смисл*, в якому «предмет не уявляється і не мислиться, але переживається» [134, с.67]. При цьому О. Ф. Лосєв наполягав на принциповій відмінності погляду рефлексії й погляду переживання [134, с.71].

Будь-який онім як безпосередня даність звернений до читача своєю графічною стороною, а до слухача – звуковою. Як свідчить психологія мовлення, слово, що сприймається зором, негайно «озвучується» у внутрішньому мовленні. Таким чином, можна говорити про те, що звуковий комплекс, який представляє онім, є необхідним і обов'язковим шаром імені. О. Ф. Лосєв називає його «фонемою», а ми, підтримуючи погляди ономастів донецької школи (В. М. Калінкін, Н. В Усова й ін.), пропонуємо термін «**фонема**». Завдяки цьому анулюється негативний вплив омонімії терміну фонетики і ономастики. О. Ф. Лосєв виділяє п'ять моментів, що характеризують звукову оболонку імені. Важливим для нас є лише те, що онім з цього боку є певною сукупністю членороздільних звуків людського мовлення. Як сукупність звуків, він у той же час щось означає. Той шар імені, який передає значення, О. Ф. Лосєв назвав семемою. У складній структурі семемі нижній рівень займає фонематична семема. Звернемо увагу на те, що фонемою ми не описуємо в одному ряді з іншими формами сем, як це робить О. Ф. Лосєв. Фонемою розуміється нами як *фоносимволічний* зміст звукової форми.

Оскільки кожне ім'я є не просто звуковим комплексом, але щось означає, О. Ф. Лосєв запропонував вбачати у семемному шарі *етимологічний* момент, простіше кажучи – зародок слова, *корінь*, елементарну звукову групу, наділену значенням. Від кореня слова починається, у ньому здійснюється і з перетворенням його змінюється життя оніма. Ми пропонуємо для *етимологічного* моменту термін

«етимологема». Але етимологічний момент, який, без сумніву, присутній в імені взагалі, певним чином відсувається на другий план у власному імені й лише іноді «реанімується» в конотонімах або поетонімах.

Власне ім'я в мовленні рідко складається тільки з кореня. До нього можуть приєднуватися словозмінні та словотвірні морфеми. Поєднуючись з іншими словами у зв'язному мовленні, онім починає взаємодіяти з їх смисловими сферами і насичується додатковими відтінками того цілого, куди він входить як органічний елемент. Так у семемному шарі оніма виявляються, за О. Ф. Лосєвим, *морфемний* і *синтагматичний* моменти. Тут ми пропонуємо для упорядкування термінології використати терміни «**морфоема**» і «**синтагмема**». Сукупність етимологічного, морфемного і синтагматичного моментів, за Лосєвим, не більше ніж смисловий мінімум, без якого неможлива фраза. Смисл слів, а отже, і смисл оніма буде варіюватися в залежності від стилістичних прийомів, «ужитих з метою виразності». Цей момент семєми О. Ф. Лосєв називає *пойємою*. Збережемо цей термін для позначення того внеску у смисл оніма, який роблять різноманітні фігуративні засоби і засоби поетики.

Описуючи структуру семєми, О. Ф. Лосєв постійно нагадує про те, що семєма на до-предметному рівні розгляду існує в нерозривній єдності зі звуковою оболонкою імені. Сформулюємо цю думку (стосовно феноменології оніма) таким чином: етимологема, морфоема, синтагмема і пойєма представлені у єдності із фоноемою. «У них збігаються значення і звук – так, що звук має не-звукове значення» [134, с.40]. Це дає підстави для того, щоб об'єднати розглянуті окремо фонематичний і семемний шари в один і дати їм загальну назву. Отже, єдиний фонематично-семемний шар смислу попередньо назвемо, наслідуючи О. Ф. Лосєва, *першою символічною єдністю* оніма. Пояснимо, чому нам треба піти за О. Ф. Лосєвим і назвати описану символічну єдність *першою*. Тут постійно йшлося про безпосередню даність, з переживання якої все і починається. Кожний онім завжди сприймається у граничній конкретності форм роду, відмінка, числа, у певному контексті й відомих обставинах. Так ось, *перша* символічна єдність оніма є симультанно дана у сприйняттях нерозчленована єдність об'єктивного смислу, що сприймається. Інакше кажучи, це синтагматичне сприйняття оніма. Але

безпосередня даність оніма цим не вичерпується, оскільки мовне мислення обов'язково і несвідомо (!) поміщає синтагматичну безпосередню даність оніма в парадигму. Парадигматичну ж єдність усіх форм оніма складатиме «повна і загальна символічна єдність семемі» оніма. З'ясуємо специфічні завдання синтагматичного і парадигматичного опису функціонування оніма. Синтагматичний опис передбачає отримання індивідуальної картини поведінки оніма в даних саме цим контекстом умовах, його ролі у створенні культурно значимих і естетичних властивостей висловлювання. Парадигматичний опис відкриває неосяжне поле для лінгвокультурних і лінгвопоетичних узагальнень, оскільки в ньому міститься можливість встановити незліченні уявлювані значення, які може передати онім. У ньому закладена можливість з'ясувати, які з потенційних властивостей оніма використана тим, хто пише або промовляє, і на тлі реконструкції парадигми поставити питання «чому?». Але все сказане виходить за межі феноменологічного розгляду.

Ще раз нагадаємо, що дотепер йшлося про семему в її єдності зі звуковою оболонкою імені, тобто, про безпосередню даність оніма. Вона, між іншим, містить в собі ще й суб'єктивні моменти. Оскільки онім вжитий мовцем як творчим суб'єктом і осмислений адресатом як співтворцем мовленнєвої комунікації, він вміщує в собі суб'єктивне ставлення і суб'єктивне розуміння слова. Тому, як безпосередня даність, він уже вміщує в собі компоненти суб'єктивних смислів, які органічно входять у єдність символічної семемі і звукової оболонки. Тому онім як безпосередня даність постає у складній єдності всіх названих вище шарів і смислових моментів.

У своїй книзі О. Ф. Лосєв торкався багатьох моментів теософського змісту. Їх ми не розглядаємо. Багато критиків і навіть сам Лосєв визнавали, що «Філософія імені» надто схоластична. Але ми підкреслюємо, що це не завадило їй стати однією з головних пам'яток російської філософської думки. А в плані проникнення у внутрішній світ імені взагалі бути найбільш глибокою. О. Ф. Лосєв писав про потужність і значення власних імен: «Имя — как максимальное напряжение осмысленного бытия вообще — есть также и основание, сила, цель, творчество и подвиг также и всей жизни, не только философии. Без имени —

было бы бессмысленное и безумное столкновение глухонемых масс в бездне абсолютной тьмы, хотя и для этого нужно некое осмысление и, значит, какое-то имя. Имя — стихия разумного общения живых существ в свете смысла и умной гармонии, откровение таинственных ликом и светлое познание живых энергий бытия<...> И молимся мы, и проклинаем через имена, через произнесение имени. И нет границ жизни имени, нет меры для его могущества. Именем и словами создан и держится мир. Имя носит на себе каждое живое существо. Именем и словами живут народы, сдвигаются с места миллионы людей, подвигаются к жертве и к победе глухие народные массы. Имя победило мир» [134, с.153].

2.2.4.2. Філософські пошуки С. Булгакова та його ставлення до власного імені.

У книзі С. Я. Булгакова «Філософія імені» представлено осмислення теоретичних основ ім'яславського руху в православному християнстві. Працював над нею С. Булгаков приблизно у той же час, коли свою концепцію формулював і розвивав О. Ф. Лосєв. У своїх теоретичних побудовах С. Булгаков – продовжувач ідей О. А. Потебні та о. П. Флоренського. Першим завданням філософії лінгвістики Булгаков вважав встановлення сутності слова, його інтуїції. Значення слова у мовленні визначається статусом Софії як трансцендентальної основи світу, що виявляється в іменуванні, яке, в свою чергу, розглядається як антропокосмічний акт.

У розділі, присвяченому власному імені, походження всіх іменувань С. Булгаков пояснює так: «Будь яке пізнання є іменуванням, а предикат, ідея, зрощуючись з суб'єктом, з підметом, дає ім'я». При цьому зрощення може бути щільним і постійним або тимчасовим і скороминучим, в залежності від цього ми розрізняємо так звані «власні» і «загальні» імена. Будь яке ім'я у своєму генезисі є загальним, оскільки виникає з іменування, але воно неодмінно є і власним, якщо воно пристає до свого носія як постійний його предикат, так що носій його іменується цим предикатом.

Одним з джерел виникнення власних імен С. Булгаков вважав перехід загальних назв у власні внаслідок втрати мотиваційної віднесеності загального

імені до певного референта (денотата). В акті номінації важливим є вибір певного “предиката” (мається на увазі та або інша ознака з числа можливих) “Когда мы называем данный предмет столом, т.е., как показывает анализ этого слова, выделяем для имени его признак *ст л а т ь*, предикат *постланности, постановки, приспособленной поверхности*, то из всех других признаков, которые могут оказаться связаны со столом, избираем только этот” [259, с.153] Подальша доля тої або іншої назви може бути різноманітною. За С. Булгаковим, «всяке іменування є судженням, має зміст, який складає «внутрішню форму» імені». Однак з часом, якщо найменню призначена усталеність, воно може втратити живий зв'язок з якостями денотату, «згаснути», «стане звучати як прізвисько, окличка, як власне ім'я. <...> Такою є більшість географічних назв, а також і людських прізвиськ. <...> Відмінною ознакою власного імені в такому разі стає його «безглуздість», відсутність внутрішньої форми, так би мовити алгебраїчний характер. <...> Теж саме ім'я в ту саму хвилину стане загальним, якщо ми наповнимо його змістом, дамо йому внутрішню форму, запозичивши її від носія («Что может собственных Платонов и быстрых разумов Невтонов Российская земля рождают» и под.; Хлестаков и хлестаковщина). Згусток слова розтоплюється і перетоплюється, отримує нове життя» [259, с.154].

На думку С. Булгакова, ця проблема має першорядне значення для філософії імені. Вона розпадається на два питання: про природу самого наймення і про природу його носія. Тут затримаємося для того, щоб сказати про одне з важливих наших спостережень. Головним недоліком багатьох словників, до складу яких залучені власні імена, є саме нерозрізнення імені і об'єкта номінації. Тому цей момент у поглядах С.Булгакова ми вважаємо дуже важливим для теорії онімографії. Повернемося до вказаних вище питань. Перше вирішується таким чином: всяке ім'я при своєму виникненні є словом, тобто змістом, сенсом, ідеєю. Беззмістовних і безглуздих імен в їхньому генезисі не існує. Навіть тоді, коли наймення виникає оноματοпоетичним шляхом, воно залишається смисловим. «Інколи «інтелігентні», тобто такі, що дійшли до повної раціоналістичної нечутливості до слова, батьки обирають для своїх дітей імена, спираючись лише

на їх милозвучність, подібно до папуг, але ідіотизація імені у інтелігенції (а зараз вже і в народі), ясна річ, говорить лише про її духовне висихання і більш ні про що. <...> Власне ім'я, з цієї точки зору, не є навіть словом, як не є словом алгебраїчний знак: воно стоїть на самій грані слова, є словом лише по звуковій оболонці»<...> В такому разі ім'я відривається від свого гнізда і розсипається на окремі порошокинки. <...> Але ім'я є все ж таки словом і як таке не може стати і не стає окличкою до кінця, лише окличкою, воно зберігає і свою природу предиката, і утримує характер судження <...> як не лише лише теоретична, а й вольова дія, як би повеління: да буде. <...> Нарікаючи, той, хто дає ім'я говорить: да буде ім'ярек. У деяку у відношенні до імені аморфну масу висівається певне сім'я імені, якому доведеться дати прорість і проявити свою життєдайну силу» [259, с.154-155].

Висловлюючи своє філософське кредо відносно акту наречення ім'ям, С. Булгаков стверджує, що до отримання імені суб'єкт є аморфним, потенційним, лише здатним отримати те або інше ім'я. Людина як істота родова, як вселюдина має в потенції всі імена і може бути названа яким завгодно з них. «Всі імена людей налажать людині не лише як індивіду, а і як виду, або як первозданному Адаму, який у собі містив імена не лише нижчого тваринного світу, але й всього роду людського, з цієї причини й здійснював цю силу приватними актами іменування – своєї дружини Єви (Бут. III, 20), а далі й дітей» [259, с.156]. «Ім'я живе в історії, як і всяке слово, але не в приклад слову, ому що воно стає символом певної життєвої есенції певної якості, сіменем або дріжджами, воно завжди має значення, і дуже при цьому ваговите» [259, с.157]. Далі С. Булгаков у розвиток вчення Платона про ідеї роз'яснює, що жоден носій певного імені не є єдиним його володарем. Адже багатьом людям дають однакові імена. Тому ім'я є єдиною для всіх носіїв спільною, «генерическою» ознакою, тобто воно вже не є власним, але загальним, означуючим особливий вид людини, розподіляючим людський рід за класами. «Отже, – підкреслив С. Булгаков, – власність власного імені міститься не в особливій природі самого імені, яке як сенс є ідея, слово, як і всіяке інше, але в більш міцному клеї зв'язки і в онтологічних особливостях, які звідси витікають» [259, с.158]. Ім'я, за Булгаковим, індивідуально для певної особистості, але зовсім

не індивідуально само по собі: як ідея воно здійснюється в багатьох феноменальних екземплярах. «Все Сергей суть чрез причастность, μέθεξις, имени, идее Сергей, между ними есть разные, плохие и хорошие Сергей, т. е. полнее или хуже удавшиеся выразители энтелехии своего имени, при этом разные еще и в том смысле, что индивидуально различна почва, на которую брошено одно и то же семя. Поэтому могут быть удавшиеся, хорошие Сергей в разных прививках к разным дичкам, существует многообразие каждого имени, иногда заслоняющее его единство» [259, с.158]. «Отже, ім'я є сила, сім'я, енергія. Воно формує, зсередини визначає свого носія: не він носить ім'я, яким називається, а в певному смислі воно його носить як внутрішня цілепричина, ентелехія, по силі якої жолудь розвивається дубом, а зерно пшеничним колосом, хоч долі різних колосків можуть бути й різними» [259, с.159].

Упродовж подальшого викладу своїх філософських роздумів С. Булгаков навів дуже багато прикладів далеко не індиферентного ставлення Біблії до власного імені. Ми проілюструємо це лише двома прикладами. Виходячи з того, що іменування завжди більш-менш сліпе і потрібне озаріння благодаттю Божою, щоб правильно іменувати, тобто досягти найбільшої відповідності імені і його носія, в окремих виняткових випадках ім'я нарікається по прямому визначенню Божому, при тому ще до народження во череві матері, навіть до зачаття. Наведемо ці приклади російською мовою, щоб уникнути помилок при перекладі фрагментів Св'ятого Письма. «Об Иоанне читаем, что ангел сказал Захарии: «жена твоя Елизавета родит тебе сына, и наречешь имя ему: Иоанн» (Лк. I, 13). Когда младенец родился, его «хотели назвать по имени отца Захарией; на это мать сказала: нет, а назвать его Иоанном» (I, 59, 60). Откуда это желание у Елизаветы, явно идущее против естественного голоса родства и обычая, который требовал бы назвать именем отца, как это прямо засвидетельствовано в Евангелии? При этом не указано в Евангелии, чтобы Елизавета действовала здесь по прямому озарению свыше. Не естественнее ли думать, что в состоянии этой праведной женщины, чистом и целомудренном, само собой рождалось, просилось, стучалось в сердце настоящее, наиболее свойственное младенцу, а потому и предреченное Захарии

имя Иоанн? То, что сказано было Захарии о будущем, как да будет, ведь уже означало, по силе всемогущества Божия, и будет, теперь же это уже было и стало: дитя, природа которого жаждала имени Иоанн как наиболее ему соответствующего, ожидало наречения. И чувство матери засвидетельствовало об этом. <...> Наименование, данное Елизаветой, получило подтверждение и от отца, который написал на дощечке выразительную в своей сжатости формулу: «Иоанн имя ему» (I, 63). <...> Неопровержимое в единственности своей значение должно иметь евангельское повествование о наречении имени Спасителя. <...> Здесь дважды нарекается и предрекается это дивное Имя: впервые при явлении Архангела Благовещения: он говорит Деве: «и вот зачнешь Сына, и наречешь Ему Имя: Иисус» (Лк. I, 31). Второй раз Ангел Господень говорит о том же Иосифу, когда Мария уже имела во чреве, явившись ему во сне: «родит же Сына, и наречешь имя Ему Иисус» (Мф. I, 21). И повествуя о самом наречении, Евангелист еще раз вспоминает о связи с этим повелением Архангела: «и по прошествии восьми дней, когда надлежало обрезать Младенца, дали Ему Имя Иисус, нареченное Ангелом прежде Его зачатия во чреве» (Ак. II, 21)» [259 с.161].

Окремо представив С. Булгаков своє відношення до переіменувань, які, як відомо, у значній кількості зафіксовані Біблією. Поставивши питання про можливість переіменувань Булгаков так відповів на нього: «Якщо іменування є моментом народження, то переіменування є нове народження, яке передбачає або смерть старого, або духовну катастрофу, зміну не теми, а типу, характеру розвитку. Звідси зрозуміло, що переіменування завжди є торжественним актом, виконаним особливої містичної значимості» [259, с.169]. Ісус нарекає новими іменами найближчих своїх учнів: «Иисус же, взглянув на него, сказал: ты Симон, сын Ионин; ты наречешься Кифа, что значит: камень (Петр)» (Иоанна I, 42); в Гефсиманському саду він повторює: «(поставил) Симона, нарекши ему имя Петр; Иакова Зеведеева и Иоанна, брата Иакова, нарекши им имена Воанергес, то есть сыны Громовы» (Мф. III, 16–17). Високо торжественним виглядає підтвердження переіменування Симона на шляху до Кесарії Філіппової: «Симон же Петр отвечая сказал: Ты – Христос, Сын Бога Живого. Тогда Иисус сказал ему в

ответ: блажен ты, Симон, сын Ионин, потому что не плоть и кровь открыли тебе это, но Отец мой, сущий на небесах; и Я говорю тебе: ты Петр, и на сем камне Я создам церковь Мою, и врата ада не одолеют её» (Мф. XVI, 16–18). Згадав С. Булгаков і божествені переіменування Савла в Павла, Аврама в Авраама, Сари в Сарру, Іакова в Ізраїля, Соломона в Ієдедію і переіменування, зроблені людьми: «и назвал Моисей Осию, сына Навина, Иисусом» (Числ. XIII, 17); «И стал звать (Иоас) с того дня Гедеона Иероваалом, потому что сказал: пусть Ваал сам судится с ним за то, что он разрушил жертвенник его» (Суд. VI, 32); «И сказала им: не называйте меня Ноэминью (приятная), а называйте меня Марою (горькою), потому что Вседержитель послал мне великую горесть» (Руфь, I, 20). Залишимо поза розглядом суто богословські роздуми С. Булгакова про ім'я імен Софію, всім'я людини і пов'язані з цим смерть старого імені та преображення його в акті переіменування. Але звернемо увагу на розуміння православним філософом псевдонімності як явища ономанології. Булгаков писав: «Как все имеет свою пародию у князя мира сего, этой обезьяны Господа Бога, как преобразование имеет свою пародию в актерстве, так и священное, мистическое переименование, преобразование имени имеет свою пародию в псевдонимности, этом очень характерном и принципиально интересном явлении ономалогии» [259, с.171]. Ставлення вченого до цього цікавого явища культури використання імен досить непросте. Булгаков підкреслював «псевдонимия отрицательным способом свидетельствует о природе и силе имени, потому что вместо переименования здесь получается только псевдоним, личина. Переменить имя в действительности так же невозможно, как переменить свой пол, свою расу, возраст, происхождение и пр.» [259, с.174]. На думку С. Булгакова, дане людині ім'я, як дитина після відділення від пуповини, живе повністю своїм життям. Воно є тим же, що і **Я**, з тією різницею, що ім'я є незмінним присудком для всякого **Я**, його еквівалентом, откровенням про особистість не в тимчасових означеннях, а в її ядрі. Пафос філософії імені С. Булгакова в аспекті власного імені може бути визначений словом самого богослова: «В порядке софийном всякий человек есть воплощенное слово,

осуществленное имя, ибо сам Господь есть воплощенное Слово и Имя» [259, с.179].

2.2.4.3. Філософія імені в творчості о. П. Флоренського

Філософ і богослов С. Булгаков назвав о. Павла Флоренського найвеличнішою серед сучасників людиною. І це не випадково, бо П. Флоренського визначають як родоначальника філософії імені. За його словами, Флоренський віддав свою богословську силу на підтримку богословськи безпорадного, але містично правого руху ім'яславців. Не маючи, як і раніше в попередніх підпараграфах, наміру навіть в загальних рисах обговорювати складну і неоднозначну проблематику філософії ім'яслав'я, ми в нашому короткому огляді торкнемося лише тих моментів у поглядах П. Флоренського, які стосуються власних імен і їх використання з виразними цілями.

Феномен імені в цілому і природа власного імені, зокрема, досліджувалися П. Флоренським в унікальній соціокультурній ситуації, яка склалася в Росії в першій чверті ХХ століття. На жаль, те, що стосується власне ономанології Флоренського, її змісту і генезису досі ще чекає на своїх дослідників. Це, з нашої точки зору, пояснюється тим, що матеріали, які склали труд «Имена», вперше побачили читачів у 1993 році, а деякі й пізніше. Лише після 2006 року стала доступною його праця, між іншим, дотична ономанології, «Священное переименование».

Аналізуючи загальнолюдське коріння ідеалізму, П. Флоренський прийшов до наступних висновків. По-перше, існували давні уявлення про ім'я як про реальну силу-ідею, яка формує річ і таємничо керує нею. По-друге, в цій силі зафіксований інваріант функційної визначеності імені – здатність об'єднувати незліянне: небесне і земне, божественне і тваринне, потойбічне і поцейбічне, внутрішнє і зовнішнє.

Своєрідними були уявлення П. Флоренського про змістовно-функційну детермінованість власного імені. Визначивши, що ім'я є знаряддям пізнання людини, соціума, культури і їх історії, вчений сформулював соціально-філософські уявлення щодо функцій імені в культурі в межах ономанологічного підходу. Він вважав, що ім'я антиномічне, поліфункційне, багатомірне і в якості

соціокультурної даності, і фактів «містичного» плану. Крім того, він наголосив, що у просторі історично змінної культури саме ім'я предстає в якості діагностичного контексту для останньої.

Загострення уваги до проблем імені на початку минулого століття було пов'язане з низкою факторів: афонськими суперечками між ім'яславцями та ім'яборцями, світоглядним самовизначенням Росії, пошуком нею свого шляху в ХХ столітті. Вони й спричинили появу значної кількості праць, в яких ця проблематика розглядалась з богословських, філософських та лінгвокультурологічних позицій. Завдяки цьому стає очевидною багатоаспектність мови як об'єкта досліджень, зароджується й активно розвивається семіотизація мови, домінуючим врешті решт стає підхід, в якому, якщо не окремо, то з обов'язковим урахуванням в мові розглядаються плани змісту і вираження, означаємого і означаючого, природного і штучного, генеративного і креативного, внутрішнього і зовнішнього. Уявлення про цілісність людини призвели до відповідних змін в уявленнях щодо слова. Вони дозволили зрозуміти здатність слова впливати на людину, на її культуротворчу силу і її життя в світі культури і світі в цілому. Поряд з академічними джерелами у вивченні мови і мовлення з'явилися спроби зрозуміти певні явища через вивчення народних пісень, частівок тощо.

У філософських колах склалося наступне уявлення про шлях П. Флоренського до осягнення імені: від поняття імені як лінгвістичного феномена до металінгвістичної визначеності ідеї імені, визнання її як конституціонального принципа буття і пізнання; від слова-назви до слова-імені, від ієрархії слів мови до ієрархії слів-імен; від дослідження віріативної соціокультурної даності особового власного імені до цілісного осмислення когнітивних практик і побудови ономанології з чітко визначеними аксіологічною, онтогносеологічною, методологічною і антропологічною перспективами.

Відповідь на питання «Що таке ім'я?» Флоренський конструює з урахуванням онтологічного аспекту даного феномена. Ім'я постає в якості осередку й серця всієї речі, воно - своєрідний вузол сплетіння її буття й інобуття, і воно ж - точка їх роз'єднання, оскільки ім'я – найтонша плоть, за допомогою якої

виявляється духовна суть по відношенню до сутності ім'я є її першопроявом, в якому суть представлена у повноті своїх енергій. В найменні співприсутні субстанційний і енергійний початки. Шлях до розуміння імені лежить через зрозуміння переіменування, іменування і імені як прояснення живого життя живої людини.

Найбільшу увагу при вивченні ролі власних імен у художніх текстах П. Флоренський приділив їх звуковій формі. Саме цей факт становить важливий внесок у наше розуміння культуруносною складовою імені як складного комплексу уявлень і смислів, серед яких важливе місце займає, за О. Ф. Лосєвим, фоноема.

Ім'я вбирає в себе всі види інформації, пов'язані з описуванням об'єктом. «Хто замислювався, як зачинаються і народжуються художні образи і яке ставлення до них художника, – писав П. Флоренський, – тому зрозуміло, що оголосити імена випадковими прізвишками, а не зосередженими ядрами самих образів, – все одно, що звинуватити в суб'єктивності й випадковості всю словесність як таку, за самим родом її» [223, с.463]. «Ім'я – новий найвищий рід слова і ніякою кінцевою кількістю слів і окремих ознак не може бути розгорнуте повною мірою. <...> Але оскільки ім'я втілене в звуці, то і духовна сутність його досягається переважно чуттєвим проникненням у звукову його плоть» [Флоренський. З листа до сім'ї].

Про роботу О. Бальзака над власними іменами своїх творів і, зокрема, про увагу, з якою він ставився до звучання імен, в «Ономатології» Флоренського читаємо: «Коли він створював дійову особу, то піклувався, щоб ім'я підходило герою, “як ясна до зуба, як ніготь до пальця». Одного разу він довго ламав голову над іменем, аж ось йому підвернулося ім'я «Марка́». «Більше мені нічого не потрібно, мого героя будуть звати Марка́ – в цьому слові відчувається і філософ, і письменник, і невизнаний поет, і великий політик – все. Я тепер додаю його імені Z – це додасть йому вогника, іскру» [223, с. 451].

Про роль рими в посиленні образності власних імен П. Флоренський писав: «Хіба не природно, щоб властивість імені, яка аналітично з нього випливає, – і звуком передавалася схожим на звук самого імені. Було б навіть дивно, якби

тотожне не могло бути виражено співзвуччям. І тому зміст передбачає риму, а рима натякає на єдність змісту» [223, с. 467].

На початку 20-х років, тобто більше ніж за три десятиліття до появи перших спеціальних ономастичних досліджень, присвячених власним іменам у художніх творах, П. Флоренський уже застерігав: «... Оголошення всіх літературних імен взагалі, – імені як такого, – довільними й випадковими, суб’єктивно придумуваними й умовними знаками типів і художніх образів, було б кричущим нерозумінням художньої творчості» [223, с. 463].

У власних іменах персонажів художніх творів Флоренський вбачав осередок і духовну сутність художніх типів: «Ці образи <...> суть не що інше як імена в розгорнутому вигляді. Повне розгортання цих звитих в себе духовних центрів здійснюється цілим твором, який є простором силового поля відповідних імен» [223, с. 463]. Уся перша частина його книги «Імена» – «Ономатология», по суті, є філософією імені як акустичного символу. Важливе місце в ній посідає друга главка, присвячена дослідженню ролі імені *Мариула* для пушкінської поеми «Цыганы». У цьому «глибоко жіночому й музикальному імені» Флоренський, наслідуючи В’яч. Іванова, бачив «звукову матерію, з якої оформлюється вся поема – безпосереднє явлення стихії циганства». «Цыганы» є поема про *Мариулу*, інакше кажучи, весь твір розкішно ампліфікує духовну сутність цього імені й може бути визначеним як аналітичне судження, підмет якого – ім’я *Мариула*. <...>*Мариула*, – це ім’я, – є в Пушкіна особливим розрізом світу, особливим кутом зору на світ, і воно не лише єдине в собі, але й все собою пронизує й визначає. Тому, хто має вуха, щоб чути, – це ім’я само по собі розкрило б свою сутність (виділено нами. – В.С.), як підказало воно Пушкіну поему про себе, й може сказати ще поеми» [223, с. 455]. «Заради повної неупередженості» Флоренський провів характеристику звуків імені *Мариула* як метафізичних начал “чужими словами» «за Фабре д’ Оліве» і з використанням «органічного алфавіту де Бросса». В. М. Калінкін у монографії «Поетика оніма» [63, с.291-308] , не маючи достатньої інформації ні про Фабре д’ Оліве, ні про де Бросса, ні про створені ними більше двох століть тому методики аналізу, спробував застосувати вже опробований інструмент, щоб «заради повної неупередженості» задовольнити

природне бажання: перевірити, в якій мірі здобуті інтуїтивними прозріннями й метафізичними методиками висновки збігатимуться з даними, одержаними більш сучасними методами й більш сучасними технічними засобами. За допомогою методики аналізу «фонетичного значення», розробленої В. П. Журавльовим і пристосованої автором монографії до вивчення фоносимволізму власних імен, він перевіряв дані П. Флоренського. Збіг результатів був вражаючим.

Надбання П. Флоренського в галузі ономатології не лише на роки визначили головні напрямки філософських пошуків в тайнах пропріальної лексики, але й подали приклади досліджень у сфері семіотики і стилістики власних імен, вивченні їх в живому мовленні.

2.2.4.4. Новітні філософські підходи до вивчення власних імен.

В наш час одним з найбільш впливових напрямів філософської думки постає філософія мови, яка обмірковує місце мови в мисленні і когніції. Починаючи з другої половини ХХ століття філософія мови серйозно впливала на розвиток когнітології. Поява книги С. А. Кріпке «Іменування і необхідність» стало одним з найбільш впливових факторів для розвитку філософії імені. Один з найбільш відомих філософів (за даними одного з опросів входить в десятку найкращих) у своїй книзі піддав критиці низку сучасних теорій власного імені. Головним сенсом книги постає критика дескриптивістських теорій власних імен, згідно з якими власні імена або синонімічні дескрипціям, або референція власних імен визначається асоціацією імені з дескрипцією або кластером дескрипцій. Обидва типи дескриптивізму у відношенні до власних імен Кріпке не визнає. Як альтернативу він подає каузальну теорію референції, згідно з якою ім'я вказує на об'єкт завдяки наявності каузального зв'язку з об'єктом через спільноту мовців. Власні імена є жорсткими десигнаторами (на відміну від більшості дескрипцій). Вони вказують на об'єкт, який поіменовано, в якому завгодно світі в той час, коли більшість дескрипцій визначають різні об'єкти в різних можливих світах. Так, ім'я *Ніксон* указує на одну й ту саму особистість в усіх можливих світах, в яких Ніксон існує, але дескрипція «людина, яка виграла президентські вибори в США у 1968 році» може вказувати на Ніксона, Хамфрі або когось ще у різних можливих світах.

До «логічних вправ» ми відносимо його роздуми щодо апостеріорних необхідностей типу «Гесперус є Фосфорус», «Цицерон є Туллій», «Вода є H_2O », в яких два наймення вказують на один і той самий об'єкт. Нарешті Кріпке сформулював аргумент проти матеріалізму у відношенні до тотожності в філософії свідомості, згідно з якою кожен ментальний факт є тотожним певному фізичному факту. Єдиним засобом захистити цей погляд є спроба інтерпретувати тотожність як апостеріорно необхідну.

В інших своїх працях, наприклад у лекціях «Референція й існування», він продовжував розвивати погляди, викладені в «Іменуванні й необхідності». Цікавими для нас видаються роздуми щодо проблеми вигаданих імен і перцептивних помилок. На жаль вони не були опубліковані й існують лише у вигляді ксерокопій, а копіювання їх можливе лише з дозволу самого автора.

Другий вчений, праці якого певною мірою дотичні до наших пошуків, Джон Р. Серл – американський філософ, який займався розробкою теорії мовленнєвих актів («Что такое речевой акт?»). Згідно з точкою зору Дж. Серла, мовне значення існує не в ізольованих словах або навіть реченнях, а лише в межах цілісного мовленнєвого акту в процесі комунікації. Філософію мови Серл розглядає, по-перше, в напрямку розробки формального апарату «ілокутивної логіки», а по-друге, в напрямку зближення поняття мовленнєвий акт з поняттям інтенціональності. Вчений вважає філософію мови відгалудженням філософії свідомості. Здатність мовленнєвих актів представляти об'єкти й становище справ у світі, на його думку, є продовженням більш фундаментальної в біологічному плані інтенціональної здатності свідомості співвідносити організм із світом. Серл піддає критиці теорію тотожності ментального й тілесного. Свідомість він розглядає як каузально несподівану якість мозку. Вона є гнучкою здатністю організму, фундаментом творчої поведінки. У ході еволюційного відбору свідомість створює кращі можливості для розпізнання ситуацій, ніж неусвідомлювані механізми психіки. Суб'єктивність свідомості – онтологічна, а не епістеміологічна категорія. У відношенні до свідомості неможливо використовувати модель, характерну для спостереження в об'єктивному світі. Інтроспекція власного ментального стану, на думку Серла, і є самим цим станом.

До головних якостей свідомості він відносить інтенціональність, темпоральність, єдність, суб'єктивність, структурованість і соціальність. Він піддає критиці комп'ютерні моделі свідомості, підкреслюючи, що комп'ютерні програми синтаксичні, а свідомості внутрішньо притаманний ментальний зміст, семантика. Додамо, що комплексний аналіз розглянутої вище праці С. Кріпке, роботи Дж. Серля з поданою нижче інформацією про працю Д. Девідсона "Спілкування і конвенціональність" дозволяє зрозуміти...

Д. Девідсон розглядає приписування людям понять і ментальних станів як проблематичне, оскільки очевидність для приписування таких станів іншим і собі є недостатньою для адекватного визначення правильності приписування. Фізично помітно й доступно спостереженню лише те, що в деяких контекстах люди проголошують певні специфічні послідовності звуків, або виконують певні послідовності писемних позначень, а також відповідають на них специфічними засобами, якщо перші виконані іншими людьми. Коли індивід приписує цим звукам або позначкам певні смисли, а людям, які це зробили, певні психологічні стани, він вибудовує припущення, які виходять за межі очевидного. Незважаючи на це, людина будує конкретні семантичні теорії. І робить це, спираючись на попередній досвід. Контраргумент тут буде полягати в тому, що каузальна гіпотеза може повністю відповідати очевидності а все ж таки бути помилковою. Девідсон вважає, що такі гіпотези все ж таки можуть відповідати істині, але не завжди пов'язані з очевидністю виключно у каузальний спосіб.

З представлених тез щодо новітніх філософських підходів до вивчення власних імен можна зробити наступні висновки: С. Кріпке показує, що власні імена на відміну від більшості дескрипцій є жорсткими десигнатрами. Вони вказують на поіменовані об'єкти в кожному з можливих світів, де ці об'єкти існують, в той час, як більшість дескрипцій визначають різні об'єкти в різних можливих світах. Мовне значення, згідно з Дж. Серлом, притаманне не ізольованим словам або реченням, а їх відтворенню в цілісних мовленнєвих актах. Що ж до Девідсона, то він відхиляє каузальну гіпотезу і визначає можливість зв'язку між об'єктом і його представленням у мові не лише у каузальний спосіб, а й через психологічні й семантичні фактори.

2.3. СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК ОНОМАСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

2.3.1. Ономастичні дослідження у межах історичних наук і географії

Загальновідомо, що ономастика розвивалась спочатку як додаткова і допоміжна наукова дисципліна при географії та історії. Більше того, деякі вчені [109] вважають, що така, наприклад, дисципліна ономастики, як топоніміка, взагалі виникла у надрах географії. Ще на початку ХХ ст., завдяки таким видатним географам, як В. П. Семенов-Тян-Шанський та Л.С. Берг. Останній приділяв увагу розповсюдженню народної географічної термінології, яка с часом ставала або просто іменами, або частиною складених топонімів, наголошував, що спостереження за змінами, які вони зазнають в різних місцевостях, дають багато вказівок щодо ходу колонізацій, переміщення народних мас і взаємовпливу сусідніх народностей [24, с.99].

Традиційна географія і топонімія пов'язані між собою в кількох напрямках.

По-перше, топонімія використовується в якості своєрідних адрес географічних об'єктів, не за координатною сіткою, а за назвами більш крупних об'єктів, наприклад, вулкан Ключевська сопка знаходиться на Камчатці, а місце Астрахань у понизов'ї Волги.

По-друге, обидві науки однаково пояснюють географічну обумовленість назв, оскільки їх походження часто пов'язане з особливостями географічного середовища. Не останню роль в топонімії відіграють не лише фізико-географічні умови, а й особливості життєдіяльності населення в цих умовах. Більш широкий погляд на походження топонімів сповідує білоруський географ Г. Я. Рилюк, який вважає що «топоніми – це вираження світосприйняття людей, культури, побуту, звичаїв, повсякденного їх оточення, психологічного стану і спілкування» [183, с.7]. Ми не лише поділяємо його точку зору, а вважаємо найважливішим моментом в теоретичному обґрунтуванні однієї з засад ономаграфії. Адже, якщо слідувати за суттю наведеної думки, можна стверджувати, що кожен з перелічених факторів тою або іншою мірою має бути відбитий у тій частині словникової статті, яка інформує про мотиваційну складову географічної назви. І саме таке розуміння має виразно лінгвокультурознавче спрямування.

По-третє, важливу роль відіграє топонімія в процесі оволодіння географічними знаннями. На думку, І. М. Корнєва, найкращі результати в засвоєнні номенклатури географічних карт дає її вивчення разом із розкриттям смислу топонімів і зв'язків з географічними реаліями. «Методично цей процес вистроюється у відповідності з наступним асоціативним ланцюжком: назва – її походження – смислове значення – прив'язка до території – запам'ятування» [183, с.42],

Нарешті, по-четверте, географія використовує топонімію в якості науково-інформаційної бази в історико-географічних дослідженнях. Дані топонімії допомагають реконструювати давні ландшафти, виявляти давні транспортні шляхи, процеси осовення територій й особливості ведення господарства, з'ясувати специфіку етногенезу й етнічного складу населення і багато чого іншого.

Між іншим, розвиток географії призвів до появи нової дисципліни – гуманітарної географії. Цей міждисциплінарний науковий напрям вивчає різні способи представлення й інтепретації земних просторів у людській діяльності, включаючи й мисленнєву діяльність. Гуманітарна географія, на думку Д. М. Замятина, розвивається у взаємодії з такими науковими галузями й напрямками, як когнітивна наука, культурна антропологія, культурологія, філологія, політологія й міжнародні відносини, геополітика й політична географія, мистецтвознавство й історія [261, с.26].

Ключове поняття гуманітарної географії – геокультурний простір – повною мірою може використовуватись і при вирішенні проблем онімографії топонімного матеріалу. Оскільки матеріальною основою геокультурного простору є територія, а зв'язуючим елементом культура в широкому розумінні слова, яка включає матеріальну, духовну і соціонормативну складові, топонімія постає в ньому як фіксатор і носій просторообразуючих факторів. Поява в структурі поняття “географічний простір» культурної складової дозволяє внести в топонімію символічно-змістовний аспект, розглядати її як одиниці мови й мовлення, які зберігають і розкривають взаємовідносини ментальної культури з географічним простором. Філологи порівнюють топонімну систему геокультурного простору

певного регіона із згорнутим текстом. «Розгортання такого тексту – є основою як власне лінгвістичної інформації про топонім, так і екстралінгвальних, фонових знань про назву і про сам об'єкт, за яким закріплено топонім» [262, с.5]. На думку О.М. Трубачова, «зв'язок назв населених пунктів, водних об'єктів, рельєфу місцевості (гір і под.) з самими названими б'єктами настільки тісна і нерозривна, що не слід дивуватись тому, що (в словниках онімів і енциклопедичних довідниках. – В.С.) коротким іноді роз'ясненням, тлумаченням походження (етимологією) самої назви іде чисто краєзнавчий нарис, даються відомості з географії <...>Симбіоз ономастики з краєзнавством (доречі, навмисно занедбаний у нас за останні десятиріччя) і географією продиктований самою природою цих знань» [182, с.6].

На відміну від географії, хоч існує і такий розділ ономастики, як історична топоніміка, історію цікавлять не лише географічні імена. Оскільки історія займається вивченням соціальних відносин між людьми в різні часи історії і в різних місцях земної кулі, зрозуміло, що власні імена, особливо імена людей, дають багатий матеріал для історичних реконструкцій. Тому існує і такий розділ, як історична антропоніміка, одним із завдань якої є вивчення соціальної обумовленості особових імен, розвиток системи іменувань, поява складних антропоформул в іменуванні особи. До завдань історичної ономастики відносять і вивчення етніміки, походження назв народів.

Вже в перших пам'ятках писемності зафіксовано існування особових і родових імен. Вони дають багатий матеріал для реконструкції відносин між представниками певного соціуму. Наприклад, відомо, що в Давньому Римі громадянин мав власне (особове) ім'я, родове ім'я і прізвисько. Між *praenomen*, *nomen* і *cognomen* існували певні відносини. Головним і незмінним було лише родове ім'я. У Давній Греції до особового імені додавали ім'я батька. З давніх документів зрозуміло, що наймення мали класово- становий характер. Існували чіткі правила для іменування громадян і неповноправних членів суспільства. Так, «залежним» особам, якщо і давали родове ім'я, то це було родове ім'я покровителя. Наприклад, видатний іудейський історик Іосіф бен Маттафій носив родове ім'я Флавій. Раби взагалі або не мали імен, або ім'я давалося хазяїном і часто

створювалось із етнонімів (Скіф). Вивчення історії розвитку іменувань людей у слов'янському світі свідчить, що значну роль у розвитку іменувань людини відіграв перехід від язичництва до християнства. Взагалі встановлено, що кожна релігія несе разом із релігійними догматами і міфами експансію власних імен. Тому у слов'янських (і германських) племен широке розповсюдження отримали імена з Біблії та Євангелій. Сучасний спосіб тричленного іменування у східних слов'ян драматично встановлювався протягом майже трьох (XVI - XVIII) століть. В Японії майже до революції Мейдзі (1866-1868 рр.) право носити прізвище мали лише дворяни і невелика кількість інших привілейованих осіб.

З точки зору завдань нашого дослідження треба мати на увазі, що історія імен і прізвищ тісно пов'язана з історією народів, вона віддзеркалює родові відносини, розпад родових зв'язків, становлення сімейних відносин, розширення суспільних зв'язків, соціально-класову структуру суспільства, зміни в культурі і побуті народів. Результати наукових розвідок у галузі історичної ономастики можуть бути використані укладачем словників - онімографом як додаткове джерело для розуміння й інтерпретації деяких культурно-історичних явищ і процесів, особливо того періоду, від якого майже не залишилось інших джерел.

Сучасна ономастика – наука комплексна, вона об'єднує методи різних філософських, гуманітарних і природничих наук, для її розвитку важливі дослідження лінгвістів і літературознавців, фольклористів і істориків мови, соціолінгвістів і суспільствознавців, географів і істориків.

2.3.2. Етимологічні дослідження онімного матеріалу

Якщо звернутись до пошуків витоків ономастики як науки, то, перш за все, треба буде визнати, що етимології завжди займали важливе місце в працях, присвячених власним іменам. Достатньо нагадати вже неодноразово згадуваний діалог Платона «Кратіл». Він наповнений етимологіями. Але про їх цінність краще, ніж О. Ф. Лосєв не скажеш. Він вважав їх жахливо ненауковими, рясніючими помилками й фантастичними припущеннями. Проте бажання дійти до сенсу слова завжди викликало бажання філологів спробувати добратись до коріння смислів, захованих у слові.

Якщо задатися метою представити хоча б пунктирно історію розвитку етимологічних досліджень, то треба буде визнати, що достовірність етимологічних студій завжди була цілком залежною від засадничих настанов тієї лінгвістичної парадигми, яка в той або інший час розвитку наук про мову була найавторитетнішою серед інших. Навіть у ХХ столітті ми мали змогу бачити боротьбу вже сильного порівняльно-історичного мовознавства з новим вченням про мову ак. М. Я. Марра, який на протигагу етимологічним студіям пропонував займатись палеонтологією мови. Тому повернемося у наші часи і спробуємо побачити хоч деякі досягнення в галузі етимологічних розвідок про власні імена, перш за все, зібрані в словниках. Оскільки проблема етимологій стосується наших завдань скласти уявлення про теоретичні засади культурологічно орієнтованої онімографії лише побічно, дуже коротко оглянемо деякі з словників, що увійшли в сферу наших зацікавлень.

Недооцінка інформативної цінності власних імен як своєрідного компонента національної культури, а також опертя в енциклопедичних виданнях не стільки на наукові етимології, скільки на топонімічні легенди, взагалі недостатній рівень етимологій, перш за все топонімічних, призвів до того, що в краєзнавчій літературі почали використовуватись «народні етимології», а невелика кількість топонімічних етимологій навіть у таких авторитетних виданнях, як «Велика радянська енциклопедія», носила поверховий характер. Певним проривом у цьому напрямку стало видання «Русская ономастика и ономастика России» [182]. Тут вперше були поставлені і вирішувались питання широкого використання етимологій як джерел культурних знань про походження топонімів.

Серед європейських історико-етимологічних словників новітнього часу згадаємо праці Вальтера Венцеля, який понад 40 років займався дослідженнями у царині слов'янської за походженням топонімії й антропонімії на території Німеччини. Його історико-етимологічний словник «Лужицькі прізвища слов'янського походження» [271] є важливим науковим дослідженням про перші писемні згадки й етимологію лужицьких власних особових назв. Крім суто наукової значимості праці, зібраний у ній матеріал може слугувати збіркою фактів щодо збереження та взаємодії слов'янської і німецької гілок антропонімікону на

території сучасної Німеччини. Близько п'яти з половиною тисяч антропонімів, залучених у словник, дають широку картину функціонування слов'янської за походженням антропонімії в німецькомовному середовищі. Словникові статті в книзі виконані традиційно. Після заголовного антропоніма подано рік першої писемної фіксації, зазначені словоформи, подано короткі відомості про етимологію імені. Ретельно проаналізований матеріал слугуватиме не лише фахівцям з історичної ономастики, а й сприятиме розвтку онімографії лінгвокультурологічного характеру.

Другу відому працю В. Венцеля про верхньолужицьку топонімію [270] один з рецензентів визначив як енциклопедичний словник верхньолужицьких географічних назв. У ньому презентовано понад 950 верхньолужицьких топонімів, подано відомості про їхнє походження, систематизовано відомості про назви ареалів розселення лужичан, починаючи з XIII ст.. В доступній для читачів формі подається інформація про історію виникнення назв. Автор звертає увагу як на звучання (зміни після переходу на німецьку мову), так і на структуру досліджуваних назв. Структура словника, як вважає рецензент, цілком відповідає сучасним принципам ономастичної лексикографії. Реєстровим словом постає сучасна німецька назва, через скісну риску подано її лужицький відповідник у разі його наявності, далі подано хронологічні варіанти топоніма, зафіксовані в історичних джерелах. Наступний інформаційний блок складають дані про творення й функціонування назви, її локалізацію, вказівку на походження назви (германське чи старолужицьке), коментар до словотвору та принагідні історико-етимологічні викладки про онім або його компоненти. Якщо етимомом є апелятив, наведено його значення, а до лужицьких подано відповідники з інших слов'янських мов. Цей словник, безумовно може бути використаний і при підготовці культурологічно орієтованих неетимологічних словників власних імен. При цьому відбір необхідного за змістом і обсягом матеріалу при укладанні словників лінгвокультурологічного типу цілком може залежати від завдань, які вирішує таке видання.

Можна назвати ще кілька (на жаль, не дуже багато) інших онімних словників, які укладались і видавались ономастами інших країн. Проте й досі в

цьому напрямку існує багато нерозроблених питань і велика кількість просто не зробленого. У передньому слові до свого «Етимологічного словника топонімів України» (2014 р.) В. В. Лучик підкреслював: «У вітчизняному мовознавстві є лише регіонально або хронологічно обмежені наукові етимологічні словники топонімів. Відділ ономастики Інституту української мови НАН України працює над укладанням повного історико-етимологічного словника ойконімів України, який не містить інших розрядів географічних назв. «Топонімічний словник-довідник Української РСР» Т. М. Янка, виданий у 1973 р. і через 25 років розширений та перевиданий автором під назвою «Топонімічний словник України», попри цікаву географічну, історичну та етно-культурну інформацію і відносно вміле використання наукових лінгвістичних джерел, зазнав серйозної критики з боку фахівців (Отін 1974). З огляду на ці обставини потреба в науковому виданні лексикографічної праці зазначеного типу давно назріла і є беззаперечною...» [141, с.3]. До цього словника, як до представляючого останні досягнення онімографії етимологічного типу ми ще повернемося у відповідному місці нашої праці. Наразі ж зауважимо, що спираючись на наші уявлення щодо структури семемі власного імені, які ми черпаємо, між іншим, з праць О. Ф. Лосєва, етимологічний момент у семемі імені є дуже важливим і його потрібно майже обов'язково враховувати при виконанні завдань лінгвокультурно орієнтованої онімографії.

2.3.3. Становлення ономастики як самостійної науки.

Самостійність тої або іншої наукової дисципліни, як правило, усвідомлюється далеко не відразу. Ми вже показали тісний зв'язок ономастичних досліджень з розвідками у галузі історії та географії. Є й інші дисципліни, так би мовити, екстралінгвістичного характеру, які тою або іншою мірою причетні до розвитку ономастичних досліджень. Якщо для класичної лінгвістики вихід за межі мовного матеріалу не тільки не обов'язковий, а іноді навіть і небажаний, то для ономастики він обов'язковий. Тим не менше, переважають у дослідженнях все ж таки лінгвістичні методи: виявлення мовної приналежності імен в етимологічних розвідках, пошук фонетичних закономірностей і якостей імен,

морфологічних чергувань в основі і т.і. Окремим завданням може стати текстологічний аналіз і атрибуція пам'яток писемності, в яких функціонують власні імена. Екстралінгвістичний пошук пов'язаний з вивченням історії виникнення об'єктів іменування, причин зміни назв і перенесення назв одних об'єктів на інші, хронології географічних відкриттів, причин і шляхів переміщення народів тощо. Всі ці пошуки, які є головними для істориків і географів, в ономастиці виконують допоміжну роль і навпаки: ономастика є допоміжною наукою для історії і географії.

Власні імена в сучасному мовознавстві можуть досліджуватись у співставленні з загальними. Такий суто мовний аналіз дає багаті дані фахівцям з інших гуманітарних дисциплін, дотичних до мовознавства, – психології, логіки, психолінгвістики тощо. У контрастивних і співставних дослідженнях вивчаються системи номінації, форми і типи відношень, закріплені за допомогою власних імен. Інколи в дослідженнях, які прямо не стосуються ономастики, знаходяться факти і фактори, врахування яких необхідно для розвитку ономастичних досліджень. Наприклад, низка психолінгвістичних генералізацій Ч. Осгуда виявляється важливою і для ономастики. Одна з генералізацій указує, що при виборі з конкуруючих альтернатив людина вибирає деяку кількість високочастотних і деяку – раритетних. Дистрибуція кращості проявляється при виборі імен. Вона призводить до того, що в ономастиконі якого завгодно колектива є невелика кількість високочастотних і значна кількість раритетних власних імен. Друга психолінгвістична генералізація свідчить, що при наявності конкуруючих засобів досягнення певних критеріїв комунікації використовується конверсивно компенсуюча система. Ця закономірність також проявляється в ономастиці. Наприклад, якщо для іменування одного об'єкта існує дві назви, зростання частотності використання одного з них може призвести до забуття іншого. Якщо для іменування об'єкта одного наймення недостатньо, до нього додають певні додаткові компоненти, а якщо маємо протилежні явище, довге ім'я скорочується. [258] Це явище особливо розповсюджується в усному і неофіційному мовленні. Наприклад, місто Санкт-Петербург існувало під такою офіційною назвою з 1703

до 1914 року. Але найчастіше використовувалась назва Петербург. Дещо інший, але схожий механізм лежить в основі появи редукованих неофіційних назв, що між іншим, має неабияке лінгвокультурне значення. Той же Санкт-Петербург, Петербург, Петроград, Ленінград і знову Санкт-Петербург у мовленні жителів цього міста завжди именувався Пітер.

2.3.3.1. Короткі відомості про розвиток світової ономастичної науки.

Ономастичні дослідження час від часу з'являлись у різних країнах ще у ХІХ столітті, а, можливо, і раніше. У ХХ столітті окремі публікації про походження того або іншого імені стали поширюватись. Початок же регулярних власне ономастичних досліджень у світі пов'язують з іменем видатного французького лінгвіста Альбера Доза, який у 1930 році організував і провів у Парижі перший Міжнародний ономастичний конгрес. Саме на ньому було визнано статус ономастики як самостійної науки. Через сімнадцять років, (1947 р.) вже впевнений у тому, що науковий напрям дійсно активно розвивається, А. Доза засновує журнал "Onomastica" і, оцінивши його дійсно міжнародну значимість, починає видавати під новою назвою "RevueInternationale d'onomastique". Вклад самого вченого в розвиток ономастичних досліджень і в початок ономастичної практики треба вивчати окремо. Тут обмежимося лише вказівкою на його ономастичний внесок у вигляді монографії [245] і словника "Dictionnaire étymologique des noms de famille et des prénoms de France" [246], виданого вперше в Парижі в 1951 році. В 1949 році в Бельгії при ЮНЕСКО створено Міжнародний ономастичний комітет.

Протягом ХХ століття в Західній Європі активний розвиток ономастичних досліджень, крім Франції, спостерігався в Німеччині, Польщі, Італії. Ономастичні країни опублікували десятки тисяч праць, сформували традиційні для кожної країни пріоритетні напрямки досліджень, почали видавати часописи і проводити конференції. А Міжнародний ономастичний комітет перетворився на координаційний центр таких досліджень і почав видавати журнал "Onoma", в якому регулярно розміщувалась бібліографічна інформація, яка стосувалась досягнень кожного з європейських осередків ономастології.

Часовий розрив між початковим інтересом до онімії і початком створення самостійної науки пов'язаний, з нашої точки зору, із тим що досить довгий час ономастичні дослідження вважались або додатковими до географічних і історичних розвідок, а онімія розглядалась як периферійне, маргінальне явище в лексичній системі мови. На жаль у певних колах філологів (неономастів) таке відношення до вивчення власних імен зберігається і в наш час.

2.3.3.2. Вітчизняна ономастична наука.

Вітчизняна ономастична наука теж належить до відомих і знаних у світі. Серед головних напрямків досліджень визначаються історія виникнення імен і мотивів номінації, становлення й розвиток окремих класів і розрядів онімної лексики, процеси переходу онімів з одного класу в інший, онімія в мові і мовленні, «літературна» онімія. Останнім часом набуває сили вивчення лінгвокультурного потенціала і прагматичних можливостей онімної лексики. Онімія вивчається у синхронії й діахронії, адже системний опис будь-якого явища неможливий без інформації щодо історичної перспективи того або іншого явища, без вивчення походження об'єкта, який вивчається. Початок регулярних досліджень у галузі ономастичних наук в СРСР припадає на післявоєнні роки. Саме тоді зародились і почали працювати як самостійні групи вчених на різних теренах держави. Ці групи згодом набули авторитетності і почали розвиватися вже як ономастичні школи. Проблема вивчення діяльності всіх таких осередків – окреме завдання лінгвоісторіографії. Ми, з свого боку, торкнемося лише деяких моментів, пов'язаних із розвитком ономастики в Україні, дотримуючись шляху, який приведе нас до початків лінгвокультурних ономастичних студій і перших спроб опанування елементами лінгвокультурно орієнтованої онімографії.

2.3.3.2.1. Піонери української ономастики і перші осередки ономастичних досліджень

Пошуки початків ономастичних досліджень в Україні ономасти Донеччини почали приблизно 10 років тому. Були направлені запрошення до співпраці у цьому напрямку ономастам з Чернівців, Одеси, Київа, Тернополя, Львова і деяких інших місць. Два ономаісторіографічних колажа з приводу ономастичних

досліджень у Чернівецькому й Одеському університетах вже були опубліковані в журналі «Λογοςόνομαστική» [87; 88]. Пошук початків ономастичних досліджень в Україні триває. При цьому треба відзначити, що початок зацікавлень ономастичними розвідками на теренах України припадає на той період, коли певні регіони ще й Україною не були. Так, до відомих нам найдавніших осередків ономастичних досліджень треба віднести Буковину і Чернівецький університет. Саме там майже на початку ХХ століття розпочалися перші ономастичні дослідження.

12 липня 1902 р. в Чернівцях було створене руське історичне товариство. В день його створення новообраний голова проф. Милькович виступив з програмною доповіддю, яка стосувалася співпраці істориків і картографів у справі створення історичних ґрунтових карт і вивчення походження назв сіл, лісів, рік, потоків, підвищень рельєфу, розташування ґрунтів. Він виступив натхненником ономастичних досліджень буковинської і галицької Русі. А власне ономастичне вивчення Буковини розпочав М. М. Кордуба. У 1901–1920 рр. він працював викладачем української гімназії у Чернівцях і давав своїм учням завдання: скласти план-схему й точно описати всі назви свого села та його околиць. Значна частина цих схем збереглася в рукописному відділенні Львівської наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника: «Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Карти населених пунктів», «Матеріали до географічного словника Галичини. Записки про населені пункти (географічні, топографічні, історичні та інші відомості)», «Матеріали до збірки топографічних назв», «Картотека географічних назв». Топонімічну діяльність М. Кордуби докладно описав Д. Г. Бучко. [25]

До розвитку української ономастики багато зусиль приклав Іван Франко. Про львівський осередок ономастичних досліджень доклану працю пише Р. Осташ. Оскільки до діяльності Чернівецької й Одеської ономастичних шкіл мав відношення Ю. О. Карпенко, спираючись саме на його зауваження, спогади й записки розповімо про два найдавніші осередки української ономастичної науки.

В Одесі ономастичні дослідження, з точки зору Ю. О. Карпенка, почали розроблятися ще в середині ХІХ ст., відколи тут з'явилися наукові заклади. Вже в першому з них, Одеському товаристві історії та старожитностей (1839–1922), у

першому ж томі його Записок, що вийшли в 1844 р., були опубліковані статті М. Надеждіна «Геродотова Скифия, объясненная через сличение с местностями» та «О местоположении древнего города Пересечина, принадлежавшего народу угличам», Н. Мурзакевича «Поездка на остров Левки или Федониси в 1841 г.», а також «одеського Геродота» А. Скальковського «Сравнительный взгляд на Очаковскую область в 1790 – 1840 годах». В кожній з них більш чи менш докладно, але зачіпаються й проблеми ономастики, передусім топоніміки. В другому томі ономастично забарвлених робіт було не менше, в тім числі важлива для кожного дослідника онімії Одещини, Криму та прилеглих територій стаття архімандрита Гавриїла «Хронологическое историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической» Докладний опис початку ономастичних досліджень в Одещині представлений в журналі логос. [88]

Оскільки ми не ставили перед собою завдання дати систематичний огляд початкового періоду розвитку ономастичних досліджень в Україні, а лише хотіли показати, що підґрунтя для розвитку ономастичних досліджень в Україні, попри всі негаразди, все ж таки існувало, можемо перейти до короткого розгляду досягнень ономастів в більш близькі до наших часи.

2.3.3.2.2. Повоєнна ономастична наука в Україні

У повоєнні роки ономастичні дослідження розпочались в Київських академічних інститутах. Тут головним організатором виступив К. К. Цілуйко. Він започаткував при Інституті мовознавства велику топономастичну картотеку. На підставі цього зібрання в 1979 році було видано «Словник гідронімів України», в якому, крім ономастичних і географічних містились також і історичні дані. К. К. Цілуйко став також організатором і керівником (з 1960 року) Української ономастичної комісії, а в період з 1966 по 1976 роки він став редактором видаваної цією комісією серії «Повідомлення Української ономастичної комісії» У 60-ті роки, коли почалася робота над багатотомним виданням «Історія міст і сіл УРСР», К. К. Цілуйко став редактором топономастичної частини цього видання. За його участю в період 1967 – 1974 років вийшло 26 томів цього видання. Став вчений і видатний організатор української ономастичної науки також автором

методологічних матеріалів – «Програми збирання матеріалів для вивчення топоніміки України» (1962) і «Про складання національних ономастичних атласів» (1967).

В ці ж роки почали активно розвиватись ономастичні осередки спочатку в Чернівцях і Львові, а пізніше в Одесі й Донецьку.

2.3.3.3. Сучасні напрямки ономастичних досліджень.

«Київська ономастична школа сформована передусім відділом ономастики Інституту української мови НАН України та посилена ономастами Києво-Могилянської академії й Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, займається переважно (а хтось і виключно) історико-етимологічною ономастикою, передусім топонімікою, досягши тут визначних успіхів (І. М. Желізняк, В. П. Шульгач, В. В. Лучик, С. О. Вербич та ін.). Цей напрямок панує також в Ужгородській ономастичній школі, але з перевагою антропонімії, а не топонімії. Школу очолює Павло Павлович Чучка (закарпатська антропонімія). Сюди входять такі яскраві вчені, як Світлана Пахомова (слов'янська антропонімія), Михайло Сюсько (зоонімія), Любомир Белей (літературна антропонімія; вчений відстоює термін літературно-художня антропонімія) та ін.» [87].

Оскільки важливими для нашого дослідження ми вважаємо ті напрямки спостережень за функціонуванням власних імен, які тою або іншою мірою пов'язані з лінгвокультурним осмисленням використання онімного матеріалу в живому мовленні і в художній літературі коротко зупинимось на цьому.

Ономастичний матеріал має величезний культурознавчий потенціал. Проте саме в аспектах лінгвокультурології та прагматики він вивчається поки що не регулярно. Досі відсутні праці з методології вилучення культурно-історичної інформації з ономастиконів, немає авторитетних праць, які стосуються методології опису й інтерпретації такої інформації. Все це певним чином гальмує й розвиток онімографії. Тому ми ставимось до своєї роботи досить критично: як до такої, що, з одного боку, є певним кроком у напрямку освоєння поставлених життям завдань, а з другого – лише як до одного з можливих варіантів вирішення проблем онімографії в лінгвокультурному плані.

Онiмiя разом iз здатнiстю передавати значиму для сприймаючої свiдомостi iнформацiї про поiменованi об'єкти є для iншомовної, iнокультурної або "невтаємниченої" особистостi певним шифром, оскiльки власнi iмена це в багатьох випадках назви специфiчних реалiй з багатим шаром фонових знань. Тому перед онiмографами завжди стоїть завдання не лише оповiстити читача про енциклопедичну iнформацiю, яка стосується поiменованого об'єкта i таким чином прирiвняти власне iм'я до етикетки, а знайти засiб зберегти i передати лiнгвокультурологiчну i прагматичну iнформацiю щодо власного iменi.

2.4. СЕМАНТИКА ВЛАСНОГО ІМЕНІ

Питання про семантику власних iмен на протязi багатьох столiть було й залишається одним з найбільш жваво обговорюваних, але й досi не отримавших більш-менш однозначного рiшення у свiтовiй ономастицi. У свiй час О. В. Суперанська представила огляд рiзних точок зору на наявнiсть або вiдсутнiсть значення у власних iмен. Коротко результати огляду i висновки зводяться до наступного.

2.4.1. Историчний екскурс

До кола обговорюваних у монографiї «Общая теория имени собственного» були залученi працi атичних фiлософiв Платона, Аристотеля, Хрисiппа, Дiонiсiя Фракiйського й деяких iнших представникiв аниичної науки. Висновок: «Грецькi вчені не бачили сутнiсної рiзницi мiж загальними i власними iменами, оперуючи нерозчленованою категорiєю «iм'я» [201, с.49]. Далi, дотримуючись хронологiї, О. В. Суперанська торкнулася поглядiв Фоми Аквiнського, потiм Томаса Гоббса, який видiлив певнi параметри для опису iмен: розмежував позначенi iменем явища на *не-тiло* й *тiло*; тiло, в свою чергу, – на *неживе* i *живе*, *живе* тiло – на *не-тваринне* й *тваринне*; тваринне на *не-людину* й *людину*; нарештi, групу "людина" на *не-Петро* й *Петро*, йдучи, таким чином, до власних назв. При цьому Гоббс наголошував, що, iдучи цим шляхом, ми пiзнаємо назви, а не речi. З нашої точки зору дуже важливе зауваження. У вiдповiдному мiсцi, обговорюючи структуру словникових статей, ми ще звернемо увагу на це зауваження Гоббса. Бо отриманий при вивченнi змiсту й структур словникових статей, у яких йдеться про

власні імена, показав значну кількість помилок, які допускали укладачі: переплутували імена й речі. Спадкоємець ідей Т. Гоббса й автора логічних основ лінгвістики Лейбніц у третій книзі «Нових дослідів про людський розум», зокрема, ввів розмежування всіх імен на загальні і власні: «Хоча існують тільки одиничні речі, більшість слів складається із загальних термінів, <...> через те, що нам часто необхідно згадувати деяких індивідів, зокрема, людського роду, ми користуємося власними назвами, які даються також країнам, містам, горам та іншим розрізненням місця» [128, с.251]. На думку О. В. Суперанської, багато сучасних теоретичних праць у галузі ономастики прямо чи опосередковано пов'язані з ідеями Дж. С. Мілла. Саме йому належить твердження про те, що власні назви позбавлені значення і є асемантизованою категорією: «Власні назви нічого не конотують і, власне кажучи, не мають значення» [255, с.36]. Для Мілла власна назва є позначкою, хрестиком, яким розбійник позначив дім Алі-Баби. «Даючи ім'я, ми ставимо позначку на ідеї об'єкту (не на самому об'єкті!). Зустрівшись із цією позначкою, ми думаємо про індивідуальний об'єкт» [201, с.56]. Англійський логік Х. Джозеф, навпаки, схилився до думки, що власні назви значно більш інформативні, ніж загальні. «Власна назва – це позначка, що скеровує нашу думку на індивідуальне. Але те, що є позначкою, повинно мати значення. Подряпина може бути позначкою на монеті. Це не позначка самої монети, але лише того, що це та сама монета. Стрілка на камені не може бути позначкою до тих пір, поки подорожній не дізнається, для чого вона зроблена. Такою ж істотною є позначка (шрам), за якою няня впізнала Одиссея» [248, с.151]. Ще одним важливим внеском Джозефа в теорію імені був подальший розвиток учення про денотацію і конотацію. Протиріччями в трактовці власної назви привернув увагу О. В. Суперанської ще один англійський логік – Бертран Рассел, який вважав, що власні назви будуть беззмистовними, якщо не існує об'єкт, іменем якого вони є. Тому *Сократ* для Рассела – ім'я, а *Гамлет* – не ім'я. Висловлення типу «*Гамлет* – ім'я» для нього помилкове, а правильним було б твердження: «*Гамлет* – слово, яким Шекспір назвав принца Данії» [178, с.107-114]. У цих висловлюваннях Рассела, так само як і в прикладі з *Цезарем*, «якого він визначає

як послідовність подій, кожна з яких була повним миттєвим досвідом», на думку О. В. Суперанської, спостерігається змішування власної назви й об'єкта, який цією назвою позначається. «<...> Ми не визначаємо ім'я *Цезар* за допомогою перерахування цих подій не тому, що всі ці події мають до ономастики досить опосередковане відношення, а лише тому, що «не знаємо всіх переживань, що складають його досвід». Тут ім'я як лінгвістична категорія замінене комплексом відомостей про денотат» [201, с.65]. Ще одне твердження Рассела викликає заперечення автора «Общей теории ...». Говорячи, що логіка не займається іменами, а лише змінними величинами, Б. Рассел стверджував, що «власні назви – це сталі, що є значеннями змінних нижчого типу». О. В. Суперанська, виходячи з поглядів Мілла, зазначає, що «власні назви не можуть бути значеннями загальних. Навпаки, значення власних назв розкривається за допомогою загальних. Якщо ж при цьому маються на увазі імена об'єктів репрезентативних, всесвітньовідомих (*Монблан, Наполеон*), які можуть розглядатися як певна сума загальновідомих ознак, то в цьому випадку не власна назва, а уявлення про цей конкретний об'єкт виявляється сумою змінних нижчого порядку» [201, с.63]. Викладені в монографії погляди на природу власної назви інших логіків, філософів і лінгвістів – Л. С. Стеббінга, А. Нурена, М. Бреалья, Е. Бойссенса, П. Крістофферсена, А. Гардінера, К. Тогебю, Є. Куриловича, Х. С. Сьоренсена, П. Троста та ін., – які тою чи іншою мірою продовжують, розвивають або доповнюють згадані вище, дозволили О. В. Суперанській зробити висновок, що «відсутність єдиної загально визнаної концепції власної назви багато в чому пояснюється відмінністю вихідних положень і методів їх авторів, а також тим, що пошуки велися часом у діаметрально протилежних напрямках» [201, с.88]. Незважаючи на це, порівняння різних поглядів дозволило виявити «попарно протилежні теорії». Першу пару складають: 1) група теорій, згідно з якими власні назви є асемантизованою категорією (Мілл та ін.); 2) до протилежної групи належать теорії, згідно з якими власні назви мають більше значення, ніж загальні (стоїки, Діомед, Суїт, Єсперсен, Бреаль та ін.). Друга пара взаємнопротилежних теорій пов'язана: 1) з уявленнями про виключну індивідуальність імен (стоїки, Діонісій Фракійський, Діомед,

Донад, граматики Пор-Рояля, Суїт); 2) з уявленням про те, що всі власні назви – синоніми (Тогебю). Нарешті, третя пара протилежних теорій формується на основі антиномії *мотивованість / довільність* власної назви. Групу теоретиків, що підтримують теорію довільності власних назв, складають Есперсен, Крістофферсен, Гардінер. Теорію строгої мотивованості, яка бере початок від грецької «за природою», підтримує велика кількість учених ХХ століття, що протиставляють себе теоретикам «довільності»[201].

2.4.2. Сучасні уявлення про семантику власних імен

Сказати, що всі питання щодо семантики власних імен в наш час вже вирішені, що жодних суперечок між вченими не існує, було б не просто передчасно, а непередбачливо. Якщо не кожного дня, то, принаймні, дуже часто дискусії поновлюються з використанням як традиційної термінології, так і понять з новітніх дослідницьких парадигм. Але досі вони так і вийшли з необхідності вирішити головне: чи власні імена мають значення, чи є просто ярликами, пустишками? Ми не ставили перед собою завдання розібратись у цьому питанні з теоретичної точки зору, а лише спробували показати безмірну складність проблем онімографії, вирішити які без урахування змістовної структури пропріальних одиниць неможливо.

2.4.2.1. Загальні уваги щодо семантики онімів

Семантика власної назви строго детермінована історичними і мовними факторами; навіть повна втрата зв'язку з апелятивним значенням не позбавляє назву властивості, залишаючись елементом ономастичної системи, передавати інформацію про іменованій об'єкт.

Якщо знову звернутись до діалогу Платона «Кратіл», то в тій давній і досить заплутаній суперечці, яка заповнена, з точки зору сучасної лінгвістики, великою кількістю фантастичних припущень і наївних етимологій, є раціональне зерно, яке необхідно вилучити для того, щоб розпочати обговорення проблем семантики онімів. О. Ф. Лосєв визначив, що у «Кратілі» можна виділити п'ять композиційних частин. У першій частині діалогу думка про умовність усіх імен людської мови і залежність їх виключно від свавілля людей (Гермоген) протиставлена погляду на

імена як на сутності, які повністю відповідають природі речей (Кратіл). Друга частина діалогу присвячена критиці теорії умовного походження імен, засудженню суб'єктивізму у вченні про мову. Пафос цієї частини діалогу такий: «накладання імен відбувається не з причин суб'єктивного свавілля людей, але з причини об'єктивної природи речей і є результат діалектики» [133, с.827]. У третій частині Платон намагається дати відповідь на питання: що слід розуміти під природою речей, яка покликана забезпечити необхідну іменам правильність? Четверта частина діалогу, присвячена критиці теорії відносності у вченні про імена. У заключній частині діалогу зосереджені гносеологічні висновки з обговорюваної теорії імен. Коротко вони зводяться до таких тверджень: 1) істину речей можна пізнати з самих речей, а не з їх образів, виражених іменами; 2) речі перебувають у вічному становленні, яке можливе лише з причин того, що кожна річ, крім невинного розвитку і водночас постійної зміни, має дещо таке, що вічно перебуває незмінним і не виходить за межі своєї ідеї; 3) пізнаним може бути тільки те, про що є можливість сказати щось конкретне, тобто те в речі, що є незмінним.

Можна з упевненістю стверджувати, що генеральною лінією розвитку уявлень про власну назву як засіб передачі певних змістів у всі часи була лінія максимального використання її семантичних можливостей. Найбільш простим способом реалізації такого завдання було збереження чи оживлення значення апелятива, який є тавтономом оніма. Експресія онімів обумовлюється а) значенням словотвірної основи, б) використанням соціальнозначущих або емоційно забарвлених суфіксів.

Виходячи з аналізу сутності і функцій імен і прізвищ у практиці мовного спілкування в Росії 40-80-х років XIX століття, соціально-розмежувальної інформації, що містилася в них, М.І. Привалова [176, с.129-148] висловила думку про вплив емоційно-оціночних критеріїв, які склалися в суспільстві (стосовно різних аспектів ономастичної системи), на прийоми використання власних назв у літературній творчості.

На початку 80-х років В. М. Михайлов, відзначивши значний прогрес у вивченні семантики власної назви «і її відношення до дихотомії «мова –

мовлення» [150, с.71-79], спеціально приділив цьому увагу у зв'язку зі статусом антропонімів у системі літературної мови. З посиланням на відому роботу В. М. Топорова [213], він зазначив, що власні назви, які виконують у суспільстві комунікативну функцію, незалежно від соціального статусу названих об'єктів, «обов'язково повинні входити в систему мови», і питання полягає лише в тому, якою мірою і як семантико-функціональна і структурно-словотворча специфіка імені пов'язана з цим» [150, с.71].

Вивчення поставлених проблем на матеріалі художнього мовлення дозволить повніше представити діапазон семантико-стилістичних потенцій Власних Назв [150, с.79]. До мовної системи традиційно відносять усі достатньою мірою відомі в певному мовному колективі ономастичні одиниці з числа власне національних (російських, українських, польських, англійських і т.д.) чи інтернаціональних. Питання ж про віднесеність до системи мови виникає лише тоді, коли йдеться про випадки неузвального чи навіть унікального вживання власних назв. Думається, однак, що справедливою є думка О.Ю. Карпенко [91], викладена в методичних вказівках до спецкурсу «Прагматична спрямованість власних назв у художньому тексті», згідно з якою весь комплекс власних назв, що вживаються в певній мові, мові ж і належить. І не має значення, чи є це ім'я узвальним, маловідомим чи навіть okazіональним. Власні ж назви художнього тексту належать саме цьому тексту і так само, як і сам текст, являють собою мовленнєвий факт незалежно від того, чи є вони загальновідомими, чи належать до розряду авторських неологізмів. Із зазначеної особливості, на думку О. Ю. Карпенко, впливає кардинальна відмінність загальномовної онімії від літературної: «Якщо перша виконує номінативну функцію, використовується для диференціації однорідних об'єктів (ця людина, річка, вулиця тощо виокремлюється серед усіх інших) і має, як правило, нейтральну забарвленість, то друга виконує передусім стилістичну функцію, точніше – цілий букет різних стилістичних функцій. Художник вибирає (або творить) оніми, які використані в його творі з певними художніми цілями» [91, с.7-9]. Сказане дає підставу для такого твердження: крім апелятивної семантики, художники слова використовують

увесь спектр семантичних факторів експресивності онімів, причому роблять це свідомо і з певним наміром.

Один із основоположників вітчизняної психологічної школи О. М. Леонтьєв, аналізуючи процес осягання світу суб'єктом, розглядав значення як ідеальну форму буття предметного змісту [129]. За О. М. Леонтьєвим, «образи свідомості, свідомі образи предметів – це означені образи, наділені значенням. У них «звільнений від речовинності» предметний зміст існує в чуттєвій тканині образу, злитий з нею» [129, с.7]. Значення включає в себе різноманітні властивості означуваного, які виявляються в процесі дійсного його функціонування в світі, але як не всі якості означуваного реалізуються одночасно, так і не всі сторони значення проявляються одномоментно. Значення, входячи і в систему особистості, і в систему суспільної свідомості, в жодну з цих систем не може бути включене повністю, бо має подвійну онтологію. Лінгвістика розуміє значення як функціональний, змістовий аспект знака. Для реального уявлення про семантику оніма необхідне так зване широке розуміння значення. «Значення – це <...> узагальнене відображення дійсності, вироблене людством і зафіксоване в формі поняття, значення чи навіть у формі вміння як узагальненого «способу дії», форми поведінки і т.п., що стало здобутком моєї свідомості» [131, с.290]. При такому підході семантикою слід вважати будь-яку форму соціальної фіксації і кодифікації діяльності свідомості. Важливо при цьому пам'ятати, що свідомість працює під час сприйняття власних назв хоч і специфічним, але все ж таки «загальнолюдським» чином.

На думку Л.С. Виготського, реальний світ постає перед нами нібито в подвоєному вигляді: як світ речей і як світ знань про речі (відображення світу речей в ідеальних формах) [35]. Саме тому відома ситуація з Яковом, про якого нічого не відомо, крім того, що він Яків, однаковою мірою дійсна для будь-якого імені, якщо воно немотивовано присвоєне предмету або якщо немає можливості співвіднести його з тим знанням про світ, яке має індивід. Інакше кажучи, для утворення значення обов'язковим є «подвоєння» світу.

2.4.2.2. Сучасні дослідники про семантику онімів

В часи вже досить близькі до наших в працях ономастів, присвячених семантиці онімів, все частіше стали з'являтися думки щодо розрізнення характеру семантики власних імен у відповідності до приналежності оніма до того або іншого розряду. Було помічено й відзначено, що виключення з семантики власної назви апелятивного компонента не веде до десемантизації, але суттєво змінює характер змістової інформації, що передається назвою. Тому багато хто з дослідників почав справедливо підкреслювати, що різні розряди власних назв розрізняються і характером семантики. Так, в семантиці антропонімів виділяються такі складові мовного значення, як: «людина», «стать», «національність», формальний компонент «на ім'я...». (Висловлювалась пропозиція щодо заміни компонента «національність» диференційною ознакою «співвітчизник / іноземець» [143]). В. Б. Дорога [47] у своїй дисертації під час опису значення власних назв запропонувала використовувати термін *понятійна основа*, що позначає комплекс відсторонених понятійних ознак: «Понятійна основа антропоніма формулюється як індивідуальне (1) позначення людини (2), певної статі (3), віку (4) і національності (5) в певних соціальних обставинах (6). На основі цих ознак при мовному вживанні антропоніма в його значенні об'єднуються найбільш істотні характеристики іменованої особи» [47, с.15]. Крім того, на рівні мовної системи в семантиці деяких антропонімів можуть міститися сформовані в узусі конотації, «пов'язані з його популярністю, культурно-історичними традиціями його вживання, виявленням емоційного ставлення до мовця»[47, с.15]. У семантиці топонімів жоден з антропонімічних компонентів не є наявним, а формальний компонент «на ім'я...» перетворюється в «називається...» Крім того, до власне топонімічних компонентів належать сема «одиночність», що вказує на приналежність топоніма до класу власних назв, сема «неістота», що вказує на приналежність до класу неживих об'єктів, і сема «локальність», що відображає співвіднесеність топоніма з географічними об'єктами, які займають певну частину земного чи водяного простору. В. А. Ніконов виділяв три плани значення топонімів: а) дотопонімічне (етимологічне чи апелятивне) значення топонімотвірної основи; б) власне топонімічне (означає найменування

географічного об'єкта) значення; в) посттопонімічне значення, в якому зосереджуються асоціації, що пов'язують назву з поіменованим об'єктом [161, с.57-60]. Незважаючи на критику цих положень у зв'язку з тим, що дотопонімічний і посттопонімічний компоненти виявляються далеко не в усіх топонімах, у практиці досліджень (особливо тих, що стосуються стилістики топонімів) збереглася думка про доцільність виділення посттопонімічного значення. Так, пропонувалося в компонентній структурі понятійної основи топоніма, точніше, в структурі його значення виділяти (на рівні мови) потенційні семи «як засіб відображення позамовних даних, що впливають із референтної співвіднесеності топоніма». Останні відкривають можливості для використання топонімів як засобу поетики. «Будучи індивідуальними найменуваннями, топоніми з моменту виникнення закріплюються за названими об'єктами і в процесі функціонування акумулюють певну інформацію про іменовані об'єкти, вказуючи на ознаки, що їх характеризують. <...> Тривале вживання топонімів, що асоціюються з певними характеристиками об'єктів, а також фактор відомості, роблять ці характеристики іманентними, що може призвести до їх включення в структуру значення топоніма» [61, с.6-7].

Мовна інформація власних назв є найбільш постійною і незмінною складовою їх семантики. Йдучи за Ю. О. Карпенком [83], Суперанська виділяє п'ять аспектів мовної інформації: 1) мовна приналежність імені чи слова, від якого воно утворене; 2) словотворча модель імені; 3) етимологічний смисл; 4) вибір саме цієї (а не іншої) твірної бази; 5) локальні умови, ситуація на момент створення імені. Останній аспект, на думку О. В. Суперанської, у строгому розумінні слова не пов'язаний із мовною інформацією, але є передумовою для створення імені з певних лінгвістичних елементів. Цей вид інформації важко виявити, він досить швидко редукується, бо ситуація іменування швидко забувається. Крім того, одночасно з редукцією інформації відбувається її трансформація.

Д.І. Руденко [181], звернувшись до семантичної проблематики власних назв, взагалі прийшов до “невтішних” висновків, згідно з якими вихід із глухого кута можливий тільки на шляху переходу до дослідницької парадигми іншого типу.

Найбільш серйозну конкуренцію традиційним поглядам на власну назву може скласти, на його думку, прагматичний підхід, розгляд власних назв у межах парадигми, іменованої «філософія егоцентричних слів». Підстави для цього висновку такі. Специфіка семантики власних назв полягає в референції, позначенні одного конкретного об'єкта певним іменем. Така семантика є не стільки значенням як таким, скільки *пресуппозицією* або *прагматичною конвенцією*. У сферу узуально-мовного у власній назві входить тільки імпліцитна вказівка на *ономастичне поле*, до якого, власне, належить ім'я.

Подану О. Л. Березович у монографії «Язык и традиционная культура» [263] точку зору на онімну семантику в цілому й культурну семантику власних імен, зокрема, можна вважати однією з найбільш перспективних для лінгвокультурології. Розглянемо докладніше роздуми дослідниці, пов'язані з побудовою моделі топонімної (і не лише) семантики.

О. Л. Березович, із посиланням на І. М. Кобозеву («Лингвистическая семантика». М., 2000) стверджує, що у сучасній семантиці апелятивів виділяють денотативний, сигніфікативний, прагматичний і синтаксичний компоненти, які складають «основную часть лексического значения», а інші компоненти відносять до другого ешелону інформації, пов'язаного зі словом-лексемою. Виникає питання: «Чи можна спроеціювати таку модель на семантику власного імені? Тут, на думку дослідниці, має сенс звернути увагу на цікавий і продуктивний варіант моделювання семантики оніма, поданий М. В. Голомидовою [264]. Залишивши поза межами обговорення різницю між нашим і авторським відношенням до поняття «концепт» (у М. В. Голомидової, мабуть, у метамовному сенсі), спробуємо зрозуміти, що саме привабило О. Л. Березович у моделі семантики оніма М. В. Голомидової, яка моделювання семантики оніма називає «розробкою концепта власного імені», розуміючи під концептуальністю сукупний обсяг уявлень про можливість використання імені, тобто мовні і екстралінгвальні знання, які з іменем пов'язані. В описуваній моделі виділяється 1) загальна категоріальна семантика імені (індивідуалізуючий знак), 2) частинна категоріальна семантика власних імен, 3) частинна характеризуюча семантика (індивідуалізуюча

мотивуюча ознака) і 4) фрейми, які відбивають значимі для мовного колектива уявлення щодо використання імені.

Зосередившись на топонімічній семантиці, О. Л. Березович «доповнила і розширила» модель Голомидової відповідають сигніфікативному і денотативному компонентам “апелятивної” моделі, а фреймовий компонент слід вважати частиною прагматичної інформації, оскільки “розгортання фрейма визначає програму використання оніма» [263, с.53]. З нашої точки зору, замість незрозумілого і багатозначного терміна “фрейм” доцільніше використовувати поняття “правило мовленнєвої поведінки” у тій або іншій ситуації.

О. Л. Березович вважає, що фреймовим компонентом прагматична інформація не вичерпується. “В рамках прагматической зоны значения могут быть выделены ещё как минимум два компонента. Один из них связан с реализацией эмотивной функции языка и может быть обозначен как эмотивный. <...> Другой компонент прагматической зоны – коннотации. <...> К коннотации примыкает ассоциативный фон топонима. Особый экстралингвистический статус этого компонента обусловлен тем, что ассоциативный фон не имеет собственно языковой верификации» [263, с.54-55].

Постають не лише цікавими, а й продуктивними для розвитку теорії лінгвокультурологічної онімографії роздуми про семантичні зв'язки у моделі семантики мовної одиниці «в рамках определённого семантического континуума». Стосовно до топонімії О. Л. Березович пропонує весь семантичний простір представити як складну конфігурацію полів, що перетинаються, в якій на семантику кожної конкретної топонімічної лексеми проекуються ті або інші семантичні поля. Самі ж семантичні поля можуть бути приравнені до мотиваційних. При такому підході топонімічна семантика визначає місце топоніма у складі поля, наявність у нього близьких і більш далеких «змістовних партнерів». А виявлена вона може бути лише контрастивно, на фоні інших одиниць поля.

Для ясного розуміння подальших міркувань О. Л. Березович про топонімічну семантику взагалі й етнокультурну її складову, зокрема, необхідно спочатку зупинитись на сенсі двох понять, які дослідниця використовує:

«віртуальні семантичні поля» та «актуальні кореляції семантичного поля». Під віртуальними семантичними полями автори теорії розуміють «сугубо парадигматические структуры», які не фіксуються в повному обсязі у будь-якій локальній топонімічній системі. Виявлені ж вони можуть бути лише на метарівні – «при объединении данных многих локальных топонимических систем в некоторый сводный топонимический комплекс» [263, с. 56]. Під актуальними кореляціями семантичного поля розуміється реальна просторова співвіднесеність поіменованих об'єктів, яка забезпечується семантичним зв'язком елементів комплексу топонімів. Таким чином, модель семантики топоніма, а з відомими варіаціями і модель семантики більшості розрядів власних імен, може бути представлена у вигляді трирівневої схеми, яка включає концептуальне ядро, прагматичну зону і семантичні (полеві проєкції) зв'язки.

Спираючись на таке попереднє обговорення топонімічної семантики, О. Л. Березович запропонувала розглянути культурну семантику власних імен.

Завершуючи сказане про семантику ВН, необхідно зазначити, що вона являє собою комплексну систему, яка складається з мовних, мовленнєвих, спеціально ономастичних і стилістичних моментів, а також різномірної інформації про ім'я. В особливостях відношень між компонентами цієї комплексної системи буде розбиратися, слід гадати, ще не одне покоління лінгвістів.

2.4.2.3. До «культурної» семантики власних імен

На думку О. Л. Березович, етнокультурна семантика власних імен практично не вивчена, що пов'язано, з одного боку, з недостатньою розробленістю процедур вилучення етнокультурної інформації з ономастикону, а також з виразною ізоляцією ономастики від «великої» лінгвістики. Першими позитивними кроками в царині етнолінгвістичного вивчення власних імен О.Л. Березович вважає саме розвідки, пов'язані з ономастикомом культури, що інтегрований у фольклорний та обрядовий коди, які створюють особливі умови трансляції етнокультурної інформації. Серед найбільш цікавих вказує, між іншим на деякі праї, що увійшли в коло і наших зацікавлень. Це доклади М. І. Толстого і С. М. Толстої [212], збірник тез Міжнародної конференції на початку нового століття [60], праці О. В. Юдіна [239] і низка інших. Оскільки «узвичаєний» загальнономовний іменник,

відколи починає функціонувати в межах народної традиції, починає суттєво відрізнятися від «культурного», потрібна окрема методика видобування етнокультурної інформації. Для використання розроблених методик пропонується розрізняти вертикальний і горизонтальний виміри семантики. При цьому вертикальний вимір постає як облігаторний, а горизонтальний як факультативний вимір семантики.. Семантичну вертикаль поділено на рівні, з яких першим постає рівень мотиваційного значення імені. Далі, на більш глибинному рівні залягання культурної семантики виявляється конотативний шар. Про нього ми будемо говорити окремо тоді, коли перейдемо до аналізу внеску в розробку теорії ономастичної конотативності звасновником Донецької ономастичної школи Є. С. Отінім. Наразі ж зупинимось лише на одній якості онімної конотативності – її компаративності. На думку О. Л. Березович, онімна конотація постає як сполучна ланка компаративності між двома мовними фактами: у семантиці одного вона проявлена імпліцитно, а в семантиці іншого постає експлікованою. До мовних проявів конотативності відносять переносне значення, метафору, порівняння, похідні слова, фразеологічні одиниці, певні типи синтаксичних конструкцій тощо. Винятковий інтерес викликають конотації, які мотивовані міфом.

Третім рівнем семантичної вертикалі в топонімії О. Л. Березович пропонує вважати рівень топонімічної макросемантики. Для його видобування потрібно вивчення широкого семантичноо простору топонімікону для виявлення його структуруючих доміант. Важливо розуміти, що народ-мовотворець значно активніше ставиться до створення онімів, ніж до утворення апелятивної лексики. Тому при аналізі макросемантики важливими постають саме лінгвокультурні фактори. Наприклад, О. Л. Березович звертає увагу на надзвичайну вибірковість кольорової палітри російської топонімії. Тут лідирують «чёрные, красные и белые» названія, но практически не представлены, к примеру, голубые и серые, весьма пассивны желтые, синие и зелёные» [263, с.72]. На її думку, семантичний «рельєф» топонімії легко піддається інтерпретації з аксіологічної точки зору і представляє систему уподобань носія іменника. При вивченні, наприклад, семантичного поля «Орієнтація в просторі» в російській топонімії виявляється

характер типової позиції номінатора відносно орієнтації у просторі. Назви-орієнтири *Заднее Поле, Дальний Лог, Крайняя* і.т.і. є свідомством статичного закріплення позиції номінатора в центрі освоюваного простору. Ще одним цікавим спостереженням дослідниці постає осмислення назв річкових порогів Російської Півночі. Вони передають якості семантичних полів «Небезпека», «Небезпечне місце», а також метафоричні номінації, які передають фізичну динаміку водотоків (*Страшной, Капкан, Ловушка, Расшибиха, Могильник, Козёл, Заяц-плясун, Крикун, Задира*) [263, с.73-75]. Перелічені якості топонімічної номінації, нагадаємо, дослідниця відносить до облігаторних в етнокультурному описі.

Що ж до семантичної горизонталі, то її відтворення, з точки зору дослідниці, є факультативною вимогою, бо цей вимір інколи неможливо експлікувати. Найчастіше він проявляється у так званих прецедентних найменнях (нагадаємо, ми віддаємо перевагу терміну *репрезентативне ім'я*, хоч у деяких випадках у праці О. Л. Березович мова дійсно іде про прецедентні явища). Тут виявляються різні способи формування культурних смислів – символізація, самоцітування, перенос, перехід з пропріального в апелятивний код, фольклоризація. Останнім надбанням у теоретичних міркуваннях О. Л. Березович щодо семантичної горизонталі в топонімах вважаємо виявлення факторів, які визначають характер існування в мові й мовленні репрезентативних власних назв. Це толерантність репрезентативного символу, характер ретранслятора (культурного посередника) і, нарешті, системно-мовний потенціал наймення.

2.4.3. Специфіка семантики власних імен у мові й мовленні

Спираючись на засади феноменологічного вивчення імен, закладені О. Ф. Лосевим [134], в тому числі, на досвід В. М. Калінкіна [63], отриманий під час досліджень поетики власних імен, можна екстраполювати деякі положення теорії феноменологічного підходу на усвідомлення проблем, які постають перед онімографом, коли він вирішує, яким чином подати у словнику власних імен лінгвокультурну інформацію.

У змістовній структурі власних імен (семемі) серед компонентів (сем) найчастіше виявляється не одна, а кілька сем, які мають лінгвокультурологічну

значимість. Тому ми вважаємо за можливе не виділяти лінгвокультурну сему, а визначивши її як «значимість», (пропонуємо низку праць В. М. Калінкіна щодо значення і значимості) віднести до розряду аксіологічних феноменів, які виникають лише на рівні синергетичних відносин між лексичними одиницями висловлення. Тут взагалі, навіть на рівні озвучування, можна буде знайти дуже багато лінгвокультурологічно значимих проявів слова, а в нашому випадку – власного імені.

Широке розуміння лінгвокультурного компонента в семантиці слова і в змістовній структурі імені відкриває перспективи для розробки певної системи лінгвокультурологічних позначок при представленні оніма в словнику. Наприклад, у словнику можуть бути відзначені орфоепічні особливості функціонування оніма у тій або іншій культурі, етносистемі навіть у межах мов малих груп (маємо на увазі різноманітні жаргони, діалекти тощо). Наведемо два приклади, один з використанням професійної (тобто, неонімної) лексики, а другий з використанням онімії. Всім відому схильність змінювати місце наголоса, а іноді й форми слова у професійних жаргонах можна проілюструвати словом *компа́с* (із наголосом на другому складі) у моряків і прислівниковим сполученням *на-гора́* у шахтарів. Зафіксовано безліч випадків зміни місця наголосу в особових іменах, які виконують функцію прізвиськ. У функціонуванні топонімів це взагалі регулярне явище. Наприклад, відомий тепер майже всім українцям кононім *Пески* звучить із наголосом на першому складі – *Пе́ски* (рос.).

Ми впевнені, і досвід мого наукового керівника, проф. Т. М. Корольової (див., наприклад, [110, 111, 112, 113]) цьому підтвердження, що на фонетичному рівні нас ще чекають відкриття. У лінгвокультурологічних словниках може бути зафіксована й відображена «культура звучущого слова» у мовленевій практиці. Адже кожному носію мови відома інформаційна цінність культури мовлення, вплив онімної гри, сценічних і ритуальних виголошень, іронії і пародіювання, сатиричного «моделювання» і модулювання жанрових ознак, наприклад, оди, епіграм, епіталами тощо.

Серед специфічних рис семантики власного імені більшість дослідників визначає мотиваційний фактор, який найчастіше є відзнакою якостей конкретного об'єкту номінації. Він «розміщується» (експлікується) у внутрішній формі власної назви, якщо назва однослівна. При цьому важливим може поставати як значення кореневої морфеми, так і значення морфем-дериватів. У випадках, коли власне ім'я представляє собою словосполучення або сполуку слів, мотиваційний фактор можуть експлікувати як обидва компоненти, так і означальний (найчастіше прикметниковий) компонент. Аналіз значної кількості топонімів показує, що в них носієм мотиваційного фактора найчастіше постає означальний компонент при певному географічному терміні.

2.5. ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАСНИХ ІМЕН В РІЗНИХ ТИПАХ МОВЛЕННЯ

Значну роль в семантичних якостях власного імені відіграють фактори, які преобразують ім'я в залежності від типу мовлення. Саме про вплив на власне ім'я характеру спілкування і на формування в ньому певних якостей, які можуть бути віднесені до лінгвокультурних ми й продовжимо обговорення в даному підрозділі нашого дослідження.

2.5.1. Власні імена у побутовому мовленні

Якщо виходити з комунікативних характеристик побутового мовлення, можна впевнено кваліфікувати його як здебільшого нейтральне, узуальне використання всіх мовних одиниць, включаючи і власні імена. У побутовому мовленні абсолютно переважає номінативне застосування власних імен. Як відомо, ця функція притаманна всім без винятку власним іменам. Якщо слово не виконує номінативної функції, то й відносити його до категорії імен неможливо.

Вивчати побутове мовлення можна різними способами. Наприклад, використовуючи підхід, який визначився у докторській праці Л. В. Щерби над східнолужицьким діалектом (1915), або такий, що широко використовувався американськими дескриптивістами, або як це робиться у діалектологічних дослідженнях і т.і. До вивчення побутового мовлення іноді долучають тексти художньої літератури або надбання фольклористів, але, з нашої точки зору,

говорити про тотожність живого побутового мовлення і того ж мовлення, але переданого митцем слова в художньому творі – помилково. Використання ж фольклорних за походженням текстів можливо з певним уточненням: вони суть поетичне відтворення дійсності і тому мають ознаки естетичного відношення до самого характеру мовлення і використання в ньому онімних одиниць. Ми розуміємо, що і в живому побутовому мовленні можуть зустрічатись явища, характерні для інших типів мовленнєвої діяльності, але про це говоритимемо в одному з наступних параграфів.

Без будь-яких спеціальних дослідницьких процедур, спираючись просто на сформоване у мисленні кожного носія мови уявлення, перерахуємо головні ознаки функціонування власних імен у побутовому мовленні і звернемо увагу на етнокультурну складову їх характеристики. Серед найуживаніших у побуті знаходяться особові власні імена. Вся антропонімна система у побутовому мовленні виступає, як правило, у редукованій формі. Маємо на увазі надзвичайно рідке уживання повних офіційних форм іменування. Але носії мови дуже уважно відносяться до підбору тої або іншої форми іменування у відповідності до усталених норм поведінки у соціумі.

Тут, по-перше, важливими постають норми уживання особових імен за віком людини. Для імен дітей характерним є функціонування пестливих, зменшувальних форм, якщо імена використовують дорослі люди. Чим старшою стає людина, тим частіше використовують власні ім'єна в унормованій формі. Перехід до старшого віку знаменує появу , скажімо у слов'янських народів, у яких в антропоформулі наявним є компонент по-батькові, двочленне називання ім'ям і по-батькові. у колі старших людей розвивається використання у неофіційному дружньому спілкуванні лише форми по-батькові. Використовуються прізвища. Але частіше у разі, коли йдеться про відсутню при спілкуванні людину, або про таку, яку знають не всі з тих, хто розмовляє.

Наступний важливий фактор – соціальний. В побутовому мовленні в процесі соціалізації людина дуже швидко оволодіває нормативною базою мовленнєвого етикету, у складі якої формується і відношення до власних імен, точніше, їх форм, як до регуляторів мовленнєвої поведінки. Важливими моментами тут постають

форми, які люди використовують під час знайомства, при зустрічах, у ситуації офіційного і дружнього спілкування, тощо. Існує взагалі ціла низка факторів, з тим або іншим ступенем глибини досліджених і описаних у багатьох працях, які у використанні антропонімів і антропонімійних формул треба враховувати, а при онімографії в лінгвокультурознавчому аспекті описувати у відповідних зонах словникових статей.

Наступне за значенням для людського існування і за кількістю одиниць місце займає топонімія. Для людини простір – дуже важливий життєвий параметр. Місце проживання постає організаційним центром процесу пізнання світу і центром формування етнічних ознак людини. Вивчення Homoethnici, його відносин зі світом і з іншими етносами – важлива частина людознавства взагалі. А серед завдань ономастики одним з перших за значимістю постає питання вивчення топонімії, всіх її розрядів і різновидів. Міфологія простору, віддзеркалення його в топонімії, займають важливе місце і в ономастичних, і в культурознавчих дослідженнях. Тут важливу роль відіграють просторові координати макросвіту і дотичні до його опису топоніми, установлення відносин між «своїми» і «чужими» на рівні первинного топонімичного використання неодмінно приводить до формування низки конотативних використань власних імен-топонімів, які мотивуються відстанями і відносинами між представниками різних етносів. Тут важливо мати на увазі, що і в суто побутовому сенсі використання макротопонімії неодмінно призводить до появи непрямих значень, до формування вже на цьому рівні аксіології, пов'язаної з відносинами між своїми і чужими, бо чужі – то макрорівень, а свої – мікросвіт.

Наведемо дані, почерпнуті з «Словника конотативних власних імен» Є. С. Отіна. Керуючись історичним матеріалом автор словника довів, зростання кількості конотативно забарвлених онімів у складі російського молення за даними XVIII ст. проходило головним чином за рахунок «культурних слів», власних назв з інтеркультурного запасу – *«Геркулес, Цицерон, Голиаф, Меценат, Минерва, Аякс, Селадон, ментор, Крез, Аркадія, Афины, Август, Харон, Даламберт, Вольтер, Парнас, Немизид»* [172, с.15]. До того ж періоду розвитку конотативної онімії відійшли перші фіксації конотативних топонімів некнижкового походження,

наприклад, *Камчатка*. Починаючи з цього періоду активні зміни відбулися як у складі конотонімії, так і в змісті конотем. Деякі власні імена, наприклад, *Амур*, *Китай*, *Сахалин*, *Сибір*, *Калифорнія*, *Сарданапал*, *Фоблаз* в російській мові взагалі втратили давні конотації і наразі сприймаються лише як “чисті” оніми. Одне й те саме ім’я в різні періоди свого функціонування розвивало не одно, а кілька конотативних значень. Власне кажучи, словник Є. С. Отіна став першим словником культурознавчого типу, який зафіксував онімогенез, динаміку семантичних змін у власних імен. Цікаву деталь побачила О.Л. Березович. Вона встановила, що в складі словника було описано 103 реперезентативних топоніма, які входили до складу лексики носія російської літературної мови, причому 69 з них використовувались на позначення «чужих» і лише 34 (*Алтай*, *Амур*, *Арарат*, *Бородино*, *Воркута*, *Гуляйполе*, *Душанбе*, *Запорожская сечь*, *казбек*, *камчатка*, *Кисловодск*, *Конотоп*, *Криворожье*, *Магнитка*, *Москва*, *нарын*, *Пошехонье*, *Расея*, *Русь*, *Рязань*, *Сахалин*, *Сибір*, *Соловки*, *Сыктывкар*, *Ташкент*, *тмутаракань*, *Тюмень*, *Урюпинск*, *Хацапетовка*, *Ходынка*, *Хохлома*, *Черёмушки*, *Чухлома*) на позначення «своїх» земель. При цьому, зазначимо, до «своїх» віднесено ті наймення, які мали місце в минулому, на картах СРСР. Лінгвокультурологічний висновок з цього спостереження наведемо повністю, бо він заслуговує на увагу: «Для носителя современной городской культуры географическая реальность, воспринимаемая как источник прецедентов, нередко не содержит явно выраженных границ между освоенным практически и освоенным виртуально, между «своим» и «чужим» пространством. Эта картина должна отличаться от той, которая характерна для традиционного языкового сознания» [263, с. 178].

З цього короткого огляду проблеми використання власних імен у побутовому мовленні впливають два важливих, з нашої точки зору, висновка щодо теорії онімографії. Перший стосується необхідності усвідомлюваного розмежування синхронічного і діахронічного погляду на культуруносну інформацію, накопичену у власних іменах. Другий стосується розмежування традиційної етнокультурної інформації і змісту сучасної міської культури, осяяної впливами не етнічного, а глобалізаційного характеру.

2.5.2. Використання власних імен в офіційному спілкуванні

Власні імена в офіційному спілкуванні також заслуговують принаймні короткої характеристики, бо і вони постають як носії культурної інформації. Головним джерелом постачання фактів тут, безумовно, будуть ділові папери і документи з дипломатичних, економічних, офіційних сфер спілкування. Як і в попередньому розгляді, знову ж таки без заглиблення у специфічні характеристики використання власних імен, можемо констатувати, що важливою якістю знайдених фактів буде їх точна віднесеність до того, або іншого часу в існуванні певної мови. Можна стверджувати, що точні вказівки хронотопічного сенсу мають при цьому дуже важливе значення для усвідомлення характеру культурної інформації, яку акумулюють власні імена.

Цікаві приклади зміни форми власного імені від завдань офіційної письмової комунікації можемо почерпнути зі спостережень Б. А. Успенського. Так, при обговоренні різниці у точках зору на власну позицію в соціумі різними засобами оформлюються власні імена в традиційних формах російських листів до високопосадової особи:

«Государю Борису Ивановичубьет челом твоей государевы арзамаския вотчины села Екшенипоследний сирота твой крестьянинец Терешко Осипов.»

Тут в одній фразі протипоставлені точки зору двох різних людей – відправника і отримувача листа (в даному разі: чолобитної), причому ім'я отримувача повідомлення дано з точки зору його відправника, а ім'я відправника повідомлення подано, навпаки, з точки зору отримувача: наймення боярина Бориса Івановича Морозова подається з позиції відправника чолобитної (його крестьянина Т. Осипова), в найменні ж Терентія Осипова представлено позицію отримувача чолобитної (Б. І. Морозова).

Таке протипоставлення точок зору відправника і отримувача повідомлення було неодмінним етикетом у подібній ситуації, причому могло зберігатися на всьому протязі чолобитної. Пор.:

...а я,холоп, твой человекенка[точка зору отримувача повідомлення. – Б. У], у тебя,государя[точка зору відправника повідомлення. – Б. У.], новой, не отписать к тебе,государю[точка зору відправника повідомлення. – Б. У], о таком деле не посмел» [217, с.46].

2.5.3. Власне ім'я у художньому мовленні

Про специфічність власних імен у художньому тексті написано тисячі праць, хоч початок поетонімології не такий вже загублений у часі – всього 60 років. Досвід і практика спостереження за функціонуванням власних назв у художньому тексті, викладені в значній кількості вітчизняних і незчислених зарубіжних публікаціях, уже давно почали давати паростки нового ставлення не лише до власних імен у художньому тексті, а й до завдань самої науки, включаючи важливі напрямки онімографії поетонімів. Однією з перших спроб узагальнюючо-теоретичного висвітлення проблем, пов'язаних із вивченням літературних власних назв постала праця Е. Б. Магазаника [144]. Після її публікації минули роки до того часу, коли в історії опанування новим типом досліджень і, врешті-решт урозумінням того, що власне ім'я у художньому творі кардинально відрізняється від власних імен, які функціонують в інших типах мовлення. Прорив у цьому напрямку зробив Ю. О. Карпенко в своєму виступі на конференції в Польщі і далі в низці публікацій, у яких йшлося про специфіку власних імен в художньому мовленні [83; 84; 85]. Подальшого розвитку започатковане Ю. О. Карпенком ставлення до власного імені як до особливого типу пропріальних одиниць набуло в низці праць В. М. Калінкіна і його учнів. Див.: [65; 66; 67; 73, 74] й інші праці.

Для розвитку української поетичної ономастики характерним є розширення сфери джерел, що залучаються до наукового пошуку, втягнення в коло досліджуваного матеріалу фольклору та епосу, зростання уваги до вивчення паремій з ономастичним компонентом, пошуки метамови, однаковою мірою адекватної описові будь-яких проявів поетики власних назв у широкому спектрі контекстів: від традиційно формульних фольклорних і фразеологічних до сучасних літературних у всій різноманітності напрямків і жанрів. Останніми роками почалося зростання уваги дослідників до все ще маргінальної проблеми створення словників поетонімів. Серед часткових теоретичних проблем, які потребують розвитку, в тому числі й для вирішення питань культуроорієнтованої онімографії, можна назвати такі: «поетонім у контексті» (від найвужчого, до «мислимого як найширший принцип» [137]); «поетонім і жанр»; «поетонім і

фігуративне використання онімії в нехудожніх текстах». Цілий ряд питань, які входять до сфери названих часткових теоретичних проблем, також потребує з'ясування. Для української поетонімології істотного значення набуває координація досліджень ономастикону конкретних літературних творів, поетики власних назв у творчості письменників, що демонструють вершинні досягнення української літератури. Незважаючи на такий стан розвитку осліджень у поетонімології взагалі все частіше звучать голоси, перш за все від представників Донецької ономастичної школи, про необхідність постановки й вирішення проблем онімографії поетонімів. Які ж особливі завдання стоять перед тими, хто вивчає власні імена в художньому мовленні, які проблеми виникають при вирішенні проблем укладання словників?

Художній текст – це суб'єктивний образ об'єктивного світу і як такий є індивідуальною картиною світу, яка виражена мовними засобами. Літературні власні імена є невід'ємною частиною текстової тканини, забезпечують у тексті передачу смислових цілеустановок і авторських інтенцій, взаємодіють з іншими компонентами тексту. Власне ім'я, яке представляє основну рису в характеристиці персонажа, зливається з художнім образом, створюється тип, іноді не відповідаючий рисам прототипу, навіть гротескний, але завжди впливаючий на художнє ціле твору.

В історичних романах онімні одиниці виступають як естетично значимі й інформативно об'єктивні знаки образу світу, що творчо задаються і відтворюються письменником. Вони є носіями авторських ідей і оцінок, характеризуються стилістичною вагомістю. Декодування семантичного змісту онімів призводить до розуміння системи образів, інтенції автора, художнього твору загалом. Власні імена виявляються важливим засобом передачі ставлення автора до описуваного, служать ефективним засобом адекватного прочитання і сприйняття художнього повідомлення.

Одним з найважливіших і принципових постає питання про віртуальність денотатів власних імен у художньому творі. Його добре розуміють і вірно вирішують поетонімологи Донецька. На жаль, існує і протистояння. Воно виростає тоді, коли поняття про віртуальність денотатів образів у художніх творах

елімінується і вивчаються переважно фігуративні якості власних імен. Такий підхід ми вважаємо помилковим хоча б тому, що, наприклад, образ і постать Богдана Хмельницького зовсім по-різному виглядає в творах українських письменників про часи хмельниччини і, скажімо, в романі Г. Сенкевича “*Ogniem i mieczem*”. Причому так, якби мова йшла про зовсім різних людей.

Цікаве те, що прізвищ у часи Богдана Хмельницького в Україні ще не існувало, вони лише формувалися. Зокрема, Ю. О. Карпенко підкреслював, що у XVII ст. були ще не прізвища, а прізвиська. Найраніше спадкові родові назви виникли в середовищі вищих верств феодального суспільства дещо пізніше. Як показали спостереження Ю. О. Карпенка з М. Р. Мельник [89], а також Т. М. Вінтонів, представниці Донецької ономастичної школи [32], використання імен і назв з реального іменника, що зберігають всі соціально-мовленнєві конотації загального вживання і співвіднесення з реальним носієм, особливо часто зустрічаються у творах історичного та мемуарно-біографічного жанру. Однак, аналіз використань всіх типів іменування, які стосуються особи *Богдана Хмельницького* навіть в українських історичних романах Ліни Костенко «Берестечко» і П. Загребельного «Я, Богдан», свідчить, що представляли героя автори творів по-різному. Тим більшою буде різниця в уявленнях читачів різного рівня підготовки. Антропонім *Хмельницький* трактується неоднозначно. У документах Хмельницького називають *Хмель*, *Благородний*, «*Богом ізбраний Богдан-Хмель*». У П. Загребельного і Ліни Костенко зустрічається прізвище *Хмель* або *Хмель-Хмельницький*. Але вжито його прізвище не завжди в позитивному значенні. *Хмельницький* – офіційне прізвище, яке використовується у романах, але етимологічно воно пов'язане з прізвиськом *Хмель*. І саме на цьому будується poetика прізвища *Хмельницький*. На цьому виростає й різниця в уявленнях щодо образу Хмельницького, які хочь і не принципово, але різні навіть тоді, коли письменники сповідують однакові погляди щодо історичної постаті.

Далі наступне. В художньому творі власні імена виконують, перш за все, характеризуючу функцію. Вона полягає у представленні комплексу інформації, яка визначає просторово-часові координати, національні й соціальні особливості, а також різного роду ідеологічні характеристики об'єктів номінації. Якщо генетично

поетонім належить мовній системі, і тому несе в літературний текст весь спектр сем, закріплених за ним свідомістю носія мови. Якщо ім'я може сигналізувати про приналежність певному часу й місцю, конкретному етносу або указувати, що воно не лише наприклад, жіноче, а належить маленькій дівчинці, то всі ці якості зберігаються і в поетонімі. Крім вищевказаних характеризуючих, власне ім'я в художньому тексті в змозі виконувати поетичні функції. Одним з головних прийомів актуалізації стилістичного потенціалу поетонімів, як показують числені публікації поетонімологів, постає «ухилення» від нормативного й узуального використань. Наприклад, якщо використання імені в сполученні з по-батькові є нормативним при звертанні до людини старшої за віком або за положенням, яке людина займає в соціальній ієрархії, то звертання лише по-батькові відразу постає джерелом «поетичного». Виконуючи в різних контекстах порівняльну, метонімічну, метафоричну й інші функції, онім «працює» на поезику твору.

Все сказане показує, що будь-які спроби онімографії поетонімів обов'язково постають як лінгвокультурно значимі. Тому й ставлення до них повинно бути відповідним. Проте способи представлення поетонімів, скажімо, у словнику мови письменника і в словнику репрезентативної онімії можуть і будуть відрізнятися. І до цього ми ще повернемося в наступних параграфах дослідження.

2.5.4. Проникнення естетичного відношення до наймення в усі сфери спілкування

Для нашого часу характерне проникнення у всі сфери спілкування естетичного відношення до власного імені. Причин тут багато. Серед найбільш істотних треба назвати зростання загального рівня освіти й поширення її впливу на всі верстви населення любого етносу. Далі неабияке значення набуває вплив засобів масової інформації і газетної публіцистики, в якій бурхливо розвиваються різноманітні фігуративні вживання власних імен. Їх вивчення в публіцистичній прозі, в дослідженнях сленгу і міського фольклору набуває нині широкого розмаху. Зовсім вже в останній час ми спостерігаємо, в достеменному смислі, вибух словотвірних експериментів в онімному просторі інтернет-спілкування. Він, показучи іноді жахливі факти брутального і пейоративного відношення до

об'єктів номінації, з одного боку, свідчить про потенційні можливості ономасторчості як засобу поповнення лексичного складу мови, з другого, вказує на формування тенденції естетизації (інколи, як ми наголошуємо, негативного характеру) мовлення у всіх сферах спілкування. Ми прийняли рішення взагалі явищ негативного характеру у сфері функціонування відонімних дериватів взагалі не торкатись, але вважаємо їх вивчення все ж таки потрібним у спеціальних фахових дослідженнях, оскільки окремі факти показують зовсім нові, раніше попросту неможливі з різних причин, потенції ономасторчості.

2.6. СЕМАНТИЧНА АУРА ВЛАСНИХ ІМЕН

Поняття «семантична аура» власного імені порівняно недавно почало використовуватись в ономастичних дослідженнях. Вперше воно було використано в 2001 році на Міжнародній конференції «Имя: внутренняя структура, семантическая аура, контекст», проведеній Інститутом слов'язознавства РАН [60]. Можна стверджувати, що наразі ми маємо лише поодинокі спроби вивчення цього семантичного феномена. Але вже зараз вони показують, що перед дослідниками семантичних явищ у мові й мовленні взагалі, а також в онімосферах кожної з мов, відкриваються зовсім нові, раніше або маловідомі, або не досліджувані взагалі феномени лінгво- й етнокультурного рівня. Їх вплив на руйнування загального ставлення до власних імен як до маргінальних явищ в живому і художньому мовленні настільки значний, що можна стверджувати навіть що він веде до формування в надрах лінгвістики й, ширше, філології взагалі, нового напрямку досліджень – Філології Імені.

2.6.1. Розвиток досліджень конотативної онімії.

Початок формування ономастологічного підходу до феноменів і явищ у царині власних імен ми відносимо до тих часів, коли ономастика почала виходити з «дитячого віку», була заявлена і визнана як самостійна наука, а далі вже як сукупність окремих наук, ономастичних дисциплін і підходів з уточненням кожного разу нових предметів вивчення. Ми вже вказували, що серед чільних був Євген Степанович Отін. Він і дійсно очолив не лише ономастичні дослідження на Донбасі, захистив першу в СРСР і в Україні докторську дисертацію з гідронімії, а

й став засновником онімографії конотативних власних імен. Однак сам Є. С. Отін дуже уважно вдивляючись у діяння попередників показав, що коріння зацікавлень конотативною онімією сягає у більш ранні часи. Цей пласт лексики привернув увагу Д. І. Фонвізіна ще у 1783 році, який “высказал убеждение (в письме к О. П. Козодавлеву) в том, что в общих словарях должны быть представлены коннотативные онимы: «Имена *Филя, Федора*, конечно, в словарь наш внесены быть должны, но не как имена собственные, а как имена, употребляющиеся в метафорическом смысле». Полтора столетия спустя об этом был вынужден написать академик Л. В. Щерба: «Дело хорошего общего словаря – определить вторые, «нарицательные» значения собственных имён, и надо сказать, что дело это очень деликатное» [172, с. 13] (із посиланням на [234, с.254]) Посилання Є.С. Отіна на працю Л. В. Щерби не випадкове, бо саме з нього починається новий етап лексикографує в СРСР. Великий знаток словникової справи Б. А. Ларін писав, що «Опыт общей теории лексикографии» Л. В. Щерби – дорогоцінна спадщина, перша в світі праця такого типу: «Наше словарное дело шагнуло далеко вперед не только от своего дореволюционного этапа, но и в кругу европейской лексикографии, – оно признано теперь и поучительным и образцовым как в теоретическом, так и в техническом отношении» [123, с.203].

Головне, на що ми знову і знову звертаємо увагу дослідників конотативної онімії, це ореслене Є. С. Отіним коло лексичних одиниць які він відносив до конотонімії. На відміну від тих, хто трактував і продовжує трактувати конотативність як щироке явище впливу додаткових значень, метонімії й інших типів переносів разом з емоційно-оцінними ефектами тощо на характер вихідної одиниці, Є.С. Отін вважав конотонімами лише ті власні імена, які розвили референтні співзначення, але продовжують функціонувати і як пропріальні одиниці. В цьому він бачив їх відмінність і від власних імен, які зазнали деонімізацію, але не мали в минулому референтних конотацій, і від емоційно-оцінних впливів на їх семантику. «Указанное свойство таких коннотонимов (коннотативных онимов) позволяет видеть в них не омонимичные нарицательные существительные, как их иногда воспринимают, а онимы с коннотемами

содержательного (понятийного) плана, актуализация которых осуществляется в специфических и, чаще всего, не типичных для них употреблениях, носящих как узуальный, так и окказиональный характер» [172, с. 13].

На українському матеріалі спробу описати конотативну онімію зробила Г. П. Лукаш. Її монографія «Актуальні питання української конотоніміки» [265], з одного боку, є продовженням і розвитком поглядів Є. С. Отіна, з другого, відхиляється від настанов засновника донецької ономастичної школи, причому, треба зауважити, іноді, на жаль, не з кращими результатами. Дуже коротко зупинимося на змісті монографії, покажемо досягнення і нові знахідки в галузі теорії конотативної онімії, зробимо вказівки на ті моменти, які певним чином можуть сприяти розвиткові лінгвокультурно орієнтованої онімографії і не забудемо відмітити певні дискусійні моменти.

Авторка монографії, проаналізувавши процес семантичного розширення власних назв у світлі теоретичних інтерпретацій природи онімного значення, прийшла до низки висновків, які можна звести до наступних тверджень. По-перше, констатувала наявність різних підходів до розуміння конотації взагалі й ономастичної конотації зокрема. При цьому сама схилилася до вузького розуміння ономастичної конотації як чинника перебудови семантичної структури імені. По-друге, Г. П. Лукаш висказала абсолютно слушну думку, що пошук спільного в різних підходах до розуміння проблем значення онімних одиниць може сприяти зближенню навіть конкуруючих поглядів. Однак у цьому напрямку вона зробила, з нашої точки зору і «необережний» крок: прийшла до висновку про наявність у мові концептів власної назви. З нашої точки зору, необережність тут полягає в тому, що конотонім, попри все, залишається власним іменем, про що свідчить і самий термін «конотОНІМ». Перехід від конотативного стану до апелювання і можливість концептуалізації виводять лексичну одиницю за межі онімного простору і, можливо, відкривають шлях до концептуалізації. Ставити ж знак «дорівнює» або «тотожне» між цими двома станами лексичної одиниці, мабуть і є необережністю. Крім того, не до кінця зрозумілим постає і термін «концепт». Ми можемо припустити наявність у мові культурного концепту ПУШКІН, але в ньому онім Пушкін, навіть з усім змістовним блоком, який може бути віднесений до

референту (носія) наймення, буде лише невеличкою інформаційною складовою одного з грандіозних концептів російської культури. Якщо іти в оцінці онімогенезу за семантичним станом власного імені, то можна, мабуть, «вловити» (можливо, при аналізі великої кількості різноманітних станів власного імені в конкретних використаннях) той поки що не віднайдений стан, коли слово вже не ім'я і в той же час ще не апелює. Єдине, в чому ми впевнені, момент цей завжди буде ближчий до апелює, а в разі наявності конотонімізації буде слідувати за конотативністю в момент її затухання.

У другому розділі розглядається інтерлінгвальна та інтралінгвальна мінливість семантичного простору власної назви, а в третьому – механізм конотонімізації в аспекті концептуального аналізу процесу семантичного розширення власних назв. Тут у нас також своя точка зору на проблему, але вона не стосується теми нашого дослідження. А от з точки зору наявності ілюстративного матеріалу можна сказати, що дослідження Г. П. Лукаш просто рясніє цікавими спостереженнями і найбільший інтерес в ньому складають ті моменти онімогенезу, які демонструють розходження, енантіосемію в зоні розвитку конотативної сфери онімів в російській та українській мовах.

Як би там не було, можна констатувати, що в розвитку української ономастики склався і «набирає обертів» напрямок конотативних спостережень і збільшується кількість спроб оформити результати (поки що в невеликих з обсягом) словничках конотативної онімії. Проводяться і дисертаційні дослідження. Всі вони тим або іншим чином торкаються проблем онімографії і, головне, онімографії саме культурознавчого типу.

2.6.2. Літературна ономастика й початок поетонімології.

Окремо треба говорити про розвиток досліджень у галузі літературної ономастики. Відомо, що в європейській ономастичній науці цей напрямок найкраще і найактивніше розробляється саме в Україні. Тут, крім окремих досягнень окремих вчених, можна говорити навіть про зародження й розвиток наукових шкіл. Безперечно, найвищими слід вважати досягнення літературних ономастів Одеської ономастичної школи, засновником якої був Ю. О. Карпенко.

Уся історія вивчення власних імен у художніх творах, на думку більшості вчених, охоплює 60-70 років. Вважати цю думку безперечною можна тільки з певними корективами. Коли мова йде про розвиток спеціальної галузі ономастики, вона справедлива абсолютно, але, говорячи про зародження ідей, які становлять основу прийомів використання власних імен як засобу поетики, необхідно враховувати факти існування високо розвинених теорій поетики і риторики ще за часів античності. Крім того, необхідно мати на увазі, що деякі питання, пов'язані з функціонуванням власних імен, розглядались у філософських працях античних авторів, а ставлення до онімів як до засобу естетичного почало складатися ще за часів міфологічних. Потрібно, однак, визнати, що пряmlinійне «генетичне» уявлення про розвиток поетики власних імен від її походження через наступну «нормальну» еволюцію в умовах формування і розвитку всесвітньої літератури до сучасного стану – щонайменше наївне.

На думку В. М. Калінкіна «Хоча наукова рефлексія відносно поетики власних імен зародилась у надрах наук, що займалися вивченням і розробкою форм і методів мовного впливу на аудиторію – поетики й риторики, а розвивалась протягом ХІХ і першої половини ХХ століття в основному у працях літературознавців, рух її до статусу самостійної дисципліни пов'язаний зі становленням лінгвістичних методів дослідження поетики мовних одиниць і, не в останню чергу, з розвитком ономастики. Перехід від принагідних зауважень і спостережень до систематичного дослідження функціонування власних назв у художній літературі став можливим тільки після того, як сама ономастика перетворилась на самостійну науку» [63, с.59] Можна стверджувати, що літературна ономастика, або поетонімологія наразі вже теж стала самостійною науковою дисципліною, про що свідчить безліч фактів, яких ми спеціально тркатись на будемо, але відмітимо, що почалось все з усвідомлення вченими специфіки предмету дослідження. І першим тут також був Ю.О. Карпенко [83; 84; 85]

Кожне власне ім'я, як відомо крім виконання власне номінативної функції, виконує роль «транспортного засобу» який везе акумульовану в імені історичну, етнографічну, географічну, конотативну й іншу супутню інформацію. У

художньому ж тексті саме вона постає як головна і найважливіша для розуміння сенсу твору. Не виконуючи номінативної ідентифікуючої функції слово втрачає право називатись онімом. У художньому творі на номінативну функцію нашаровується багато інших, завдяки яким онім перетворюється на виразний засіб. В сучасних публіцистичних і інформаційних текстах власне ім'я часто використовується саме як виразний засіб. При цьому воно починає функціонувати фігуративно. В наш час здатність власного імені виконувати фігуративні функції зіграла «злу шутку» з тими, хто, вивчаючи поетику власних імен у художній літературі не бачить принципової різниці між фігуративним використанням власних імен в нехудожньому тексті і функційними особливостями імені в літературно-художньому тексті.

Конкретне вживання поетоніма (нагадаємо, саме так називають оніми в художньому тексті представники Донецької ономастичної школи) може актуалізувати як суттєву змістовну інформацію про референт і характеризуючий потенціал внутрішньої форми імені, так і словотвірну нюансировку, фоносимволіку, а також зв'язки пропріальної одиниці з іншими елементами художнього мовлення. В явній або неявній формі за допомогою поетоніма завжди здійснюється характеристика суб'єкта або об'єкта. Приклад явної форми характеристики особи за допомогою власних імен – більшість персонажей російської літератури класицизму з «промовистими» іменами: *Негодяев, Взяткин, Правдин, Скотинин*.

Для національних мов, які мають різні форми індивідуалізації юдини за допомогою онімів, суттєво, який лексичний тип іменування і в якій формі використовується в кожному конкретному випадку: особове ім'я, по-батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім і т.і. Характерна, наприклад, для східнослов'янських мов співвіднесеність форми іменування з віковими і соціальними характеристиками референта активно використовується в художній літературі як засіб образності і типизації. Посередньо характеризуючу функцію виконують певні формальні ознаки імен, які дозволяють, наприклад, судити про приналежність персонажу до певної національності, соціального середовища, професії тощо Використання широко відомих власних імен викликає до життя ті

їх потенційні можливості, які сприяють підсиленню образності, актуалізують алюзійні можливості імен.

Багаторазове використання імені, з одного боку, призводить до того, що навкруг нього формується усталений конотативний ореол, а з іншого, на функціонування імені починає впливати контекст. При цьому суттєвим для кваліфікації функцій поетонімів постає те, один і той самий семантико-стилістичний ефект може бути досягнений і формально-синтаксичними якостями конструкції з власним іменем, і семантикою висловлювання в цілому. Все це для культурологічного онімографування є дуже важливим не лише при підготовці словників спеціального типу, а й при «загальнономовному» онімографуванні. Інша проблема онімографічного характеру виникає в усіх випадках, когда необхідно описати взаємодію поетонімів в межах контекстів, в яких власні імена постають як засіб порівняння, співставлення, ототожнення.

Що одна проблема, пов'язана з кваліфікацією функцій поетонімів, полягає в необхідності розмежування емоційних і експресивних відтінків використання імен. Як правило, говорять про емоційно-експресивні характеристики висловів. Термін «емоційність» лінгвістичного статусу позбавлений. Під експресивністю ж розуміють сукупність семантико-стилістичних засобів, які дозволяють виразити суб'єктивне ставлення мовця до змісту або до адресата промовляння, підкреслити психічний стан мовця.

Семантика поетоніма має як загальні, так і окремішні риси у порівнянні з семантикою онімів мови. Коріння розбіжностей кроється в характері причинної обумовленості імен. Семантика власних імен, як вже наголошувалося, строго детермінована історичними і мовними факторами, а літературна онімія детермінована інакше. якщо втрата прямих зв'язків оніма з детермінуючим середовищем не впливає на його статус, то літературне ім'я навпаки. Кожний поетонім тісно пов'язаний із якостями зображуваного і поіменованого об'єкта і втрата цих зв'язків несе в собі безпеку втрати й статусу поетоніма. В семантиці поетоніма спостерігається зсув у бік обов'язковості або речовинного значення кореневих морфем, або семантичної навантаженості суфіксів, або того й іншого разом. Найважливішою особливістю семантики поетонімів постає те, що поетонім

завжди іменує не реальний, а віртуальний референт. Цей момент у нізці розходжень між онімом і поетонімом поки що не знайшов повного розуміння серед науковців. Але без його урахування проблема лінгвокультурно орієнтованої онімографії залишається багато в чому лише побажанням.

За час, який пройшов від початку літературно-ономастичних досліджень (умовно 1956 рік)¹⁰, до урозуміння того, що вона стала самостійною галуззю наукових досліджень в ономастиці минуло майже 20 років. І відбулося це остаточно, коли почався пошук відповіді на питання щодо специфіки предмету дослідження. Відстоюючи своє право на самостійність, “літературні ономасти” звернулись до вивчення специфічних якостей онімів і художній літературі. Першість тут належить Ю. О. Карпенку [84], його погляди почала розвивати О. І. Фоякова [224] і, пізніше В. М. Калінкін [63]. Зараз специфічність поетоніма зрозуміла більшості вчених-ономастів.

Протягом десятиріч літературна ономастика розвивалась поряд з іншими дисциплінами, що вивчали літературні твори і отримувала пристойні результати не дуже вболіваючи про власні методи досліджень, а, наприклад, використовуючі методи суміжних, наприклад, методіку словотвірного аналізу. Однак розуміння специфіки завдань підштовхнуло до пошуків нових підходів. Абсолютно повному почали осмислюватись завдання літературної ономастики після того, як В. М. Калінкін сформулював опору на якості контексту як дослідницький принцип і аксіому поетики оніма. Саме в контексті поетонім отримує і реалізує можливість безкінечної смислової валентності, може передавати безкінечну кількість значень і представати перед читачем в широкому діапазоні образних можливостей від аніконічності до імені символу або міфа. Це принципово розмежує власні імена мови, які залишаються переважно ідентифікуючими й індивідуалізуючими знаками. і поетоніми, які в художньому контексті постають сутностями іншого роду. Зміщення акценту з оніма як такого на со-буття імені власного і літературного текста стало початком нового етапу розвитку наукових досліджень і

---

¹⁰У 1956 році В. М. Михайлов захистив першу в СРСР дисертацію з літературної ономастики. З цією датою умовно пов'язують і початок регулярних досліджень у цій царині ономатології.

дало право на введення нового імені для наукового напрямку. В Донецькій ономастичній школі було прийнято рішення називати цей відокремлений напрям досліджень літературної онімії поетонімологією.

2.6.3. Вивчення онімогенезу.

Вивчення онімогенезу, тобто змін у змістовній структурі власних імен, переходів, які відбувались у їх стані від онімного до апелятивного, поява ідей врахування проміжних між іменем і апелятивом станів, які пропонувалось іменувати мезонімічними, розробка в працях Є. С. Отіна уявлень про конотативну онімію і поява серед теоретичних настанов поетонімології твердження про поетонімогенез в контексті художнього твору стали логічною основою для формулювання спочатку гіпотез, а потім і теоретичних настанов щодо онімогенезу як форми існування імені в мові і мовленні. Не вдаючись в теоретичні дискусії щодо онімогенезу відзначимо, що ми повністю поділяємо точки зору Є. С. Отіна і В. М. Калінкіна на динаміку як на єдиний можливий стан існування й розвитку онімії. За їх поглядами, онімогенез, принаймні у вигляді певних етапів розвитку й існування, можна представити як постійну міграцію імені в колі перемін (іноді, щоправда, з виходом за межі кола і навіть із забуттям), який у «розімкнутому» варіанті виглядає так: апелятив – онім – конотонім – факультативно, поетонім – апелятив – повторна онімізація. Кожен з етапів має свою специфіку і можливі підетапи генезису. Наприклад, поетонім, який у художньому творі посідає центральне місце може бути за походженням і апелятивом, і онімом, і конотонімом, а після завершення життя в складі художнього твору може або повернутись у попередній стан, або перейти в категорію відпоетонімних утворень: апелятивів, конотонімів, онімів “з біографією” тощо.

Цей новий підхід до кваліфікації літературної онімії в низці онімографічних праць В. М. Калінкіна [73; 74; 75] осмислюється як один з ключових моментів онімографії в словниках мови письменників, оскільки в поняття *онімія в мові письменника* входить не лише поетонімія, а й інші типи власних імен. Більше того, деякі імена постають в мові письменника в усьому блиску й пишності майже всіх можливих станів. Спробу розгорнутого представлення таких онімів у мові

письменника В. М. Калінкін зробив, наприклад, в статті **Вольтер** до онімної складової словника мови Пушкіна [75]. Тут ми лише звертаємо увагу на наявність проблеми і необхідність її вирішення для подальшого розвитку теорії онімографії.

2.6.4. «Умовчання» імені.

Проблема, заявлена в назві параграфа, прямого відношення до питань онімографії не має, але про неї тут необхідно згадати з причин того, що назване явище не може залишитись поза увагою фахівців-культурологів і лінгвокраїнознавців. Наразі вона стала вже популярною у колах вчених-онматологів, які займаються поетонімологічними розвідками. Вже зроблено багато досліджень у цьому напрямку, але все це лише перші кроки на довгому і дуже цікавому шляху. Чому треба було про це говорити тут? Перш за все, тому, що умовчання імені в багатьох випадках є прийомом алюзійного використання дескрипцій, або інших засобів експлікації саме власного імені, яке не звучить, не сприймається зором зовнішнім, але у внутрішньому зорі підготовленого читача обов'язково присутнє. І лінгвокультурний підхід до вивчення іноземних мов не може не враховувати це явище, так само, як і навчання перекладачів воно повинно торкатись. Єдине, що треба відзначити окремо: проблема умовчання імені не має відношення до проблеми безіменності, яку в ономастиці прийнято розглядати окремо.

2.6.5. Виникнення й розвиток вчення про семантичну ауру власного імені.

Вчення про семантичну ауру взагалі виникло поріняно недавно. Воно взагалі стало можливим завдяки розвитку лінгвістики тексту і тої теорії тексту, яка відрізняє дослідників Московської семіотичної школи. Початком стала Міжнародна наукова конференція, проведена Інститутом слов'янознавства РАН, «Имя: внутренняя структура, семантическая аура, контекст», про яку ми вже згадували [60], наприкінці січня - початку лютого 2001 року в Москві. Саме на ній було заявлено про появу нового напрямку в мовознавстві – вивчення «семантичної аури» власного імені. Вчені аналізували праці, пов'язані з історією, виникненням, міфологією, культурою, еволюцією власних імен і дійшли висновку,

що функціонування імен у культурному середовищі формує у них семантичну ауру, вивчення якої повинно стати сенсом лінгвістичних і культурологічних концепцій власного імені. Наразі намітився зсув в ономастичних дослідженнях у бік вивчення семантичної аури власних імен, її взаємодії з іншими компонентами онімосфери. Але це поки що не стільки розроблений шар науки про власні імена, скільки дороговказ у дослідженнях онімії і напрямок для подальшого розвитку теорії онімографії.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Результати всебічного ретроспективного огляду проблем, пов'язаних з функціонуванням онімії у мові й мовленні дозволили побачити стан вивчення пропріальної лексики в різних аспектах, скерованих, головним чином на пошук факторів, які зумовлюють культуруносна властивості власних імен.

У низці параграфів підрозділу «Ім'я як феномен культури» встановлено теоретичні засади лінгвокультурологічного підходу до вивчення й опису онімії. Відносно процесу зародження духовної культури прийняті, головним чином, гіпотетичні твердження, з яких випливає, що духовна культура певний час розвивалася на неусвідомлюваному рівні і лише пізніше важливими для людської життєдіяльності стали рефлексії щодо культурних явищ і феноменів, які відбувались через осмислення фактів культури у мовленнєво-мисленнєвій діяльності людини. У параграфі 2.1.1. «Власні імена в культурі побутового і сакрального мовлення» показано, що, саме у донауковій і дофілософській «передісторії» використання власних імен, почали розвиток їх функційні можливості. У побутовому мовленні скриваються паростки «культурного» розуміння значущості онімії як засобу передачі сувої інформації, пов'язаних з тим або іншим об'єктом. Передумовою теоретичного розгляду проблем функціонування власних назв як носіїв культурної інформації є діалектично суперечливий, історично змінний, але, тим не менш, безперервне зацікавлення ними протягом усього часу розвитку людства.

Оскільки ми здобуємо необхідні нашому дослідженню знання з аналізу текстів, що, як відомо, виникли значно пізніше того періоду розвитку людини, який нас цікавить, ми вимушені звертатись до найстаріших текстів, або навіть їх

фрагментів, і, спираючись на конкретний матеріал, ретроспективно екстраполювати одержане знання на «темні» періоди розвитку мовлення й мислення. Культурна антропологія, етнографія й порівняльно-історичне мовознавство дослідили й описали величезну кількість фактів, які підтверджують думку про те, що міфологічна свідомість у душі архаїчного реалізму сприймала власне ім'я як певну внутрішню сутність позначеного ним об'єкта. Значну роль у формуванні культурної складової в семантиці власних імен відіграють релігійні тексти і традиції.

В результаті розгляду становлення наукової думки щодо імені взагалі й власного імені зокрема у європейській науковій думці в підрозділі 2.2. «Власні імена у філософії мови» доведено прадавню зацікавленість філософів, наприклад, проблемою істинності імен та їх придатності для іменування предметів в параграфі 2.2.1. «Давньогрецькі уявлення про ім'я». Показано, що серед давньогрецьких філософських трудів стосовно пошукуваних нами фактів найбагатший матеріал подає один з ранніх діалогів Платона «Кратіл», а перші праці із зародками ідей, які могли бути перенесені на використання імен з естетичними цілями належать Аристотелю. У прикладах із «Поетики» та «Риторики» Аристотеля вже зустрічаються засоби використання саме власних імен в естетичному сенсі.

У параграфі 2.2.2. «Філософія Середньовіччя та Відродження про ім'я» показано, що спадкоємцями й продовжувачами античних філософських і риторичних праць постали професори Відродження й Просвітництва, які в курсах поетик і риторик залишили багато рекомендацій, спостережень та аналітичних висловлювань, що тією чи іншою мірою вплинули на подальший розвиток ставлення до власних імен як до засобу, який підвищує виразність і впливову силу мовлення.

В параграфі 2.2.3. «Нова філософія поетика і риторика про імена», реферативно (за монографією В. П. Вомперського) подано дані щодо стилістичних теорій в Росії, Україні та Білорусії в XVII – XVIII століттях, докладно висвітлено зміст ряду унікальних творів, які зберігаються в єдиному (часто рукописному) екземплярі в різних бібліотеках. Спираючись на подані в монографії описи й

уристки з рукописних і рідкісних друкованих джерел, вдалося показати лінію розвитку тих поглядів, які відіграли значну роль у виробленні ставлення до власних імен як стилістичного засобу.

Окремо висвітлено внесок Антіоха Кантеміра, Феофана Прокоповича і М.В. Ломоносова в розвиток стилістичної думки, риторики й поезики в Росії. Доведено, що у «Кратком руководстве к риторике на пользу любителей сладкоречия» зроблено серйозний внесок у поезику власних назв. Дослідження в галузі риторики привели Ломоносова до висновку про можливість і навіть необхідність уживання власних імен у літературних текстах для покращення художніх якостей висловлювання.

У параграфі 2.2.4. «Власні імена в сучасній філософії та філології» представлено реферативний аналітико-синтетичний огляд головних досягнень у вивченні імені переважно слов'янської філософської думки у ХХ столітті. Низка підпараграфів 2.2.4.1. «Філософія імені» О. Ф. Лосєва», 2.2.4.2. «Філософські пошуки С. Булгакова та його ставлення до власного імені», 2.2.4.3. «Розшуки про власні імена в працях о. Павла Флоренського» та 2.2.4.4. «Новітні філософські підходи до вивчення власних імен» послідовно висвітлює найважливіший внесок видатних філософів і, водночас, ономанологів у сучасне розуміння відносин між культурою і власним ім'ям як акумулятором, носієм і передатчиком знань. На завершення розглянуто деякі дискусійні питання у новітніх філософських підходах до вивчення власних імен.

Підрозділ 2.3. «Становлення й розвиток ономастичних досліджень» представляє науково-аналітичний ретроспективний нарис історичного розвитку ономастичної науки. Аналізу й інколи критиці піддаються питання, які тим або іншим чином відіграють роль у питаннях культурологічно спрямованої онімографії. Параграф 2.3.1. «Ономастичні дослідження у межах історичних наук і географії» стисло доповідає про період, який передував власне ономастиці як самостійній науці. Головним висновком тут є вказівка на важливість цього етапу ономастичних досліджень для становлення самостійної науки і не менш важлива для нашого дослідження установка на необхідність всебічного урахування досягнень суміжних наук при лінгвокультурологічному описі власних імен.

Параграф 2.3.2. «Етимологічні дослідження онімного матеріалу» демонструє величезну значимість для ономастики власне етимологічних розвідок. Показує їх внесок у розвиток уявлень про історичні процеси, про наслідки переселення народів тощо. В той же час, послідовно відстоюючи установки Донецької ономастичної школи, ми схилиємося до підтримки думки Євгена Степановича Отіна, що значно важливішими, ніж іноді занадто інтуїтивні припущення етимологів, для лінгвокультурознавчого підходу до завдань онімографії є історико-етимологічне студіювання функціонування онімів.

Параграф 2.3.3. «Становлення ономастики як самостійної науки» переважно лінгвоісторіографічний. У ньому окремими підпараграфами відзначені: 2.3.3.1. «Паризький конгрес 1930 року і внесок А. Доза», 2.3.3.2. «Короткі відомості про розвиток світової ономастичної науки», 2.3.3.3. «Вітчизняна ономастична наука». Останній підпараграф розповідає про: а) піонерів української ономастики і перші осередки ономастичних досліджень, б) повоєнну ономастичну науку в Україні, в) сучасні напрямки ономастичних досліджень. У всіх випадках, коли нам ставали відомими факти уваги до проблем онімографії, це відзначалося окремо.

Розлогіий підрозділ 2.4. «Семантика власного імені» трактує одну з найважливіших для ономастики як науки і онімографії як наукової дисципліни і практики лексикографування онімних одиниць проблему значення. Питання це найбільш широко обговорюване, але й досі не вирішене. У відповідному параграфі 2.4.1. подано «Історичний екскурс». О. В. Суперанська у своїй класичній монографії подала досить повний огляд різних точок зору на наявність або відсутність значення у власних імен. За час, який відділяє «загальну теорію власного імені» від сьогодення з'явилося дещо нове у трактуванні проблеми. Тому на фоні історичного огляду у параграфі 2.4.2 розглянуто «Сучасні уявлення про семантику власних імен». Тут проаналізовано найбільш авторитетні погляди сучасних дослідників на семантику онімів. На цьому тлі вдалося логічно переключитись на проблему «культурної» семантики власних імен і завершити узагальненнями щодо «Специфіки семантики власних імен у мові й мовленні» (2.4.3). Найбільш вдалими тут уявляються теоретичні розробки О. Л. Березович, хоч практичний, точніше ілюстративний матеріал більшості її ономастичних

праць пов'язаний з етнолінгвістичним і діалектологічним вивченням північно-західної Росії.

Підрозділ 2.5. «Функціонування власних імен в різних типах мовлення» представляє здебільшого не теоретичні здобутки вчених, а практичний матеріал, з якого ми намагалися вилучити все, що тим або іншим чином або обов'язково потрібно використовувати в онімографічній практиці лінгвокультурознавчого типу, або враховувати як можливі факультативні варіанти опису. Параграф 2.5.1. «Власні імена у побутовому мовленні» на матеріалі власне побутового мовлення, спілкування в Інтернеті та художньої літератури зосереджує увагу на використанні лінгвокультурної інформації у власних іменах для досягнення як практичних цілей спілкування, так і для отримання певних естетичних результатів. Параграф 2.5.2. «Використання власних імен в офіційному спілкуванні» вирішує аналогічні з попереднім параграфом завдання, спираючись на документи й тексти офіційно-ділового стилю мовлення. У параграфі 2.5.3. «Власне ім'я у художньому мовленні» увагу зосереджено не на всій багатющій гамі фігуративних можливостей власних імен у художньому мовленні, а лише на тій їх частині, яка базується на безумовно культурній інформації. Нарешті, параграф 2.5.4. «Проникнення естетичного відношення до наймення в усі сфери спілкування» підводить підсумки деяких власних і чисельних інших спостережень. Головна суть їх може бути визначена як стирання меж між різними типами мовлення, принаймні у сфері фігуративного використання власних імен, проникнення у побутове мовлення прийомів використання власних імен, характерних для художньої літератури й публіцистики. Зрозуміло, що це явище ні в якій мірі не знімає специфічності вживання власних імен у художньому мовленні.

У підрозділі 2.6. «Семантична аура власних імен» послідовно розглянуто найважливіші для дослідження моменти, пов'язані з функціонуванням онімів у різних типах мовлення і необхідністю урахування їх якостей в онімографічній практиці. Ця проблема і досі ще недостатньо розроблена і для онімографії є майже повністю новою за винятком онімографії у царині конотативних власних імен. У параграфі 2.6.1. «Розвиток досліджень конотативної онімії» головну увагу приділено внеску Донецької ономастичної школи, перш за все, Є. С. Отіна як

теоретика і світового рівня практика онімографії конотонімів. Аналізуються й аналогічні праці Г. П. Лукаш, виконані на українському матеріалі. Особливу увагу приділено поглядам Є. С. Отіна на сутність онімічної конотативності. Вчений не включав у процес конотонімізації власних імен емоційно-експресивні моменти функціонування онімів, вважаючи їх вторинними і менш важливими для формування конотонімів у процесі онімогенезу. На ряді прикладів продемонстровано його розробки в галузі онімографії конотативних власних імен у російській мові. Параграф 2.6.2. «Літературна ономастика й початок поетонімології» подає розлогу інформацію про розвиток цього напрямку досліджень в Україні, зокрема в Чернівецькій та Одеській ономастичних школах, засновником яких був Ю. О. Карпенко, та в Донецькій ономастичній школі, де засновником, знову ж таки був Є.С. Отін. Наступний параграф 2.6.3. «Вивчення онімогенезу», також переважно представляє погляди на проблему і конкретну онімографію в працях Є. С. Отіна та В. М. Калінкіна. Онімогенез трактується як явище характерне для існування онімів взагалі. Вони перебувають, з точки зору названих дослідників у стані неспинної динаміки. І лише зусилля дослідника затримують онім у той або інший момент онімогенезу і дозволяють говорити про етапи цього явища. Проблема умовчання імені у відповідному параграфі 2.6.4. трактується, виходячи з засад теорії поетонімології В. М. Калінкіна та праць його послідовників і учнів. Для формулювання деяких засад онімографії, в тому числі й такої, яка покликана зафіксувати культурологічно значимі моменти функціонування пропріальних одиниць важливе значення мають погляди на значимість для ототожнення імені з певним об'єктом перифразувань і різного роду дескрипцій. На завершення підрозділу у параграфі 2.6.5. «Виникнення й розвиток вчення про семантичну ауру власного імені» розглянуто питання про феноменологію семантичної аури і зміст самого поняття як воно формується наразі у дослідженнях ономастологів.

РОЗДІЛ 3. ВЛАСНІ ІМЕНА ЯК ОБ'ЄКТ ОНІМОГРАФІЇ

3.1. КОРОТКИЙ ЕКСКУРС В ІСТОРІЮ ОНІМОГРАФІЇ

Говорити про існування традиції лінгвокультурологічної онімографії, мабуть, передчасно. Однак початок цій формі фіксації власних імен у словниках все-таки покладено. Щоб зрозуміти, яким чином формувалася лінгвокультурологічний підхід до опису онімів, є сенс простежити, як взагалі розвивалася лексикографія власних імен.

На думку В. М. Калінкіна [64, с.5], з якою ми цілком погоджуємося, ономастична лексикографія або онімографія, як він запропонував іменувати цей розділ мовознавства й ономастики, почалася з так званих симфоній (з грец. *συμφωνία* – «узгодження», лат. *concordactio*), які традиційно склалися до текстів Святого Письма. Оскільки симфонії представляють собою покажчики типу конкордансів, власні імена входили до складу словника разом з усіма значущими словами, не вичленовуючись в окрему категорію.

Історії вивчення «Симфоній», цього найважливішого теологічного документа, що реалізує «конкордансний підхід» до подання кожного слова, у тому числі, кожного власного імені у всіх використаних у Святому Письмі формах, думається, має сенс присвятити окреме і спеціальне дослідження. У багатовіковому досвіді можна буде побачити, як розвивалося мистецтво лексикографії, здобути корисні уроки і використовувати деякі прийоми під час реалізації нашого проекту онімографії лінгвокультурологічного типу. Крім того, для всього християнського світу в усіх існуючих нині конфесіях кожна власна назва з текстів Святого Письма є не просто носієм якихось сакральних знаків, а у значній мірі постає як символ загальнолюдської культури, Ці імена інтерлінгвальні і інтеркультурні. Звичайно, завдання повного охоплення всіх лексикографічних пам'яток типу «симфоній» представляється дуже трудним насамперед тому, що в кожному монастирському скрипторії у часи, які передували появі книгодрукарства, цією справою роками займалися десятки ченців. А дійшли до наших днів їхні рукописи, на жаль, у фрагментарному вигляді.

Найбільш відомим упорядником симфоній вважається чернець Антоній Падуанський, який ще на початку 13 століття створив

“Concordantiaemoralessacraescripturae”(Моральну конкорданцію Святого Письма). За переказами, над конкордансом до Вульгати, загальнодоступної латинської версії Святого Письма (теж XIII століття) працювало близько 500 ченців, однак вважається вона подвигом Гуго де Санкт Каро, першого домініканського кардинала в Парижі.

Що ж до друкованих симфоній, що були упорядковані до слов'янських версій Святого Писання, першою серед них, на думку В. М. Калінкіна була книга «Книжка собрание вещей нужнейших вкратце скорого ради обретенія в книзе Новаго Завета по словесем азбуки» острозького викладача церковної школи Тимофія Михайловича. А відомий наш першодрукар Іван Федоров з Острогу у 1580 році надрукував її у вигляді окремого додатку до Псалтирі і Нового Заповіту. І хоч більшість симфоній складалася колективами і авторство більшості з них невідоме, ми знаємо, що серед авторів симфоній був Антіох Кантемір, який склав симфонію на Псалтирь.

Важливим етапом у розвитку власне онімографії в Росії слід вважати п'ятитомний «Досвід біблейського словника власних імен», що був здійснений професором богослов'я протоієреєм Солярським Павлом Федоровичем. Словник, який виходив окремими томами протягом 9 років (1879 – 1887), отримав гідну і з усіх боків справедливу оцінку. Так, Енциклопедичний словник Брокгауза та Ефрона повідомляв: «Словник С., за повнотою змісту, ретельністю й докладністю викладу – праця у своєму роді у нас єдина, вона є найкориснішим посібником для вивчення Святого Письма». Можна стверджувати, що поява інших словників, що описують той же матеріал різними мовами, ніякою мірою не зменшує ролі цієї видатної онімографічної праці й до сьогодні. За характером викладення інформації у цьому словнику, його можна називати не тільки богословським, а й культурологічним.

Особливе значення для розвитку лексикографії власних імен мали праці П. Гільдебрандта. Це були двотомний «Справочный и объяснительный словарь к Новому Завету» (1882–1885 р.р.) та «Справочный и объяснительный словарь к Псалтири» (1898 р.) з цитатами на всі випадки вживання, пояснювальними статтями і відповідниками з грецьких та латинських текстів цих книг.

Початок ХХ століття був відзначений виданням багатотомного «Словаря літературних типів» [189]. Краще, ніж казав про нього Василь Васильович Розанов, не скажеш: «Російська література народила цілий маленький народ, – мініатюру, копію й символ великого російського народу, . <...>, це – художня праця великих майстрів слова, і на ній ми вивчаємо, на ній відчуваємо їх техніку, прийоми роботи, закони їхньої художньої уяви. <...>. Майстерність російських письменників зводилася до вміння спостерігати, обирати з видимого характерне й спільне, обирати типове <...> і все це ліпити у слові, ліпити у горнилі чудової російської мови, художнього вже у самій своїй філології, у джерелах своїх.<...> сукупність особистостей, що виведені у творах наших письменників, суть *«единственные люди»*, по яких фізично й відчутно впізнавали й завжди будуть впізнавати Росію й російський народ у світі, у Європі й далеко за її межами» [269]. На жаль, перша світова війна перервала цю роботу. Кожний із все ж таки виданих томів включав покажчики типів, образів, особистостей та імен, перелік творів, довідковий розділ з джерелами для вивчення автора й систематизований розділ «Угруповання... типів й образів (за класовими ознаками)». У деяких томах словника були особливі розділи. Тургеневський том містив розділ «Образи тваринного світу», Грибоедовський – розділ «Прототипи діючих осіб у комедії «Горе від ума», Пушкінський і Гончаровський випуски також містили розділи «Прототипи». Словник, без сумніву, мав літературознавче й культурно-історичне значення. Однак нашому уявленню про лінгвокультурологічну онімографію він відповідає, на жаль, не повною мірою.

Незважаючи на це, саме досліді в галузі письменницької онімографії почали прокладати дорогу лінгвокультурологічній онімографії. Вони різноманітні не тільки по відношенню до власних назв як до об'єкту письменницької онімографії, але й за способами подання культурної складової у змістовній структурі імен.

Після двадцятирічної перерви, у 1933 році у додатку до збірника статей про Достоєвського, що редагувався Альфредом Людвиговичем Бемом, був опублікований «Словник особистих імен (назв) у Достоєвського». [168]. До речі, йому належить взагалі перша літературно-ономастична публікація. У тому ж році

в Болгарії була опублікована книга, присвячена семидесятиріччю голови Болгарської Академії наук, Любомира Мілетича. Стаття А. Л. Бема «Власні назви у творчості Достоевського», що була включена у збірку, була, як каже В. М. Калінкін, «першою ластівкою поетонімології». У 1937 році М. С. Ольминський опублікував «Щедринский словарь» [169], до якого входили імена персонажів творів М. Є. Салтикова-Щедріна. На жаль, автори «Словника мови Пушкіна» включили до нього тільки міфологічні власні назви й назви, що були вжиті у переносному значенні. Але це все матеріал російської літератури. А в інших країнах? У СРСР, точніше в Україні у 1964 році була закінчена робота над «Словником мови Шевченка». Автори словника визнали за можливе власні назви до його складу включити. У 1962 році у Польщі почалося видання «Словника мови Адама Міцкевича» який також враховував існування у мові письменника власних назв. Нарешті, словник, що видавався у Німеччині «GoetheWörterbuch», також відобразив власні назви, що мали місце у мові письменника. Іншими словами, процес включення імен (назв) до складу словників мови почав «набирати оберти».

Однак говорити про «бурхливий» або хоч який розвиток всієї галузі онімографії не лише в країнах Славії або Європи, а й у світі в цілому навряд чи можна. Так, іноді, час від часу з'являлися праці онімографічного типу, наприклад, покажчики власних імен до різних видань, тому подану в монографії В. Е. Сталтмане [195] інформацію щодо лексикографування онімного матеріалу мало чим можна доповнити.

До деяких словникових проєктів ми будемо повертатися ще неодноразово. Наразі ж можемо заключити, що навіть попередній огляд публікацій переконує в необхідності розробки загальної теорії онімографії у зв'язку з її відсутністю і, відповідно до завдань опису конкретних шарів і розрядів онмної лексики, розробки й опрацювання спеціальних аспектів теорії онімографії. Очевидно також, що лінгвокультурологічний опис онімії потребує розробки цілої системи нових прийомів, спеціальної онімографічної техніки, що відповідали б завданню подання у словнику онімного простору кожної мови і онімосфери художньої літератури з урахуванням їх багатогранності та єдності. Із розширенням матеріалу

великих зусиль вимагатиме перевірка, уточнення і корекція пробних методик та прийомів онімографування, які виникли при обмеженому матеріалі, а також принципів і прийомів лінгвокультурологічно орієнтованого опису. Ця робота потребує величезних координованих зусиль і багатьох наукових колективів, і окремих дослідників. Прогнозування ж результатів такої праці на разі навряд чи може бути достовірним. Проте, уявляючи проблеми, пов'язані з онімографією взагалі і склавши певне уявлення про потреби в галузі лінгвокультурної онімографії, не будемо обмежуватись лише постановкою питань і спробуємо зробити кілька кроків у напрямку до освоєння цієї *terraincognita*.

3.2. СТРУКТУРИ ОНІМНИХ СЛОВНИКОВИХ СТАТЕЙ.

Словники укладаються за певними правилами. Вся розміщена в них інформація обов'язково подається структуровано і оформлюється за тою або іншою моделлю. Але початок роботи завжди пов'язаний з пошуком і відбором необхідного матеріалу. Жодна наукова розвідка, так само, як і кожен науковий звіт не робиться «взагалі». Тому рішення про необхідність укласти той або інший словник передусє етап збирання необхідного матеріалу. У лінгвокраєзнавчих словниках основний зміст складають національно-специфічні реалії (предмети і явища, що мають значення у культурних стосунках, факти історії, різноманітні соціальні явища, національні та фольклорні герої і т.д., а також їх назви та імена, Г. Д. Томахін вважає: «У порівняльному лінгвокраєзнавстві реаліями вважаються слова й фразеологізми, що позначають явища чи предмети, які зв'язані з історією, культурою, економікою та побутом держави, мову якого ми вивчаємо» [210].

Оригінальну онімографічну концепцію розробив і реалізував у словнику основоположник Донецької ономастичної школи Є. С. Отін. Маємо на увазі його «Словник конотативних власних назв» [172].

Але перш, ніж торкнутись цього словника, представимо позицію вченого до складу і структури онімних статей у словнику енциклопедичного типу. Мова піде про участь Є. С. Отіна в розробці засад онімографії з культурознавчим нахилом в «Русской энциклопедии». Праця ця хронологічно передувала «Словнику конотативних власних назв», але була пов'язана з пошуками відповіді на питання: яким чином розміщати інформацію суто онімографічного типу в словниках не

спеціалізованих. Вважаючи, що найбільшу долю статей про власні імена складуть топоніми, вчений віддав перевагу саме опису вимог до них. Чотири фактори, з його точки зору, обов'язково повинні бути враховані при підготовці статей про топонімію. По-перше, словникова стаття мала зафіксувати найранішу серед засвідчених форму топоніма, а далі подати варіанти (фонетичні, структурні, морфологічні) і лексичні дублети в різні періоди існування. По-друге, у словнику мала бути етимологічна справка про походження топоніма. У разі наявності кількох гіпотез треба було спиратись на найбільш вірогідну, а також автор мав право на виклад власної гіпотези. Вчений вважав за доцільне подавати також «народні етимології», дотичні топонімічні легенди. Важливою, щоправда вважалася наявність критики про їх наукову непереконливість. З історичної точки зору важливим вважалось з'ясування мотивів називання у період зародження географічного імені, реконструкція первинної мотивації. По-третє, у словнику мала бути представленою морфемна і словотвірна структура топоніма. По-четверте, в разі зміни іменувань об'єкта треба було передавати послідовність номінацій і причини переіменувань. Факультативно – ареали розповсюдження топонімних основ і формантів. У разі, коли (sic!) «в процессе длительного употребления в русскоязычной среде те или иные топонимы приобрели какие-то дополнительные значения и коннотации, сведения о них приводятся в конце словарной статьи с иллюстративным материалом из литературных и народно-разговорных источников: *Соловки, Камчатка, Ходынка* и др.» [172, с. 10]. Ми звертаємо особливу увагу саме на цей момент, бо він напряму пов'язаний з роботою Є. С. Отіна над «Словником конотативних власних імен».

Вирішивши скласти словник конотативних власних імен російської мови, Є. С. Отін відразу визначив межі, в яких буде проводитись розшук. Першим обмежуючим параметром стала мова. Далі постало питання вибору матеріалу. Остаточне рішення прийшло вже у процесі праці. Серед величезної кількості власних імен, які функціонують у російській мові, вибір прийшовся лише на ті, в яких відбувся процес конотонімізації, тобто сформувалися додаткові значення. Обмірковуючи наступний фактор, дослідник вирішив, що буде аналізувати не

лише ті конотативні власні імена, які за походженням, або за традицією відносять до російських, тобто представляють автохтонну онімію, а й ті, які відносяться до широко відомих, інтеркультурних онімів, давно використовуються у живому побутовому і художньому російському мовленні, тобто засвоєні мовою і стали узуальним явищем у російській культурі. Так склався словничок майбутнього словника. Були зібрані власні назви, напрямком генезису яких був рух до апелятивації. «Захоплені» гострим поглядом ученого на різних стадіях онімогенезу ці назви дійсно відображають специфічні, значущі стани, що виникли і розвинулися у надрах конкретної мовної культури. Розроблена Є. С. Отінім технологія онімографії конотативних станів дозволила не просто фіксувати конотоніми у певному значенні, а й простежувати інколи дуже цікаві шляхи семантичних змін у змістовній структурі власних назв. Новаторський підхід Є. С. Отіна до розв'язання завдань онімографії помітив В. М. Мокієнко, автор передмови до московського видання словника. Указавши, що спроби осмислення процесів онімогенезу в лексикографічних дослідженнях мали місце (Д. С. Мгеладзе, Н. П. Колеснікова «Від власних назв до загальних» (1970); Т. Н. Кондратьєва «Метаморфози власної назви» (1983), він підкреслив не тільки кількісну, а й принципову якісну відмінність праці Є. С. Отіна [152]. Ми вважаємо цю працю вченого найсучаснішим і всебічно осмисленим з теоретичної точки зору надбанням лінгвокультурологічної онімографії. До ідей Є. С. Отіна ми ще неодноразово будемо повертатись у нашому дослідженні.

Зовсім інакше може виглядати підготовча робота укладача онімного словника іншого типу. Лінгвокультурологічна онімографія не дивлячись на існування багатой традиції так само ще перебуває на початковій стадії. Йти шляхом, уторованим попередниками, звичайно, зручно. Можна, особливо не вдаючись у складні питання, обмежитися збиранням енциклопедичних відомостей про ті чи інші названі об'єкти, оголосивши їх без будь яких обмежень культурно значущими, і на цій підставі рекомендувати лінгвокультурологічний підхід. Можна піти шляхом збирання інформації за принципом, сформульованим Ю. С. Степановим и проілюстрованим ним у словнику «Константи...» [197],

можна обрати і будь-який інший з вже уторованих шляхів. «Де торно, там і просторо», – наголошує народна мудрість, зафіксована В. І. Далем. Але чи буде це новим словом? Чи можна буде співставити таку працю з тим, чого досяг Є. С. Отін у своєму словнику? Вважаємо, що реалізація лінгвокультурологічного підходу до представлення лінгвокраїнознавчо важливих факторів має два аспекти проблеми:

- 1) Аспект спільного й особливого в існуванні онімів у просторі даної (будь-якої конкретної національної) культури. Усе спільне так чи інакше увійде до умовного простору зіставно типових рис та властивостей імен. А виявлене особливе складе фонд етнокультурно та національно-культурно важливих компонентів змістовної структури власних імен. Підтвердженням правильності процедури виявлення спільного і особливого буде акт зіставлення цього ж чи фактично тотожного імені, яке функціонує в іншій мові в умовах іншої лінгвокультури.
- 2) Аспект методології, методик та прийомів аналізу оніма, що дозволить відображати у словниковій статті фази лінгвокультурного оімогенезу.

Якщо говорити про інші завдання культурно орієнтованої онімографії, то тут дослідник може обмежити себе підбором матеріалу для аналізу і подальшого опису в словнику якимось окремим розрядом онімної лексики, функціонуючої на певних теренах конкретного етносу у певний період його існування. Може, нарешті, обрати для своєї роботи творчість якогось письменника і, врешті-решт, зупинитись на описі онімії якогось одного твору. Наприклад, В. М. Калінкін, розробляючи теорію поетонімології і, в її межах, поетонімографії, зупинився на власних іменах (поетонімах) роману О. С. Пушкіна «Евгеній Онегин». Відразу постало питання про склад словника поетонімів. Тут, на думку укладача, жодних проблем не виникає лише у зв'язку із введенням до складу словника всіх власних імен з кінцевої редакції роману, виданої самим автором ще за життя. А далі починаються проблеми. Як ставитись до власних імен, поданих у романі не російською, а іншими мовами? Чи вважати власними іменами назви творів? Як ставитись до редакторських внесків у текст твору? Чи відносити власні імена з епіграфів і цитат до пушкінської онімії? Оскільки істоія літератури знає безліч прикладів, коли персонажи на протязі роботи автора над текстом змінювали свої

імена, як бути із цією інформацією? Як ставитись до авторських приміток до основного тексту? Вважати їх елементами тексту, чи розглядати окремо? Як ставитись до власних імен, поданих автором з малої літери? Чи вважати власними найменнями перифрастичні іменування персонажей і місцевостей, в яких відбуваються події роману? Питань значно більше і відповіді на них укладач словника повинен ще до початку власне онімографічної роботи.

Оскільки жодне слово жодної мови, в тому числі, і жодне власне ім'я не існують самі по собі, а виявляють свої якості лише у процесі функціонування в живому процесі мовлення того або іншого типу, наступною проблемою онімографії постає проблема контекстної семантики власних імен. У традиціях лексикографії давно склалася тенденція розумної економії в ілюстративному матеріалі. Однак необхідність дійти до коріння смислів, які передає власне ім'я, вимагає від укладача виявлення таких взірців використання, які найбільш всебічно і яскраво передають тонкощі семантичних якостей власного імені. У рішенні цього питання важливе місце займає правило необхідного і достатнього контексту. Тут ми лише згадуємо про нього, а у параграфі 3.4.2. зупинимося на ньому детальніше.

Ще одна проблема онімографії – передача функційних особливостей імені та розробка техніки й прийомів їх реєстрації у конкретних використаннях.

Крім перелічених, перед укладачем словника постають і інші проблеми, які з тою або іншою мірою повноти ми розглядаємо в нашому дослідженні. При переході ж до оформлення результатів дослідження у вигляді словникових статей, укладач словника повинен прийняти рішення відносно структури і компонентів словникової статті, а також рішення щодо розміщення матеріалу словника. Останнє можливе лише при наявності у дослідника повного корпусу матеріалів. Розіщення за алфавітом, гніздове, алфавітно-гніздове, тематичне і т.д. у всіх випадках диктуються доцільністю і ефективністю представлення конкретного ономастикону. Роздумів потребує і наявність, або навіть необхідність внутрішньословникових посилань у тих випадках, коли описуване ім'я асоціативно, контекстуально або якимось інакше тісно пов'язане з іншим онімом, словникові статті треба супроводжувати відповідними внутрішньословниковими

посиланнями. Наприклад, укладач “Dictionary of Subjects and Symbols in Art” Джеймс Холл до питання розміщення в словнику посилань підійшов з наступних позицій. Посилання на інші статті в словнику відбуваються за принципом: від статті з меншим обсягом до статті з більшим, а не навпаки [229, с.11].

Послідовність розміщення матеріалу усередині словникової статті і деякі моменти технічного оформлення облігаторних й факультативних компонентів розглянемо у наступних параграфах.

3.2.1. Облігаторні компоненти онімних словарних статей.

Розмаїтість завдань онімографування, помножена на багатоманітність підходів до вирішення кожної з конкретних проблем онімографії, навіть редукована за рахунок зведення питань, які потребують вирішення, до лінгвокультурологічних аспектів все одно відкриває перед онімографом-практиком безліч варіантів досягнення поставленої мети. Будь яке обмеження обсягу матеріалу не знімає великої кількості запитань, які стосуються техніки онімографії, знаходяться у компетенції знавців культури і пов'язані, наприклад, із невідомим розвитком уявлень про прояви культури.

Як би там не було, але кожна словникова стаття обов'язково починається з заголовку. Заголовне слово, яке представляє власне ім'я, відкриває статтю. Як правило, його представляють у початковій формі відповідної парадигми, навіть у випадках, коли у досліджуваному матеріалі початкова форма відсутня. Наведемо приклад з опису правил щодо оформлення заголовкового слова в «Матеріалах до словника поетонімів у творчості О. С. Пушкіна» В. М. Калінкіна: «Имя в заголовке даётся в именительном падеже единственного числа независимо от того, встречается эта форма в пушкинском тексте или нет. Например, имя *Наполеон* в романе «Евгений Онегин» встречается только в форме множественного числа, но заголовок словарной статьи имеет форму единственного числа; имя *Акулька* в том же тексте употреблено только в творительном падеже, а в заголовке словарной статьи – в именительном» [64, с.86]. Заголовне слово прийнято друкувати шрифтом, відмінним від тексту статті.

Наступною у словнику, як правило, виступає статистична інформація. Вона є обов'язковою для частотних словників, для словників мови письменника, а

також для словників, які відтворюють рівень використання тої або іншої пропріальної одиниці у замкненому корпусі текстів. Тому розмову про деякі подробиці цього типу інформації продовжимо у наступному параграфі.

За заголовком починається інформація про ім'я. Це теж облігаторний компонент словникової статі. І саме тут укладача словника чекає перший підводний камінь. Зміст його в наступному: як показують аналізи, дуже часто замість інформації про власне ім'я тут розміщується інформація про об'єкт іменування. Це зовсім не значить, що розмова про об'єкт іменування в словнику онімів перебуває під забороною. Але, якщо ми займаємося онімографією, то першою обов'язковою інформацією мусить бути саме інформація про ім'я. А вже наступна частина статті (теж облігаторна) віддається інформації про об'єкт номінації. Зупинимось коротко на можливих різновидах ономастичної інформації. Певні ж подробиці розглянемо у наступному параграфі.

Ономастичною ми вважаємо інформацію щодо граматичних характеристик, походження, етимології імені, його варіантів в описуваній мові, відомості про стилістичні характеристики, про наявність зменшувальних і пестливих форм, про типові скорочені форми, про правопис і, якщо мали місце, зміни в ньому, про орфоепічні норми щодо використання імені, про іншомовні еквіваленти наймення. Оскільки кожен з розрядів онімів має свою специфіку як в оформленні, так і у використанні імен, важливою постає проблема розробки принципів подання ономастичної інформації для різних розрядів власних імен. Як бачимо, спектр відомостей досить широкий. Єдине, на що треба відразу звернути увагу, стосується не повноти інформації, а її відповідності завданням, які поставив і вирішує в своїй праці укладач словника.

Інформація щодо об'єкта номінації носить обов'язковий характер. Тут в лексикографії накоплений багатий досвід, отриманий, перш за все при складанні енциклопедій і довідників різного типу. Тому й зупинятись спеціально на цьому моменті ми не будемо. А от варіативність у поданні такої інформації побачимо на прикладах, винесених у «Додаток». Для увиразнення варіативності облігаторної інформації щодо об'єкта номінації ми вибрали один об'єкт – ім'я персонажа

роману Мігеля Сервантеса «Дон Кіхот», представлений у словниках різного призначення.

Наступний компонент може бути або облігаторним, або факультативним. Йдеться про приклади використання оніма в мові й мовленні і залежить наявності такої інформації знову ж таки від типу словника. Наприклад, для словників тлумачного типу подання прикладів використання імені є обов'язковим. У «Додатку» до дослідження в словниковій статті про конотонім **Дон-Кіхот** з словника Є. С. Отіна цей момент буде яскраво проілюстрований. Якщо словник носить характер конкордансу, в ньому ілюстративний матеріал не лише обов'язковий, а мусить бути представленим у вичерпному вигляді. Тут також є моменти практичної онімографії, точніше, моменти, пов'язані з технікою оформлення посилань на джерело ілюстративного матеріалу.

3.2.2. Факультативні компоненти статей про власні імена.

Розмову про факультативні компоненти словникових статей має сенс провести, так би мовити, паралельно із обговоренням облігаторних складових. Варіативність типів словників робить розмаїтість факультативних компонентів неминучою.

Почнемо з заголовку. Заголовне власне ім'я може мати позначку наголосу, а може і не мати її. У яких випадках без неї можна обійтись, і в яких вона необхідна? По-перше, імена односкладові можуть не мати наголосу, бо він для них неактуальний. Можна обходитись без вказівки на наголос у всіх випадках, коли він у багатоскладовому однослівному власному імені невідомий. Можна також уникнути необхідності вказувати наголос тоді, коли проблеми і питання, пов'язані із вимовлянням, просодією, орфоепією взагалі не входять у коло завдань онімографії. В той же час наявність наголосу в заголовному слові може бути свідченням усвідомлюваної уваги. Наприклад, власне ім'я *Віктор* може бути промовлене із наголосом на першому або другому складі. Промовляння імені з наголосом на **ó** – *Віктóр* – відразу надає йому якийсь «французький присмак». Цікаві приклади гри з наголосом при використанні власних імен наведено в монографії В. М. Калінкіна: «*Контора рогов и копыт. Иванóв и Ива́нов*» (И. Ильф. «Записные книжки»); «*Постоянным спутником моим, а пожалуй, и*

учителем был ветеринар *Иванов*, ударение он ставил на *И – Иванов*» (А. Куприн). Ще один приклад гри з вимовлянням власного імені чеською мовою і омофонічного апелятива російською зустрічаємо у вірші О. Галича «О пользе ударений» (1968): / Ударение, ударение, / Будь для слова, как удобрение. / Будь рудой из слова добытой / Чтоб свобода не стала Свободой. /. – Тут події «Празької весни» осмислюються автором вірша як антитеза апелятива *свобода* і власного імені тодішнього президента Чехословаччини. [63, с.318]. До факультативного порядку можна віднести варіативність / необхідність розміщення в одному ряду із заголовком різних форм називання одного і того ж самого об'єкту. Необов'язковим є подання саме в одному рядку із заголовком інших номінацій об'єкта як то: онімні перифрази, дескрипції, контекстні синоніми, “поетичні номінації тощо. При наявності розбіжностей між сучасним і історичном орфографічним варіантом укладач має можливість у залежності від рівня науковості, необхідного для словника, обрати той або інший варіант, або подати всі наявні в проаналізованих джерелах.

За вирішенням питань, пов'язаних із заголовком словникової статті, з варіативним його наповненням приходять час для розміщення статистичної інформації. Ця дуже важлива для науковців категорія інформації може значною мірою розрізнятися у різних словниках. Найчастіше відомості про кількість використань того або іншого власного імені або його форми розміщують відразу за заголовком. Прикладів безліч. Тому відсилаємо до монографії В. М. Калінкіна [64, с.87-88], в якій, наприклад, можна прочитати про аргументи щодо необхідності подання статистичних даних саме у тому різновиді, який забезпечує дослідників широким колом даних про кількість використань поетонімів в основному тексті роману, у варіантах і різних його редакціях, в авторських примітках, епіграфах та інших побічно дотичних роману елементів тексту.

Наступною обов'язковою, і в той же час варіативної частиною культурологічно орієнтованого словника онімів постає інформація про подане у заголовку ім'я, тобто власне ономастична інформація. Ми вже торкалися цієї проблеми в попередньому параграфі. Тут спробуємо продемонструвати на прикладах із словників, як реалізуються відомості ономастичного гатунку.

Візьмемо найвідоміші словники російських власних імен Н. О. Петровського [173] та О.В.Суперанської [266]. Подивимось, як виглядає одна й та сама словникова стаття про найвідоміше чоловіче російське ім'я. У словнику Петровського після заголовку подано граматичні вказівки (форма родового відмінку і род власного імені), далі подано чоловічу й жіночу форми по-батькові, представлена алегорова або розмова форма по-батькові. Після цієї інформації розміщені похідні форми імені. Завершує статтю інформація щодо етимології власного імені.

ИВАН, -а, м.; *стар.* Иоáнн, -а.

Отч.: Иванович, Ивановна; *разг.* Иваныч.

Производные: Иванка; Иваня; Иванюха; Иванюша; Ивася; Ивасик; Иваха; Иваша; Иша; Ишута; Ваня; Ванюха; Ванюша; Ванюра; Ванюся; Ванюта (Ванютя); Ванята; Ива.

[Др.-евр. имя Iōhānān, Iēhōhānān – Яхве (бог) смилостивился, Яхве (бог) помиловал].

У словнику Суперанської інформацію подано по-іншому. Після заголовкового слова подано відомість щодо приналежності імені певній культурі, потім розміщено етимологічну справку, далі представлені різномовні варіанти одного й того ж за походженням імені, потім дуже коротко (у порівнянні з попереднім словником) подано короткі форми і для порівняння наведена інформація про імена (майже) з того ж самого кола, але без будь-яких пояснень. При наявності великої інформації, стосовної освоєння слова-джерела різними мовами, з нашої точки зору, у словнику невдало розроблено графічну форму або дизайн словникової статті. Її важко читати.

Иван рус [из др.-евр. yōhānān бог милует; греч Iōánnēs, лат. Johannes]; церк. Иоáнн*; англ. John Джон, нем. Johann(es), Hans Йохáннес, Йохáнн, традиц. Иогáнн, Йогáнн, Ханс, традиц. Ганс, фр. Jean Жан, ит. Giovanni Джовáнни, швед. Johan Юхан, дат. Jens Енс, Йенс, исп. Juan Хуáн, арабск. yuhanna Юхáнна; рус. сокр. Вáня, Ива; ср. Анáний, Ганнибáл

Ивáноэ ит. Ivanoесм. Айвенго.

Зовсім інакше виглядає інформація про топоніми. Заглянемо для прикладу в «Етимологічний словник топонімів України». В ньому, ясна справа, лінгвокультурологічні параметри не закладені, але пройти поза культурною інформацією неможливо. Статті різного обсягу в словнику виглядають дещо по-

різному. І пов'язане це із тим, що й відомостями щодо самих об'єктів і етимологіями їх назв укладач володіє різними. Отже:

Буджак – істор.-геогр. територія між гирлами Дунаю і Дністра, пн. частина яких у межах суч. Молдови, а пд. – Одес. обл. [ГЕУ 1, 131]. Хоронім виник семант способом від тюрк. (тур., кр.тат) ГТ *budžak* “вугол”, який є мотивац. калькою д.рус. *угльь з псл. *огльь “глухий кут, місцевість між річками, що сходяться» [Лучик, 132-133]; пор. з гр. назву цієї території ‘*Ογγυλοζ* зі слов *огльь [Фасмер 1, 229], яка відбиває занепад нос. **ο-*. На думку Ю. О. Карпенка, образ території, що мала ВН *огльь, д.рус. *Угльь, поширювався в процесі істор. міграцій від сер. Наддніпрянщини (див. *Оріль*, *Ингул*) до межиріччя Ниж. Дунаю і Дністра (*Буджак*), а далі в Прикарпаття до смт *Кўти* і прилеглої території, залишаючи слід від зародження до зникнення з істор. арени угличів (<*огьлитје< **огльь) [Лучик, 133]. [141, с.78].

Для аналізу словників історико-етимологічного типу було залучено багато джерел, про що свідчать бібліографічні вказівки в переліку використаної літератури, але для ілюстрацій було обрано лише один такий словник. Причин тому кілька, але перша – повна відповідність онімографічному типу. Використовувана в етимологічних та історико-етимологічних словниках система передачі культурно значимої інформації про власні імена склалася вже давно і носить характер спеціалізованих довідників, розрахованих на фахівців-етимологів, лінгвістів та істориків. Наведені приклади з одного з останніх словників, що вийшли друком в Україні, з одного боку, – яскраве свідчення такого підходу, а з іншого, показують, у якому напрямку може розвиватись онімографія в словниках етимологічного типу, щоб стати більш доступною для широкого кола читачів. У словнику В. В. Лучика [141] жорсткий підхід до форми і складу словникових статей відсутній. Тут маємо можливість побачити різноманітні варіанти статей від лапідарної етимологічної справки щодо походження тієї або іншої географічної назви до розлогого історико-етимологічного нарису, в якому подаються різноманітні погляди вчених і на походження слів, і на мотивацію назв, і на лінгвістичні механізми лексикалізації та онімізації словосполучень. Саме це

дозволяє побачити ті моменти онімографічної техніки, які треба враховувати при визначенні жанрової специфіки словників власних назв.

Зрозуміло, що етимологія в цитованому словнику постає облігаторною інформацією для кожної з описаних географічних назв. До кола облігаторних віднесено й інформацію щодо об'єкта іменування, яка подається наступним чином: спочатку іде вказівка щодо характеру позначеного іменем об'єкта (місто, містечко, селище міського типу, село; гора, вершина (гори), гірський хребет, гірський прохід, гірський масив, гірська долина, перевал, карстова порожнина; ботанічний заказник, заповідник, місцевість (курортна); родовище корисних копалин, пам'ятка природи; озеро, річка, водосховище, потік, балка, лиман і т.і.

Взагалі факультативних компонентів у словниковій статті про власне ім'я може бути чимало. Наприклад, для типу «словник мови письменника» можуть бути корисними дані щодо «адресів» всіх використань оніма в кожній з виявлених форм, як це зроблено у «Словнику мови Пушкіна». Для словників «функціонального» типу корисною може постати інформація щодо кваліфікації функції, яку виконує онім в кожному конкретному використанні, як це зроблено у «Матеріалах...» [64] В. М. Калінкіна

3.3. ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ МІРКУВАННЯ ВІДНОСНО ПРОЕКТУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНИХ СЛОВНИКІВ ОНІМІВ.

3.3.1. Спектр культурологічно орієнтованих онімографічних проектів.

Онімний простір будь-якої мови як важлива складова культурно-специфічного семіотичного коду, віддзеркалює один з аспектів членування дійсності представниками певного лінгвокультурного загалу. У ньому поіменовані об'єкти дійсності у співвідношенні з поняттями культури зберігають історичну пам'ять. Саме цією якістю онімосфери будь-якої мови пояснюється постійне зацікавлення лінгвістів сутнісними якостями власного імені, його роллю у лінгвокультурі. В останні десятиріччя розвитку ономастичних наук особливу увагу привертає лінгвокультурний аспект власних імен, який реалізується у процесі функціонування онімів і відкриває мислячій і відчуваючій свідомості носіїв мови скарби духовної культури народу.

Величезний, як ми вже неодноразово наголдошували, майже на порядок перевищуючий лексичний запас будь-якої мови, обсяг онімного матеріалу, на жаль, не є об'єктом постійної уваги дослідників-лексикографів. Не використовується у повній мірі культурно-історичний, етнографічний та естетичний потенціал власних імен в онімографічних проектах. Це положення, яке склалося у сучасній вітчизняній онімографії потребує хоча б короткого огляду розвитку онімографії у культурологічних студіях з метою виявлення цікавих для нас боків і фактів розвитку науки, а також відповідального формулювання завдань, поставлених життям, розвитком науки і, головне, потребуючих вирішення при визначенні напрямків розвитку лінгвокультурної онімографії.

Головне завдання лінгвокультурології стосовно ономастичного матеріалу полягає у дослідженні й описі механізмів на основі яких здійснюється взаємодія онімів як одиниць природної мови з культурною семантикою мовного коду. Результатом дії цього механізму постає презентація онімами культурної семантики і тим самим – виконання ними функції вербалізованих знаків культури. Носії мови володіють рефлексивно здатністю до культурної референції, в основі якої лежить співвіднесення онімів узвичаєної мови з «мовою» культури, мають здатність розпізнавання у мовних сутностях культурно значущих, часто – національно специфічних настанов.

Ми вже прийняли як аксіому твердження про те, що природа власних імен відрізняється від природи апелятивів, бо перші не називають об'єкти реальної дійсності, а лише дають імена окремим екземплярам. Іменування передбачає не описове, а конкретне ім'я унікального об'єкта. При цьому кожний з позначених ім'ям референтів належить до категорії денотатів конкретного культурного середовища і так або інакше взаємодіє з ним і з іншими денотатами в ньому. Саме тому вважається (і це вже стає загальноприйнятим) неможливим, або недостатнім вивчення номінації за допомогою власних імен у відриві від соціального та культурного контекстів.

Онімна лексика, яка розміщується у словнику у якості самостійної заголовкової одиниці, обов'язково несе цінну культурну інформацію. Звернення до вивчення власних імен і їх представлення в онімографічній практиці пояснюється

важливою роллю цих лексичних одиниць у мовленнєвій комунікації. Вони пронизують усі сфери людської діяльності. Займаючи таке важливе місце у мові, власні імена характеризуються тим, що більшою мірою, ніж загальні, реагують на всі суспільні зміни, стають свого роду реєстрами історичних подій, які відбуваються у суспільстві, мають свою соціологічну й ідеологічну значимість, яка багато в чому визначається соціальними, історичними, економічними й іншими факторами.

На даному етапі розвитку ономастики й онімографії вчені визнають той факт, що методи й способи фіксації власних імен, які використовувалися раніше, виявляються непереконливими у нових умовах розвитку лінгвістичної науки в цілому й ономастики зокрема.

Проблеми фіксації значимості власних імен у словниках полягають у їх винятковості, а саме в тому, що їх культурна цінність відбивається не в номінації, а в якостях самого референта. Один і той самий предмет, одне й те саме історичне явище можуть бути по-різному названі представниками різних культур, різних народів і наймення буде віддзеркалювати особливості національного світосприйняття, словотвору, фонетики, орфографії, прийнятої у мові номінатора. Власне ж ім'я одного й того самого референта буде фактично без змін (за винятком транслітерації або транскрипції) передаватися у різних мовах, а от культурна цінність може бути різною аж до протилежності. Кожне унікальне наймення вписується в культуру: воно відбивається у мові народу, в його міфології, літературі й пов'язане з історією цього конкретного народу. Оними міцно вписані в історичний та соціокультурний контекст. Це їх положення призводить до формування статусу таких лексичних одиниць як культурно-конотативних компонентів мови. Саме у зв'язку з цим гостро постає проблема фіксації культурно-конотативної значимості онімів у словниках. На наш погляд, розкрити зміст культурно-конотативної значимості онімів можливо лише за допомогою лінгвокультурного тлумачення. Тут же постає питання і про різновиди такого тлумачення. Але перш, ніж перейти до розгляду можливих варіантів, вважаємо за необхідне зупинитись на зауваженнях метамовного плану

У сучасних лінгвокультурологічних дослідженнях, у тому числі й з проблем ономастичних, на жаль, закріпилося некоректне вживання означення «прецедентний» по відношенню до широко відомих фактів лінгвокультури. Ми вимушені будемо у всіх випадках, коли цитуються відповідні джерела, використовувати його, але завжди, коли буде існувати така можливість будемо змінювати поняття «прецедент» і похідні від нього «прецедентність», «прецедентний» на «репрезентант», «репрезентативність» і «репрезентативний» відповідно¹¹. У власному ж викладі будемо користуватись лише останніми поняттями.

Для «перших кроків» важливим і повчальним може стати звернення до репрезентативних власних імен, які часто використовуються мовцями не лише для позначення конкретної події, певної особистості, місця, організації тощо, а й у якості культурного знака, символу певних якостей, подій, долі. Репрезентативні власні імена як номінатори широко відомих об'єктів використовуються ерудованими мовцями для представлення і, водночас, оцінки оточуючої дійсності. Вони є важливою частиною національної ментальності й у процесі передачі знань, умінь і навичок від покоління до покоління приймають участь у формуванні обумовлених етнокультурно стереотипів національної свідомості, ідеологем, культових уподобань, в оцінці дійсності, у залученні до національної культури й традицій.

Очевидно, що словник виступає одним з важливих регуляторів комунікації. До нього звертаються у всіх випадках, коли виникає необхідність уточнити зміст, інформаційну цінність або естетичну якість висловлення, яке або треба зрозуміти, або, навпаки, створити. Можна з упевненістю констатувати, що до теперішнього часу словники взагалі й словники онімів зокрема ще не досягли рівня універсального засоба віддзеркалення мови і культури, однак їм притаманний

---

¹¹З приводу помилкового вживання поняття «прецедент» у працях сучасних лінгвокогнітологів неодноразово висловлювався В. М. Калінкін. Див. його публікації останніх десяти років, а також розміщені на сайті Донецької ономастичної школи «Азбука» роздуми щодо метамови поетонімологічних досліджень.

істотний потенціал для подальшого розвитку відносин і взаємовідносин онімографії та лінгвокультури. Лінгвокультурна інформація відбивається у словниках як співвіднесеність звукової оболонки з об'єктом або явищем оточуючої дійсності, які характерні для даного народу в цілому, і для кожного індивідуального представника зокрема.

Невдовзі після розпаду СРСР в Інституті російської мови в Москві склалася група вчених, які вперше поставили завдання розмістити ономастичний матеріал у складі «Російської енциклопедії». На жаль, проект залишився лише проектом. Але один том з пробними ономастичними матеріалами все ж таки вийшов. Укладачі тому визнали, що основний масив власних імен в енциклопедії складуть топоніми, які містять найбільш цінну і багату етнолінгвістичну і історичну інформацію. До топонімічної частини словника планувалось включити географічні імена, які відбивають формування російської етнічної спільноти. Туди ж повинні були увійти назви географічних об'єктів, які пов'язані з певними подіями російської історії (*Калка, Куликово поле, Непрядва*), топоніми, які віддзеркалюють реалії соціально-економічного і духовного розвитку російського соціуму. Наприклад топонімія вирубно-вогневого землеробства, давніх водних шляхів (*Волоколамск, Вышний Волочек, Мытищи*), агіотопоніми (*Златоуст, Борисоглебск*), міфологічні топоніми (*Пучай-река, Смородина-река*) [171, с.8]. Автор переднього слова до пробного тому енциклопедії Є. С. Отін, крім іншого, подав тут і своє уявлення про структуру і зміст словникових статей. До цього моменту ми вже зверталися у відповідному місці. Тут лише зазначимо, що вчений вважав за необхідне не просто участь ономастів у підготовці окремих спеціально топонімічних статей, а й участь фахівців-ономатологів у підготовці комплексних статей, в яких їм відводилась роль або співавторів, або рецензентів коротких ономастичних довідок, які передували енциклопедичному корпусу статті.

Вчений наполягав на тому, що у склад іменника повинні увійти агіотопоніми (імена св'ятих православної церкви й інших релігій народів, які живуть на території Росії) теоніми (імена божеств слов'янського язичького пантеону), наприклад, *Велес, Дажьбог, Лада, Перун, Переплут, Сварог, Стрибог, Хорс, Ярило* й інші, міфоніми – імена персонажей російських народних казок і билин

(*Кощей, Яга, Лель, Тугарин, Садко, Скимен-зверь, Сухман*), космоніми (особливо народні назви планет, зірок і сузір'їв), анемоніми (особливо назви місцевих вітрів, наприклад на Байкалі – *баргузин, сарма* й інші, на Селігері – *женатый ветер*; на Чорному й Азовському морях, в тому числі й італійські за походженням) [171, с.12]. Такими уявлялись головні риси-орієнтири майбутньої енциклопедії, яка на жаль не відбулася. Ми вважаємо, що позитивні з наукової точки зору ідеї можуть бути продовжені українськими вченими, а при подоланні негативних явищ, пов'язаних з реалізацією дуже важливого задуму, стати в нагоді майбутнім укладачам Української енциклопедії. А онімна складова такого проекту має бути обов'язково лінгвокультурознавчою.

Враховуючи сучасний стан розвитку лексикографії взагалі й онімографії зокрема, можна з високою долею імовірності припустити, що найближчим часом онімографія лінгвокультурологічної орієнтації може стати потрібною при вирішенні як завдань, пов'язаних із укладанням словників онімів різного призначення, так і при підготовці словників іншого типу, перш за все, словників мови письменника. Як відомо, власні імена у недалекому ще минулому об'єктом зацікавлень при лексикографуванні мови письменника ставали нечасто. Навіть говорити про глибокий чи всебічний розвиток цієї галузі лексикографії, на жаль, не можна. Окремі публікації не активізували дослідницьких зусиль, а лише підтримували деякий інтерес до лексикографування власних імен художніх творів. У зв'язку з цим варто вказати на спеціальне дослідження В. Е. Сталтмане, в якому проблемам письменницької онімографії відведено трохи більше трьох сторінок [195, с.95-98], на яких автор монографії зупиняється на деяких працях С. І. Зініна [52; 53; 54; 55] К. Б. Зайцевої [50], М. В. Карпенко [77; 78; 79; 80] та Р. У. Таїч [205], присвячених проблемам словників власних імен у художній літературі.

Завдання, споріднені з лексикографуванням онімів, звичайно, вирішувались при здійсненні задумів, пов'язаних зі створенням словників мови письменника, про що вже йшлося раніше. При цьому автори-укладачі словників по-різному ставились і до власних імен, і до необхідності їх введення до складу словника мови письменника. Важливим фактором розвитку лексикографії поезики онімів

стали праці, пов'язані з підготовкою «Словаря личных собственных имён, употреблённых в произведениях А. П. Чехова» [191]. У 1964 року була завершено роботу над «Словником мови Шевченка» [192], укладачі якого «поставились до свого завдання творчо і – в межах, що допускаються обраною традицією, – внесли немало нового в принципи і техніку поетичної лексикографії», а також ввели до складу словника власні імена, що «визначає тип «Словаря языка Шевченко» як перехідний від «Словаря языка Пушкина» до «Словаря М. Горького» [187, с.18].

У 1962 році в Польщі почалось видання серії випусків “Slovníka jazyka Adama Mickiewicza”, до складу якого планувалося ввести власні імена. Цей факт викликав обурення рецензента, який заявив, що власні імена «мало що дають історикові мови» [242, с.151]. У 1966 році в Німеччині почався випуск “Goethe Wörterbuch”. Публікації передував величезний, більш ніж двадцятирічний труд трьох академій та одного університету. Значний інтерес для лексикографування поетонімів становлять дві взаємопов'язані і доповнюючі одна одну праці В. П. Григор'єва [38; 39]. одні ідеї, викладені в його публікаціях, безпосередньо стосуються проблем лексикографування ономастичного матеріалу, інші можуть бути з успіхом на нього перенесені. Участь у роботі над словником мови М. Горького вчених, які розвивали ономастичну лексикографію, призвела до публікації 1975 року «Словаря Автобиографической трилогии М. Горького. Имена собственные (личные имена, географические названия и заглавия литературных произведений)» [187]. Ця книга, появу якої, з одного боку, стимулювала деяка кількість попередніх повідомлень, з іншого – викликала ряд наступних статей [224; 225; 226; 227], за ідеєю, повинна була серйозно вплинути на загальну ситуацію в ономастичній лексикографії, але проблема залишилась переважно маргінальною і, як і раніше, набагато активніше розвивається в проектах великих письменницьких словників, ніж у спеціальних дослідженнях, хоча тут відкривається сила силенна факторів, які необхідно враховувати укладачам-онімографам не лише допоміжних до словників мови письменників матеріалів, а й для проведення незалежної, точніше, самостійної онімографічної праці.

3.3.2. Завдання й засади порівняльної онімографії.

На даному етапі розвитку онімографії говорити про існування порівняльної онімографії, мабуть, передчасно. Проте поставити таке питання, з нашої точки зору, час вже настав. Перш за все, треба з'ясувати, якими можуть бути завдання такого типу онімографії. Нам здається, що найважливішою зоною використання словників онімів порівняльного типу, або просто онімографічних статей в загальних словниках може бути перекладацька діяльність і викладання іноземних мов. Відповідно до цього й треба формулювати завдання онімографії.

Основним завданням укладачів словників порівняльного лінгвокраїнознавчого або лінгвокультурологічного типу на даному етапі розвитку онімографії можна вважати наступне: створюючи онімографічну статтю вони (онімографи) повинні чітко продемонструвати в ній різницю в розумінні одного й того ж власного імені різними народами, що обумовлено особливостями національних світоглядів. Адже один і той же самий об'єкт, або явище в різних культурах мають різні обсяги й різну «конфігурацію» семантичного поля.

Візьмемо для прикладу «Современный словарь личных имён: Сравнение. Происхождение. Написание» О. В. Суперанської [266]. Вище ми вже наводили приклад того, яким чином подано в ньому інформацію про власні імена. Навіть по самій назві можна побачити спробу вирішення в словнику проблеми порівняльної онімографії. Які імена представлені? Різні: російські й іншомовні, хоч і відомі носіям російської мови. До більшості російських імен подано іншомовні еквіваленти, розкрито походження імен, подані скорочені варіанти як російських, так і іншомовних імен. Іншомовні імена подані в національній та російській орфографії. А які функції може виконувати такий словник? Також різні. Укладачка вважала, що такий словник, перш за все, може задовольнити цікавість широкого кола читачів, але може бути корисним працівникам паспортних столів і загсів для з'ясування правильності написання імен і їх варіантів. Ясна річ, що цей словник можна використовувати і при викладанні іноземної мови, але він не відповідає такому, наприклад, завданню порівняльної онімографії, як з'ясування культурної значимості того або іншого імені, немає в ньому і даних щодо специфічності інформації, пов'язаної з етнокультурними факторами існування імені в

порівнюваних культурах і т.і. Отже, порівняння як таке відбулося і в описі онімної одиниці воно зафіксовано, а от задовольнити потреби різних верств можливих користувачів цей словник не зможе.

Спробуємо коротко визначитись із нашим уявленням про засади порівняльної онімографії. Перш за все, відзначимо, що нас цікавить не просто порівняння як таке, а порівняння, в якому очевидний лінгвокультурний зміст. З принципової точки зору, будь-які розбіжності в оформленні або змістовній структурі порівнюваних онімів мають лінгвокультурний характер. Але нас цікавить не стільки ті подібності або розбіжності, які дотичні форми імен, скільки такі, які мають змістовний характер і в деяких випадках можуть стати джерелом вад у комунікації носіїв різних мов, якою б однією з них вони не користувались при спілкуванні.

3.3.2.1. Культурологічна стратифікація онімної лексики.

В практиці лінгвокраїнознавчого або лінгвокультурного порівняння лексичних одиниць існує традиція виділення в порівнюваних мовах абсолютно тотожних за значенням лексем. Цей шар мовних одиниць іменують еквівалентною лексикою. При вивченні іноземної мови така категорія лексичних одиниць майже не підлягає ніякому іншому типу семантизації, крім перекладу.

Зрозуміло, що в кожній мові можуть існувати тай існують слова, які в інших мовах не зустрічаються, краще сказати, не мають семантичних відповідників. В залежності від ступеня близькості мов кількість таких одиниць буде варіювати, але їх наявність не викликає сумнівів навіть у разі порівняння споріднених мов. Таку лексику називають безеквівалентною, а в практиці викладання іноземних мов ніколи не використовують переклад, бо він є неможливим. Семантизуються такі лексичні одиниці або способом тлумачення, або представленням названого об'єкта якимось можливим способом. Наприклад, пред'явленням зображення, а то й самого предмету.

Третю групу лексичних одиниць, значення яких у співставляваних мовах співпадає лише частково прийнято іменувати фоновою лексикою. Вчення про фонічний компонент семантичної структури лексичних одиниць чи не найкраще розроблене в працях Є. М. Верещагіна та В. Г. Костомарова [29; 30]. У дуже

спрощеному загальнодоступному викладі теорія вчених про фоновий компонент лексичної семантики виглядає так. Семантика слова багатоконпонентна структура. Весь план змісту слова називаємо семемою. Складові семеми – семантичні долі. Ті з них, які забезпечують класифікацію предмета, входять в склад лексичного поняття і називаються відповідно – понятійні. Все, що залишиться у складі семеми після вилучення понятійних долей буде складати непотійні семантичні долі або лексичний фон. Саме він виступає акумулятором, сховищем і активним «роздавачем» національно-культурної інформації.

Всім ходом викладу ми доводили, що національно-культурний компонент притаманний власним іменам не менш, ніж апелюючим. Тепер можемо додати, що навіть у тому разі, коли власне ім'я можна трактувати як таке слово, яке позбавлене лексичного поняття, лексичний фон в його семемі може бути якісним складним і широким. Дехто з вчених вважає, що це може бути справедливим лише по відношенню до деяких (репрезентативних) імен, а не для всіх власних імен взагалі. Що ж, розгляд гістологічних препаратів теж має право на існування, але, як правило, його проводять над тканинами, вилученими з живого організму, іноді й того гірше, з трупів. Ми ж розглядаємо всі явища, пов'язані з функціонуванням власних імен у живому житті і тому стверджуємо, що повна відсутність лексичного поняття в онімі є явищем рідкісним. Тут, між іншим, ми розходимося з авторами лінгвокраїнознавчої теорії слова в наступному: Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров вважають, що про приналежність імені до певної сукупності однорідних імен свідчать фонові семантичні долі. Ми ж наголошуємо на тому, що ця інформація належить до категорії понятійних семантичних долей. Саме з їх допомогою власне ім'я сигналізує про приналежність до соположних імен. А далі погоджуємося з авторами, що семантичні долі лексичного фону надають конкретному наймену неповторний вигляд, індивідуалізують його.

Носії мови завжди однаково (за рідкісними випадками) оцінюють власні імена, наприклад, людей, як нові або старі, реагують на національну приналежність і на походження, іноді помилково, але найчастіше одностайно відносять християнські імена як російські або українські, хоч вони прийшли в

іменники разом з Біблією і за походженням є або єврейські, або грецькі, або латинські. Живо реагують носії мови і на соціальне забарвлення імен.

Характерним є й те, що носії імені живо реагують не лише на кореневі морфемні імен, а й на суфікси. Хрестоматійний приклад – героїня роману Л. Толстого «Воскресіння» *Екатерина Маслова*, хоч і простого походження, але виховувалась як баришня, тому і звать її не *Катька* як простолюдинку і не *Катенька* як «благородну», а нейтрально – *Катюша*. Багато спостережень зроблено дослідниками літературної онімії з приводу урахування в художніх творах стильової приналежності імен, їх уживаності, популярності, територіальної й національної приналежності: *Оксана, Тарас, Остап* – українські.

Деякі імена набувають індивідуальної значущості завдяки використанню в різних фразеологізмах. Наприклад, носіїв імені *Макар* вважають невдахами, немоторними (На бедного Макара все шишки валяться); ім'я *Емеля* повинно належати базікалу, балакуну (Мели, Емеля, твоя неделя).

Деякі імена набувають реперзентативний сенс. Наприклад, ім'я *Іван* в словнику Є. С. Отіна зафіксоване у нізці конотативних співзначень: 1) «вообще русский человек, с собирательным значением – «русский народ»»; 2) «все восточные славяне, «русскоязычное» население в неславянских странах – бывших республиках СССР»; 3) «простой человек, человек из простонародья, малообразованный человек»; 4) «мужик, простой мужик, деревенщина»; 5) «взрослый самостоятельный человек, хозяин; вообще положительно характеризующийся мужчина»; 6) «посторонний, кто-то другой, кто-то, некто»; 7) «русский солдат (чаще рядовой); солдат русской армии»; 8) «квалитатив со сниженным оттенком значения, иногда намеренно противопоставляемый кононической форме Иоанн или сочетанию с отчеством, выступающим в роли мелиоративных (положительно характеризующих) или возвеличивающих именованій»; 9) «человек с «совковым» сознанием, менталитетом, «совок» (не обязательно русской национальности)»; 10) «слуга»; 11) «дешевый легковой извозчик»; 12) «обобщенное именование не только русского, но и любого человека из России или СССР, а также самой России у некоторых народов других стран»; 13) «крупный грабитель, налётчик»; 14) «главарь (в жаргоне преступников);

криминальний авторитет»; 15) «тюремний авторитет»; 16) «бродяга, скриваючий своє ім'я (в воровському жаргоні 20-х років ХХ в.)»; 17) «азартний гравець із засуджених»; 18) «глуpecь, тупиця (в молодіжному жаргоні)» [172, с 201-206]. До цього можна додати такі, наприклад, використання, як *Иван* – ім'я комп'ютера екс-чемпіона світу з шахів Б. Фішера, або *Иваны* для жартівливого іменування масивних тумб для підйому тралів на риболовецьких рефрижераторах німецького виробництва; *Иван* – в мові шахтарів Донбасу, грузопідйомна машина. Є. С. Отін не зупиняється і на цьому. І чим більше заглиблюється вчений в семантичну аур власного імені Іван, тим виразнішим постає широкіє поле етнокультурно обумовлених і лінгвокультурно значущих варіантів використання імені в мовленні росіян. «*Иванить* – превозносить себя»; «строить из себя *Ивана*«важничать», возглавлять, руководить»; «*Иваниться* – задаваться, кичиться»; «Ивангардизм – окказиональный термин со значением «ориентированный на Ивана»; национально замкнутый, кондовый, прямолинейный «авангардизм»». До цього ж ряду додаються випадки використання власного імені у фразеологізмах різного рівня зрощення: 1) «*Иван, не помнящий родства; не помнящий родства Иван; Иван Непомнящий* – условное фразовое имя, употреблявшееся в официальных документах для лиц, забывших своё официальное именование или намеренно его скрывающих (как правило по отношению к бродягам, выходцам из социальных низов дореволюционной России)», 2) «*Ивана разыгрывать* – об осуждённом из числа воров, который пытается командовать другими», 3) «*С Иваном* – в жаргоне извозчиков-лихачей с неясным значением», 4) «*Иван Ёлкин* – кабак «на который по обычаю ставят ёлку»», 5) «*Иванов чай, Иван-чай* – трава кипрей, или копорский чай», 6) «*Иван да Марья* – а) муж и жена, супружеская чета (как правило, крестьянская); жених и невеста; б) условное обозначение «мужского» и «женского» начал; в) мужчина и женщина (вообще); г) на основе устойчивого антропонимного сочетания в жаргоне преступников возникла перифраза для обозначения чувства голода *Иван-Таскун да Марья-Икотишина*, 7) «*Полтора Ивана* – человек высокого роста», 8) «*Иван с Волгой* – в воровском жаргоне 20-х годов ХХ века – «хулиган, держащий себя гордо и разыгрывающий роль много

испытывшего и знающего человека» [172, с. 201-211] У прикладі наведені лише короткі вказівки на значення, у якому використовується онім або його семантичні деривати. Сама ж стаття за займає 10 сторінок. А якщо додати кілька інших – *Ванёк; Ванзя, Ваньзя, Ваньдзя; Ванька; Ваня; Иван Гаврилыч; Иван Иванович; Иван Иванович Иванов; Иванов; Иванович; Иванушка; Ивашка*, – ми отримаємо одне з найширших, найрозлогіших семантичних полів конотонімії, описаних ретельно і всебічно, з урахуванням онімогенезу.

У своєму словнику для вирішення проблем представлення «руху» оніма в колі онімогенеза Є. С. Отін розробив спеціальну систему позначок, які кваліфікують конотонім і фіксують описуваний в кожному використанні стан пропріальної одиниці. Для прикладу наведемо лише окремі позначки, які стосуються конотативної антропонімії. Почнемо з кваліфікаторів: **КА** – конотативний антропонім; **ЛА₁** – літературний антропонім (вид поетоніма) з «прямим» значенням; **МА₁** – міфоантропонім (міфологічне ім'я власне людини) з «прямим» значенням, те ж, що і МП₁ (міфоперсонім); **МП₁** – (ім'я персонажа в билинах, казках, міфах) з «прямим» значенням, те ж, що і міфоантропонім; **ОКА** – okazіональний конотативний антропонім; **ОКЛА** – okazіональний конотативний літературний антропонім; **ОКМА** – okazіональний конотативний міфоантропонім; **Поэт.₁** – поетонім (поетичне ім'я) з «прямим» значенням. Далі було розроблено показники етапу (стану) конотонімізації: **УКА₁** – узуальний конотативний антропонім з інтерлінгвальною конотацією; **УКА₂** – узуальний конотативний антропонім з інтралінгвальною конотацією і широким діапазоном відомості; **УКА₃** – узуальний конотативний антропонім з інтралінгвальною конотацією, використання якого в російській мові обмежене («конотативний онімний діалектизм»); **УКА₄** – узуальний конотативний антропонім з інтралінгвальною конотацією, використання якого обмежене жаргоном; **УКА₅** – узуальний конотативний антропонім з інтралінгвальною конотацією, характерний для інонаціонального мовного оточення, але добре відомий і носіям російської мови; **УКА₇** – узуальний конотативний антропонім з інтралінгвальною конотацією, сфера розповсюдження якого не встановлена; **УКЛА₁** – узуальний конотативний

літературний антропонім, відомий в кількох мовах; **УКЛА₂** – узуальний інтралінгвальний конотативний літературний антропонім з широким колом використань; **УКЛА₄** – узуальний інтралінгвальний конотативний літературний антропонім з обмеженим колом використань (у жаргоні, аргі); **УКМА₁** – узуальний інтралінгвальний конотативний міфоантропонім; **УКМА₂** – узуальний інтралінгвальний конотативний міфоантропонім, який має широку відомість; **УКМА₃** – узуальний інтралінгвальний конотативний міфоантропонім з територіально обмеженою сферою використання; **УКМА₄** – узуальний інтралінгвальний конотативний міфоантропонім, який використовується в жаргоні; **УКПоэт.₁** – узуальний конотативний поетонім інтралінгвального типу; **УКПоэт.₂** – узуальний конотативний поетонім інтралінгвального типу широко відомий. Завдяки використанню наведених кваліфікаторів і покажчиків стану конотонімізації Є. С. Отіну вдалося вперше зафіксувати певні стани онімогенезу на етапі нотонімізонімічних одиниць – антропонімів (в даному разі). Взагалі ж вчений розробив аналогічні засоби онімографії для фіксації онімогенезу для різних розрядів онімної лексики.

3.3.2.1.1. Еквівалентність змісту власних імен у порівнюваних культурах

Про еквівалентність змісту власних імен у порівнюваних культурах можна говорити лише у відносному сенсі. Оскільки власне ім'я, з одного боку, є словом, а з другого, є словом не звичайним, яке за певними правилами не має права на загальне значення і тому не приймає участі у формуванні змістовного сенсу висловлювання, а з другого, хоч і може передавати стільки змісту, скільки жодне загальне слово не в змозі передати, у складі речення воно найчастіше виступає як індивідуальна назва конкретної людини, або якогось іншого так само конкретного об'єкту, якоїсь речі, топографічного, географічного або космічного об'єкту і лише вказує на нього, можна говорити про еквівалентність названих об'єктів і їх імен. Таких об'єктів у реальному світі і в міжетнічному спілкуванні абсолютна більшість. І це пов'язане з необхідністю в процесі спілкування досягти взаєморозуміння яке постає головною метою комунікації взагалі. Але це так лише

тоді, коли ми маємо на увазі лише об'єкти, що сприймаються абсолютно однаково представниками різних культур. При цьому не мають значення певні розбіжності у формі онімів, у їх графічному оформленні, або в звучанні, яке відбиває фонетичні якості етнічної мови. Здебільшого в такому разі маються на увазі загальновідомі в інтеркультурному сенсі об'єкти, які мають одне й те саме наймення в різних мовах. Такими, наприклад, постають назви континентів, назви держав і їх столиць, загальноприйняті назви планет і зірок і т.і. З іншого боку, можна порівнювати формальні ознаки власних назв і тоді говорити про збереження форми і навіть графіки імені, або про проблеми транскрипції, транслітерації чи взагалі про передачу власних імен у різних мовах. І тут постають проблеми, які взагалі можуть скласти завдання окремих спеціальних досліджень. Таким чином, питання еквівалентності змісту власних імен у порівнюваних мовах має дві відповіді. Перша стосується ідентифікації і ототожнення об'єктів іменування. Друга ж пов'язана з комплексом проблем формального ототожнення самих назв.

3.3.2.1.2. «Безеквівалентні» онімні одиниці порівнюваних культурних традицій

Питання безеквівалентності в такому разі взагалі постає як граничний стан, існування якого в реальному спілкуванні може розглядатись як ситуація, подолання якої може свідчити про досягнення самої мети комунікації. Тобто, це лише наукова абстракція, гіпотетичний стан, виникнення якого можливе лише в ситуації зіткнення культур абсолютно чужих і невідомих одна одній. Випадки такі, звісна річ мали місце в історії, наприклад, географічних відкриттів. І проблема, яку треба вирішити укладачу культурологічно орієнтованого словника полягає не в тому, щоб описати власне ім'я, а в тому, щоб так представити об'єкт, який поіменованій якимось чином в іншій культурі, так, щоб було зрозуміло, про що власне іде мова. Між іншим, багатий матеріал для спостережень дають літературно-художні твори наукової фантастики і фентезі.

3.3.2.1.3. «Фоновий» компонент онімних відповідностей у порівнюваних мовах

Вище ми вже торкалися поняття «лексичний фон». Певною мірою воно працюватиме й на завдання, пов'язані з лінгвокультурною онімографією. Зважаючи на здатність онімної одиниці накопичувати, акумулювати інформацію щодо об'єкта, можемо припустити й трактування сукупності семантичних долей, представляючих у свідомості носія мови знання про конкретний поіменований об'єкт, фоновим інформаційним «згустком». Він зберігається у пам'яті кожної людини – представника певного мовного колективу і, водночас у колективній свідомості. Актуалізація цих знань залежить від потреб комунікації і ніколи не відбувається одномоментно, а лише упевній, часто редукованій послідовності. Подібно до того, як лексема має якість масової відтворюваності, повсюдної відомості, фонові інформаційні блоки у структурі онімів у своїх головних, стрижневих семантичних долях стало відомий кожному члену національно-культурної й мовної спільноти. Саме від фонових знань залежить відтворення тематичних зв'язків в асоціативних експериментах О.Ю. Карпенко

Як показали спостереження Є. М. Верещагіна і В.Г. Костомарова, навіть понятійно еквівалентні слова можуть не мати фонові еквівалентності. Наприклад, слова «книга» і “book” понятійно еквівалентні. Певною мірою, так. Але в Росії традиції видання книжок у м'яких палітурках (paperbacks) до недавніх часів майже не існувало. І хоч така практика з'явилась, мова не встигає за новаціями життя. Усталеного перекладу словосполучення paperbackbook поки що не існує ні в російській, ні в українській мовах. Не існувало до недавніх часів і традиції публікації одноформатних серій так званих карманних книжок (rocketbook). Але й досі під карманною книжкою ми розуміємо скоріше нотатники. Отже фонові еквівалентність слів «книга» і “book” не безмежна [30, с. 79]. Цей приклад часткового наложення і часткового розходження фонів начебто еквівалентних слів є типовим, причому не лише для загальної лексики, а й для онімної. тому саме «фонова» онімія постає головним предметом лінгвокультурологічно орієнтованої онімографії.

3.3.3. Структура й склад статей культурологічно орієнтованого словника онімів.

Розмову про структуру й склад статей культурологічно орієнтованих словників продовжимо, розглянувши як приклад онімографії словникові статті «Дон Кіхот», у яких йдеться про славнозвісного героя роману Сервантеса. Оскільки відомим воно стало ще на початку XVII століття і досить швидко розповсюдилось по різних теренах Європи, в його функціонуванні вбачаються інтеркультурні впливи і, що теж важливо, зміни в аксіології та інтерпретативній традиції. Від ідеї включення до кола обговорювання розгорнутих статей із спеціалізованих енциклопедій ми відмовились, виходячи, по-перше, з їх обсягу, а по-друге, зважаючи на їх літературознавчу специфіку і той не менш важливий факт, що присвячені вони не вигаданій літературній постаті і не її власному імені, а роману М. Сервантеса. Почнемо із «Словника сюжетів та символів у мистецтві» Джеймса Холла. Він має чітку культурологічну спрямованість, а наявність у складі його словника багатьох власних імен є підставою для уважного розгляду онімографічних надбань у ньому. Оскільки ми користувалися версією словника, перекладеною на російську мову, наводимо словникову статтю без перекладу українською.

Якщо придивитись, то стає зрозумілим, що автор словникової статті про онім як такий взагалі не говорить. Торкається він лише інформації щодо носія імені. Далі: поданий перелік найбільш відомих ілюстративних образів до роману всього матеріалу зовсім не вичерпує. Можливо, й завдання таке автор перед собою не ставив. Він задовольнився лише переліком найбільш відомих епізодів. При цьому епізоди 6 і 7 лише побічно стосуються Дон Кіхота. Взагалі представлення матеріалу виконане поза завданнями онімографії.

Є відповідна словникова стаття і в «Словнику мови Пушкіна». Побіжне зауваження: у покажчику власних імен до повного академічного зібрання поета (т.19) ця форма імені не зафіксована взагалі, хоч відонімне дієслово «донкишотствовать» наведено. Стаття ж «Дон-Кихот» має відсилку до іншої статті «Сервантес де Сааведра М.». Щоб переконатися, що і в ній не показана форма Дон-Кішот, наведемо її повністю: «Сервантес де Сааведра (CervantesSaaverda), Мигэль XI 67, 269, 339, 515; XII 137,380 || «Хитроумный идальго Дон Кихот Ламанчский» VIII 379 («Дон Кихот»); XII 353; XIII 97 («Санчо

Панса)), 94 («Донкишотствовать»), 184, 222.» Тож повернемося до статті «Дон-Кішот». Треба відзначити, що навіть такий авторитетний колектив, який протягом багатьох років працював над словником мови Пушкіна не обійшовся без помилок. У дефініції, яка визначає героя романа Сервантеса назва романа не відповідає офіційній формі артіоніма. Роман у перекладі російською мовою називається «Хитроумный идалго Дон-Кихот Ламанчский».

Звернемося до статті «Дон Кіхот» у словнику Є. С. Отіна.

В ній (найкращій і найбільш повно відповідаючій завданням лінгвокультурознавчої онімографії наявні лінгвістичні кваліфікатори (див. вищенаведений матеріал). Ім'я Дон-Кіхот розглянуто як УКЛА₁ – узуальний конотативний літературний антропонім, відомий у ряді мов. Значна кількість ілюстрацій, які свідчать про поширеність (і довготривалість) конотативного вживання оніма показує культурну вагомість оніма. Приваблюю ретельна увага не лише до оніма, а й до низки похідних форм, що вживаються у відконотативному значенні. Окремо відзначено, що, незважаючи на частотність форми-прізвиська Дон-Кіхот, «реальне» ім'я персонажа Алонсо Кихано.

3.3.4. Правило добору «фонові» інтеркультурної онімії для культурологічно орієнтованих словників порівняльного типу.

Використання лінгвокраїнознавчого й історико-культурного потенціалу сучасних прізвищ при освоєнні іноземних мов передбачає новий засіб навчально-лексикографічної інтерпретації матеріалу. До головних правил добору «фонові» інтеркультурної онімії треба підходити дуже уважно, виходячи з необхідності усунення міжмовної інтерференції. У яких випадках вона виникає? Перш за все тоді, коли ставлення до об'єктів номінації у носія мови й людини, яка цю мову вивчає, відрізняються з причин ідеологічного, сакрального або інтерпретаційного характеру. Саме така онімія і повинна складати головну зацікавленість онімографа. При цьому дуже важливо, як кажуть, «не перегинати палку». Ми вже наводили приклад різного відношення представників різних культур до одних і тих самих історичних постатей. Закони толерантності не дозволяють нав'язувати людині, яка вивчає мову, погляди носіїв мови. Але вони ж не дозволяють і замовчувати відповідні моменти. Адже лише в разі поінформованості відносно

різного ставлення до об'єктів номінації, людина в процесі реального спілкування буде в змозі оптимально реагувати на комунікативну ситуацію і а перебіг обставин, в яких вона відбувається.

3.4. ПОРІВНЯЛЬНИЙ СЛОВНИК «ФОНОВОЇ» ІНТЕРКУЛЬТУРНОЇ ОНІМІЇ.

3.4.1. Роздуми про підбор онімії.

До вже кілька разів постульованих якостей будь-якого лінгвокультурно орієнтованого словника онімів в разі осмислення потреб онімографії «фонові» інтеркультурної онімії треба додати наступне. Для словників даного типу найголовнішою вимогою при доборі словників постає необхідність наявності фонових сем у порівнюваних лексемах, присутність оніма в інтеркультурному просторі рідної мови і мови, яка вивчається і, нарешті, на репрезентативний характер онімної одиниці.

Підбор онімних одиниць треба проводити з урахуванням поширеності (частотності) їх використання в тій сфері комунікації, оволодіння якою постає у вигляді мети навчання. Наприклад, прізвища державних діячів минулого, топонімія, пов'язана з найбільш відомими подіями повинні бути в зоні уваги тих, хто готує навчальні матеріали з мови для студентів-істориків. Без них може обійтись студент-медик. Але для нього також існує коло обов'язкових для оволодіння онімних одиниць, перш за все таких, які входять у склад термінів діагностики.

Без урахування лінгвокраїнознавчого потенціалу власних імен їх вибір для словника теж буде носити характер випадковості. При цьому знову важливим постає правило актуальності лінгвокраїнознавчого матеріалу для людини, яка поставила й вирішує завдання оволодіння іноземною мовою. Але і цього, з нашої точки зору, недостатньо. Якщо вирішується питання або постає завдання оволодіти мовою для (ідносно хоча б) вільного користування нею, укладач онімного словника повинен враховувати також представленість кожної конкретної онімної одиниці у свідомості членів відповідного соціуму. Нарешті ще однією важливою характеристикою словничка постає частота потрапляння онімної одиниці у засоби масової інформації. Як правило, частотні пропріальні одиниці у

ЗМІ дуже скоро отримують комплекс додаткових (іноді тимчасових) конотем і оволодівають спектром фігуративних використань.

3.4.2. Правило необхідного й достатнього контексту.

Наявність значної кількості прикладів урахування фонові складові в досліджуваному корпусі текстів ставить на порядок денний проблему підбору ілюстративного матеріалу. Вирішувати його має кожен з укладачів самостійно у відповідності до поставленої мети. Але деякі поради можна подати. До них відносимо урахування частотності, виразності і наочності, а також наявність необхідної й достатньої кількості прикладів. Треба визнати, що у деяких типах словників, навіть культурно орієнтованих, ілюстративний матеріал може бути відсутнім взагалі. Але в усіх без винятку словниках тлумачного типу ілюстративний матеріал повинен бути обов'язково. При обговоренні проблеми облігаторних і факультативних компонентів словникової статті ми вже торкалися цього питання тому тут лише сформулюємо правило, яке можна трактувати і з кількісного, і з якісного боку. Якщо контекст є необхідною складовою словника, треба дотримуватись правила всебічного подання нюансів використання онімної одиниці. Що ж до вимоги достатності, тут треба виходити з розуміння ситуації як такої, яка при збільшенні кількості прикладів частіше не прояснює ситуацію, а, навпаки, веде до розсіяння уваги користувача. Тут не останню роль відіграють також вимоги економічної доцільності. Але їх обговорення виходить за межі завдань нашого дослідження.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

У поданому «Короткому нарисі історії онімографії» (підрозділ 3.1.) розглянуто шлях, яким пройшла онімографія, починаючи від спроб представлення онімів у «Симфоніях» до книг Ветхого і Нового заповітів і закінчуючи різного типу словниками, в тому числі й спеціалізованими онімними до мови письменників, а також лінгвокраїнознавчими студіями власних імен у різних мовах. Тут відзначаємо важливість внеску протоієрея П. Ф. Солярського. Він протягом 9 років працював над виданням «Досвіду біблейського словника власних імен» (1879-1887), який за характером викладення інформації можна вважати не

лише богословським, а й культурологічним. До видатних явищ “докультурологічного” етапу розвитку словникових проектів ми відносимо також «Словарь литературных типов». Нашому уявленню про лінгвокультурологічну онімографію він відповідає, на жаль, не повною мірою. Подальший екскурс в історію показав очевидну недостатність у розвитку онімографії, наявність численних лакун і майже повну відсутність, за винятком поодиноких спроб, праць спеціально лінгвокультурологічної онімографії. Другий підрозділ 3.2. «Структури онімних словникових статей» присвячено розгляду на конкретних прикладах з різноманітних словників структур онімних словникових статей. На матеріалі пробного тому «Русской энциклопедии» представлено думки укладачів щодо онімографії топонімії і обов’язковості подання інформації з урахуванням факторів хронології, етимології, структури і фіксації змін в іменуванні. окремо розглянуто деякі риси праці Є.С. Отіна над «Словником конотативних власних імен». До висновків теоретичного і, водночас практичного характеру відносимо формулювання сенсу двох аспектів проблеми реалізації лінгвокультурознавчого підходу до представлення культурно значимих факторів: 1) аспекту спільного й особливого в існуванні онімів у просторі конкретної культури і 2) аспекту методології відображення фаз онімогенезу.

Послідовність розміщення матеріалу усередині словникової статті і деякі моменти технічного оформлення розглянуто у наступних параграфах. При цьому головну увагу приділено обов’язковим (параграф 3.2.1. «Облігаторні компоненти онімних словникових статей») і перемінним (параграф 3.2.2. «Факультативні компоненти статей про власні імена») компонентам словникових статей про онімні одиниці мови й мовлення. Серед компонентів словникової статті визначаємо першу обов’язкову інформацію – ономастичну. Підкреслюємо необхідність розробки принципів подання ономастичної інформації для кожного з розрядів власних імен. Другим облігаторним компонентом вважаємо інформацію про об’єкт номінації.

Головною частиною розділу є підрозділ 3.3. «Деякі теоретичні міркування відносно проектування культурологічно орієнтованих словників онімів». В ньому представлені: параграф 3.3.1 «Спектр культурологічних орієнтованих

онімографічних проєктів» в якому подано існуючі на даний момент в ономастиці проєкти словників власних імен і відзначено важливість власне лінгвокультурологічно орієнтованих праць. Онімний простір будь-якої мови як важлива складова культурно-специфічного семіотичного коду, віддзеркалює один з аспектів членування дійсності представниками певного лінгвокультурного загалу. У ньому поіменовані об'єкти дійсності у співвідношенні з поняттями культури зберігають історичну пам'ять. Саме цією якістю онімосфери будь-якої мови пояснюється постійне зацікавлення лінгвістів сутнісними якостями власного імені, його роллю у лінгвокультурі. Головне завдання лінгвокультурології стосовно ономастичного матеріалу полягає у дослідженні й описі механізмів на основі яких здійснюється взаємодія онімів як одиниць природної мови з культурною семантикою культурного коду. На даному етапі розвитку ономастики й онімографії вчені визнають той факт, що методи й способи фіксації власних імен, які використовувалися раніше, виявляються непереконливими у нових умовах розвитку лінгвістичної науки в цілому й ономастики зокрема. Для «перших кроків» важливим і повчальним може стати звернення до репрезентативних власних імен, які часто використовуються мовцями не лише для позначення конкретної події, певної особистості, місця, організації тощо, а й у якості культурного знака, символу певних якостей, подій, долі. Репрезентативні власні імена як номінатори широко відомих об'єктів використовуються ерудованими мовцями для представлення і, водночас, оцінки оточуючої дійсності. У параграфі 3.3.2. «Завдання й засади порівняльної онімографії» розглянуто можливості й перспективи цієї майже не розробленої, цілинної сфери досліджень. Виходячи з сформульованих у дослідженні засад, у завдання порівняльної онімографії включено «Культурологічну стратифікацію онімної лексики» (підпараграф 3.3.2.1.) В ньому трактується проблема еквівалентності змісту власних імен у порівнюваних культурах (фрагмент 3.3.2.1.1.), розглянуто «безеквівалентні» онімні одиниці порівнюваних культурних традицій (фрагмент 3.3.2.1.2.), аналізується «фоновий» компонент онімних відповідностей у порівнюваних мовах (фрагмент 3.3.2.1.3.) Параграф 3.3.3. «Структура і склад

статей культурологічно орієнтованого словника онімів» подає розроблені нами варіанти моделей словникових статей для лінгвокультурологічно орієнтованих словників пропріальної лексики, підсумовує пошуки в цьому напрямку і подає на суд ради пропозиції щодо формальних та змістовних компонентів словникової статті. Наступний параграф 3.3.4. «Правила добору «фонові» інтеркультурної онімії для культурологічно орієнтованих словників порівняльного типу» пропонує деякі засади порівняльної онімографії. У параграфі 3.4. «Порівняльний словник «фонові» інтеркультурної онімії», подано (підпараграф 3.4.1.) «Роздуми про підбор онімії» для культурологічно орієнтованих словників різних типів. Тут ми звертаємо увагу укладачів словників даного типу на необхідність наявності фонових сем у порівнюваних лексемах, присутність оніма в інтеркультурному просторі рідної мови і мови, яка вивчається і, нарешті, на репрезентативний характер онімної одиниці. У параграфі 3.4.2. тлумачиться «Правило необхідного й достатнього контексту». Наявність значної кількості прикладів урахування фонові складові в досліджуваному корпусі текстів ставить на порядок денний проблему підбору ілюстративного матеріалу. Вирішувати його має кожен з укладачів самостійно у відповідності до поставленої мети. Але деякі поради можна подати. До них відносимо урахування частотності, виразності і наочності, а також наявність необхідної й достатньої кількості прикладів. Для вирішення питань лінгвокультурологічно орієнтованих словників онімів треба визначитись ыз головною складовою словника. До неї обов'язково повинно входити пояснення плану змісту оніма з обов'язковою історико-етимологічною довідкою, морфологічні характеристики, інструкції по вимовлянню, відмінюванню, написанню. Важливим моментом постає семантизація асоціативно-фонових характеристик. Крім того, бажаним моментом є подання найбільш відомих відонімних утворень та відтворюваних словосполук, які мають в своєму складі описувану онімну одиницю.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Виконана робота дозволила виявити витoki лінгвокультурного підходу до досліджень онімного матеріалу. Вдалося це зробити завдяки лінгвоісторіографічному вивченню джерел, дотичних до процесів формування лінгвокультурологічних засад вивчення мовних явищ і мовленнєвих фактів у глибокому ретроспективному огляді.

Результатом аналізу надбань лексикографічного опрацювання онімного матеріалу в словниках різних типів постала картина різновидів опису як власне онімних параметрів пропріальних одиниць, так і підходів до висвітлення у лаконічних формулах словникових дефініцій, кваліфікацій і лінгвокультурних коментарів пошукуваних культурно цінних факторів функціонування власних імен у різних типах мовлення.

Шляхом порівняння словникових статей різного типу вдалося установити характеристики облігаторних факторів, які обов'язково необхідно враховувати при описі онімної одиниці у словнику лінгвокультурологічної спрямованості, а також виявити факультативні фактори, які онімограф повинен мати на увазі при описі онімної одиниці у словнику лінгвокультурологічної спрямованості.

Таким чином, мету дисертаційного дослідження – установлення теоретичних засад онімографії лінгвокультурного спрямування – було досягнуто. Для практичного використання було визначено головні напрямки урахування принципів лінгвокультурної онімографії у практичній діяльності лексикографів.

Подальші перспективи розвитку досліджуваної проблеми ми вбачаємо в продовженні вивчення онімної лексики, що включена до словників спільної мови як самостійна заголовна одиниця, як правило, несе цінну, культурно значущу інформацію. Тому об'єднання власне ономастичної та культурологічної інформації в онімографічній практиці повинно сприяти виявленню важливої ролі цих лексичних одиниць у комунікації. Власні імена більшою мірою, ніж імена загальні, реагують на суспільні зміни, стають свого роду реєстраторами історичних подій, що відбуваються, мають свою соціальну та ідеологічну значущість. Теперішній стан ономастики й онімографії, методи й способи фіксації власних імен, що використовувалися раніше, виявляються недостатньо

специфічними щодо утворення ономастичних словників лінгвокультурологічного типу.

Труднощі техніки лінгвокультурної онімографії пов'язані, в першу чергу, з тим, що їх культурна значущість відбивається не в номінації, а в денотаті. Один і той же предмет, одне і те ж історичне явище, незалежно від того, однаково вони названі представниками різних культур чи ні, в лінгвокультурологічній складовій семантики будуть відображати особливості національного світогляду, світосприйняття та світорозуміння. Оними міцно вписані в історичний і соціокультурний контекст, вони мають статус культурно-конотативних і культурно-значущих компонентів комунікації.

Розкриття змісту культурно-конотативної значущості найбільш ефективно може бути здійснено за допомогою лінгвокультурного тлумачення. У складі національних ономастиконів особливої уваги заслуговують репрезентативні імена власні, які використовуються не стільки для позначення конкретної події, людини, міста, організації і т.п., скільки в якості культурного знака, символу певних якостей, подій, доль. Репрезентативні імена власні позначають загально відомі, часто згадувані в мові, реальні або віртуальні об'єкти. Вони є важливою частиною національної ментальності, сприяють виробленню певних стереотипів в описі навколишньої дійсності і беруть участь в оцінці останньої в національній свідомості.

До теперішнього часу словники загалом і словники онімів зокрема ще не досягли рівня універсального засобу відображення мови і культури, однак вони мають істотний потенціал для розвитку лінгвокультурної онімографії.

Основним завданням на даному етапі розвитку онімографії можна вважати розробку технології відображення в словниковій статті інтеркультурного і інтерлінгвального типу зумовлених особливостями національних світоглядів відмінностей в розумінні одного і того ж власного імені різними народами.

Власних імен, які повною мірою позбавлені культурної значимості не існує, за винятком гіпотетично можливих знаків, які наразі існують у “непроявленому” стані, а з часом, можливо, стане відомо, що вони є власними найменнями. Така можливість існує у ситуації розшифровки текстів, написаних невідомою, перебуваючою у стані декодування. З цієї точки зору будь-яка фіксація власного

імені у словнику є актом лінгвокультурографії. Оскільки достатньо усталених термінів поки що не існує, а теоретико-методологічна база лінгвокультурології перебуває у стані становлення, ми запропонували кілька термінів у супроводі відповідних дефініцій. Найважливішим серед них і достойними поширення серед науковців ми вважаємо термін “онімографія”. Заслужують уваги й поняття, які виконали у нашому дослідженні функцію влучних номінаторів деяких процесів та явищ.

Доводити важливість словниківвласних імен, які спираються на культурознавчі традиції не треба. Це аксіома, яка усвідомлена носіями мови і знайшла практичне застосування у безлічі словникових починань. Справа за малим: потрібен новий, оригінальний не незвичністю, а комплексністю підхід до опису безцінних скарбівсвітової культури, акумульованих у власних іменах, підхід, який узагальнить вже накопичені досягнення і традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абаев, В. И. О принципах этимологического словаря / В. И. Абаев // Вопросы языкознания. – 1952. – № 5. – С. 11 – 15.
2. Абаев, В. И. Осетинский язык и фольклор / В. И. Абаев. – М. – Л. : Издательство академии наук СССР, 1949. – 603 с.
3. Австралия и Новая Зеландия. Лингвострановедческий словарь / [под рук. Ощепковой В. В., Петриковской А. С.]. – М. : Рус. яз., 1998. – 216 с.
4. Аникина, М. Н. Лингвострановедческий анализ русских антропонимов : автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. Н. Аникина. – М. : Изд-во Ун-та дружбы народов, 1988. – 14 с.

5. Апресян, Ю. Д. Основания системной лексикографии / Ю. Д. Апресян // Языковая картина мира и системная лексикография / [отв. ред. Апресян Ю. Д.]. – М. : Языки славянских культур, 2006. – С. 31 – 160.
6. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории / Аристотель. – Минск : Литература, 1998. – С. 739 – 1012.
7. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории / Аристотель. – Минск : Литература, 1998. – С. 1013 – 1112.
8. Арутюнова, Н. Д. Номинация, референция, значение / Н. Д. Арутюнова // Языковая номинация : Общие вопросы. – М., 1977. – С. 188 – 206.
9. Арутюнова, Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 895 с.
10. Ахманова, О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. – М., 1957. – С. 9 – 94.
11. Багно, В. Е. Русское донкихотство как феномен культуры / В. Е. Багно // Вожди умов и моды. Чужое имя как наследуемая модель жизни. – СПб. : Наука, 2003. – С. 217 – 233.
12. Барашков, В. Ф. Фамилии с календарными именами в основе / В. Ф. Барашков // Антропонимика. – М., 1970. – С. 110 – 114.
13. Бахтин, М. М. Литературно-критические статьи в 2-х томах / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1986. – 541 С.
14. Белецкий, А. А. Лексикология и теория языкознания (ономастика) / А. А. Белецкий. – Киев : Изд-во Киев. ун-та, 1972. – 210 с.
15. Бенвенист, Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист ; под ред. Ю. С. Степанова. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
16. Берг, Л. С. О русской географической терминологии // Землеведение. М., 1915. – Кн. IV. – С. 32 – 56.
17. Берг, Л. С. О русской географической терминологии / Л. С. Берг // Землеведение. – М., 1915. – Т. 22. – Кн. IV. – С. 98 – 101.
18. Березович, Е. Л. Язык и традиционная культура : Этнолингвистические исследования. – М. : «Индрик», 2007. – 600 с. (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования.)
19. Берков, В. П. Вопросы двуязычной лексикографии: Словник / В. П. Берков. – Л. : Изд. Ленингр. ун-та, 1973. – 207 с.

20. Боас, Ф. Ум первобытного человека / Франц Боас ; пер. с англ. А. М. Водена. – М. – Л. : Гос. изд-во, 1926. – 153 с.
21. Бодуэн де Куртене, И. А. Значение языка как предмета изучения / И. А. Бодуэн де Куртене // Избранные труды по общему языкознанию ; отв. ред. Бархударов С. Г. – Т. II. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 129 – 138.
22. Бодуэн де Куртене, И. А. К критике международных искусственных языков / И. А. Бодуэн де Куртене // Избранные труды по общему языкознанию ; отв. ред. Бархударов С. Г. – Т. II. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 139 – 140.
23. Бодуэн де Куртене, И. А. Язык и языки / И. А. Бодуэн де Куртене // Избранные труды по общему языкознанию ; отв. ред. Бархударов С. Г. – Т. II. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 67 – 95.
24. Болотов, В. И. К вопросу о значении имен собственных / В. И. Болотов // Восточнославянская ономастика. – М., 1972. – С. 333 – 345.
25. Бондалетов, В. Д., Данилина, Е. Ф. Средства выражения эмоционально-экспрессивных оттенков в русских личных именах / В. И. Бондалетов, Е. Ф. Данилина // Антропонимика. – М., 1970. – С. 194 – 200.
26. Бонди, С. М. Драматургия Пушкина / Бонди С. М. // О Пушкине: статьи и исследования. – М. : Худож. лит., 1978. – С. 169 – 241. (к монографии о собственных именах в драматургии А.С. Пушкина).
27. Булгаков С. Философия имени. – Париж: YMCA-PRESS, 1953. – 278 с.
28. Бучко, Д. Г. М. М. Кордуба – збирач і дослідник української топонімії // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К. ; Наукова думка, 1967. – Вип. 3 – С. 36 – 45.
29. Великобритания : лингвострановедческий словарь : Литература. Театр. Кино. Музыка. Танец. Балет. Живопись. Скульптура. Архитектура. Дизайн. СМИ / [сост. Томахин Г. Д.]. – М. : ООО «Издательство АСТ» : ООО «Издательство Астрель», 2001. – 336 с.
30. Велланский, Д. М. Основные начертания общей и частной физиологии или физики органического мира / Д. М. Велланский. – СПб., 1836. – С. 196 – 197.
31. Верещагин, В. М., Костомаров, В. Г. Состав семейства учебных лингвострановедческих словарей : ономастический

словарь / В. М. Верещагин, В. Г. Костомаров // Актуальные проблемы учебной лексикографии ; сост. Редькин В. А. – М. : «Русский язык», 1977. – С. 118 – 135.

32. Верещагин, Е. М., Костомаров, В. Г. Лингвострановедческая теория слова. – М. : Русский язык, 1980. — 320 с.

33. Верещагин, Е. М., Костомаров, В. Г. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы / [под редакцией и с послесловием академика Степанова Ю. С.]. — М. : «Индрик», 2005. — 1040 с.

34. Веселовский, С. Б. Ономастикон : Древнерусские имена, прозвища и фамилии / С. Е. Веселовский. – М. : Наука, 1974. – 379 с.

35. Вінтонів, Т. М. Реальна онімія як засіб образності в історичній оповіді : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Вінтонів Тетяна Миколаївна. – Донецьк, 2008. – 189 с.

36. Вомперский, В. П. Риторика России XVII - XVIII вв. – М. : Наука, 1988. – 180 с. (с. 31).

37. Воркачев, С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт : становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64 – 72.

38. Воробьев, В. В. Лингвокультурология : теория и методы / В. В. Воробьев. – М. : Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.

39. Выготский, Л. С. Мышление и речь / Выготский Л. С. // Собрание сочинений в 6 т. – Т. 2. – Проблемы общей психологии. – М., 1982. – С. 6 – 362.

40. Гак, В. Г. Лингвистические словари и экстралингвистическая информация : (в связи с выходом в свет второго издания словаря «Большой Робер») / Г. Гак // Вопросы языкознания. – 1987. – № 2. – С. 9 – 13.

41. Гоголь, Н. В. Просвещение : (Письмо к В. А. Ж.....му) // Гоголь Н. В. ; Полное собрание сочинений в 14 т. – АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). — М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1937—1952. – Т. 8. Статьи. — 1952. — С. 283 — 286.

42. Голомидова, М. В. Искусственная номинация в ономастике / М. В. Голомидова. – Екатеринбург, 1998. – 375 с.

43. Горбаневский, М. В., Емельянова, М. И. Улицы Старой Руссы : История в названиях. – М. : Медя, 2004. – 384 с.

44. Григорьев, В. П. Словарь языка русской советской поэзии. Проспект. Образцы словарных статей. Инструктивные материалы / В. П. Григорьев. – М., 1965. – 224 с. («Имена собственные» – С. 158 – 162).
45. Григорьев, В. П. Поэт и слово. Опыт словаря / В. П. Григорьев. – М. : Наука, 1973. – 455 с.
46. Гумбольдт, В. фон. О влиянии различного характера языков на литературу и духовное развитие / В. фон Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию ; перевод с нем. под ред. и с предисловием Г. В. Рамишвили. – М. : Прогресс, 1984. – С. 324 – 326.
47. Гумбольдт, В. фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества / В. фон Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию ; перевод с нем. под ред. и с предисловием Г. В. Рамишвили. – М. : Прогресс, 1984. – С. 34 – 298.
48. Гумбольдт, В. фон. О сравнительном изучении языков применительно к различным эпохам их развития / В. фон Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию ; перевод с нем. под ред. и с предисловием Г. В. Рамишвили. – М. : Прогресс, 1984. – С. 307 – 323.
49. Гутнер, Г. Б. Когнитивная лингвистика / Г. Б. Гутнер // Энциклопедия эпистемологии и философии науки. – М. : «Канон+», РООИ «Реабилитация». – 2009. – 1248 с.
50. Данидина, Е. Ф. К вопросу о лексическом значении личных имен / Е. Ф. Данидина // Лексика и словообразование русского языка. – Пенза, 1972. – С. 6 – 15.
51. Денисов, П. Н. О толковом словаре русского языка для иностранцев / П. Н. Денисов // Русский язык за рубежом. – 1972. – № 3. – С. 25 – 27.
52. Денисов, П. Н. Практика, история и теория лексикографии в единстве и взаимообусловленности / П. Н. Денисов // Проблемы учебной лексикографии и обучения лексики. – М., 1978. – С. 201 – 226.
53. Дорогая, В. Б. Имя собственное и нарицательное в системе именовании персонажа (роман М. Горького «Жизнь Клима Самгина») / В. Б. Дорогая. – АКД. – Л., 1985. – 22 с.
54. Дэвидсон, Д. Общение и конвенциональность. / Дэвидсон Д. // Философия, логика, язык. – М. : Наука. – 1987. – С. 213 – 233.

55. Ермолович, Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д. И. Ермолович. – М. : З. Валент, 2001. – 200 с.
56. Зайцева, К. Б. Антропонимический словарь писателя / К. Б. Зайцева // Труды Самарканд. ун-та. – Вопросы ономастики. – Самарканд, 1976. – Вып. 284. – С. 77 – 84.
57. Закачкикова, Т. А. Забытые имена наших предков / Т. А. Закачкикова // Русская речь. – 1977. – № 3. С. 126 – 131.
58. Замятин, Д. Н. Гуманитарная география: пространство, воображение и взаимодействие современных гуманитарных наук // Социологическое обозрение. – 2010. – Т. 9. – № 3. – С. 26 – 50.
59. Зинин, С. И. О «Словаре личных имён русской художественной литературы XVIII века» / С. И. Зинин // Науч. труды Ташкентского ун-та. – Ташкент, 1968. – Вып. 319. – Науч. труды аспирантов. Гуманитарные науки. – С. 40 – 42.
60. Зинин, С. И. Создадим словарь современных русских фамилий / С. И. Зинин // Русский язык в школе. – 1969. – № 6. – С. 17 – 19.
61. Зинин, С. И. Русская антропонимия XVII – XVIII вв. (на материале переписных книг городов России) : автореф. дис. ... канд. филолог. наук / С. И. Зинин. – Ташкент, 1969. – 22 с.
62. Зинин, С. И. Фамильные прозвания XVII в. как дополнительный источник экономической характеристики русских городов / С. И. Зинин // Ономастика Поволжья 2 : материалы II Поволжской конференции по ономастике. – Горький, 1971. – С. 30 – 34.
63. Зинин, С. И. О границах этимологической справки словаря русских фамилий / С. И. Зинин // Науч. тр. Ташк. гос. ун-та, 1974. – Вып. 466. – С. 142 – 149.
64. Зинин, С. И. Принципы построения словаря русских фамильных прозваний XVII в. / С. И. Зинин // Перспективы развития славянской ономастики. – М., 1980. – С. 25 – 30.
65. Иванов, Вяч. Вс., Топоров, В. Н. Славянские языковые семиотические моделирующие системы / Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров. – М., 1965. – 246 с.
66. Игошина, Ю. В. Оппозиция мировоззрений и онтология имени в философии П. А. Флоренского / Ю. В. Игошина : дис. ... канд. филос. наук. – Киров, 2003. – 141 с.

67. Имя : внутренняя структура, семантическая аура, контекст / Тезисы Международной научной конференции. – М., 2001. – Ч. 1. – 200 с. ; Ч. 2. – 96 с.
68. Ирисханова, К. М. Функционирование топонимов в художественной литературе (английский язык) / К. М. Ирисханова. – АКД. – М., 1978. – 20 с.
69. Калакуцкая, Л. П. Имена собственные в орфографическом словаре русского языка и других лингвистических словарях / Л. П. Калакуцкая // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 59 – 76.
70. Калинин, В. М. Поэтика онима / В. М. Калинин. – Донецк: Юго-Восток, 1999. – 408 с.
71. Калинин, В. М. Отношения между компонентами структуры денотат – поэтоним – образ / В. М. Калинин // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – № 3 – 4. – Фонетика. Семантика. Лексикологія. Синтаксис. – Одеса : ОДУ, 1999. – С. 32 – 41.
72. Калинин, В. М. «Вольтер». Материалы к словарной статье / В. М. Калинин // Филологические исследования : сборник научных трудов. – Вып. 7. – Донецк : Юго-Восток, 2004. – С. 184 – 211.
73. Калинин, В. М. Онимогенез и лексикография собственных имён / В. М. Калинин // Ономастика в кругу гуманитарных наук : материалы международной ономастической конференции. – Екатеринбург, 20 – 23 сентября 2005 г. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2005. – С. 14 – 16.
74. Калинин, В. М. На подступах к пушкинской онимографии // К «Оправданию филологии» или Вариации на тему общего дела. – Сборник научных трудов ; редколегія : В.М. Калинин (отв.ред) и др. – Донецк, 2011. – С. 257 – 312.
75. Калинин, В. М. Психолингвистические аспекты семантики собственных имен художественных произведений (коннотации поэтонимов) / В. М. Калинин // Семантика в преподавании русского языка как иностранного. – Вып. 3. – Ч. 1.: Общие вопросы. Лексикология. Семантика частей речи и других номинативных классов. – Харьков, 1989. – С. 154 – 156.
76. Калинин, В. М. Функции и взаимодействие поэтонимов и перифраз в романе А. С. Пушкина «Евгений Онегин» / В. М. Калинин // Литературное произведение : слово и бытие. – Сб. научных трудов к шестидесятилетию М. М. Гиршмана. – Донецк: ДонГУ, 1997. – С. 307 – 324.

77. Калинин, В. М. Общая теория поэтонима. Предпосылки и перспективы разработки / В. М. Калинин // *Kieleckie Studia Rusycystyczne*. – Т. 8. – 1998. – S. 119 – 131.

78. Калинин, В. М. Ономастическая перифраза как проблема поэтики собственных имен (на материале творчества А. С. Пушкина) / В. М. Калинин // *Восточноукраинский лингвистический сборник : Выпуск четвертый. Сборник научных трудов*. – Донецк: Изд-во «Донеччина», 1998. – С. 107 – 129.

79. Калинин, В. М. Проблемы лексикографирования поэтики онимов в языке Пушкина / В. М. Калинин // *А. С. Пушкин : филологические и культурологические проблемы изучения : материалы международной научной конференции 28 – 31 октября 1998 г.* – Донецк, 1998. – С. 192 – 194.

80. Калінкін, В. М. Мовні засоби ономапоетики / В. М. Калінкін // *Структура і функції ономастичних одиниць*. – Донецьк: Дон ДУ, 1992. – С. 48 – 57.

81. Калінкін, В. М. Проблеми лексикографування функцій пропріальних одиниць художніх текстів у словнику поезики онімів / В. М. Калінкін // *Семантика і прагматика граматичних структур: збірник наукових праць*. – Донецьк: ДонДУ, ІЗМН, 1998. – С. 93 – 107.

82. Карасик, В. И. Ценностная картина мира : межкультурный аспект / В. И. Карасик // *Языковое сознание : содержание и функционирование. XIII Международный симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации. Тезисы докладов*. – М., 1 – 3 июня 2000 г. – М. : Институт языкознания РАН и МГПУ, 2000. – С. 106 – 107.

83. Карпенко, Ю. О., Бучко, Д. Г., Редьква, Я. П. Чернівецька ономастична школа // *Λογοςόνομαστική*. – № 3, 2009. – С. 106 – 112.

84. Карпенко, Ю. О., Фоміна, Л. Ф., Зубов, М. І., Калінкін, В. М. Одеська ономастична школа // *Λογοςόνομαστική*. – № 4. – 2012. – С. 98 – 112.

85. Карпенко, М. В. О материалах к антропонимическому словарю писателя / М. В. Карпенко // *IV Республиканская ономастическая конференция. Тезисы*. – Киев, 1969. – С. 154 – 157.

86. Карпенко, М. В. Состав антропонимического словаря писателя / М. В. Карпенко // *Питання сучасної ономастики*. – Київ : Наукова думка, 1976. – С. 190 – 195.

87. Карпенко, М. В. Структура словарной статьи в антропонимическом словаре А. П. Чехова / М. В. Карпенко // IV Республиканская ономастическая конференция. Тезисы. – Киев, 1969. – С. 160 – 162.
88. Карпенко, М. В., Стычишина, Л. П. Структура словарной статьи в антропонимическом словаре А. П. Чехова / М. В. Карпенко, Л. П. Стычишина // Питання сучасної ономастики. – Київ : Наукова думка, 1976. – С. 195 – 199.
89. Карпенко, М. В. Антропонимический словарь русских сел Одесской области / М. В. Карпенко // Перспективы развития славянской ономастики. – М., 1980. – С. 38 – 56.
90. Карпенко, О. Ю. Екзотичність як неодмінна риса власних назв у науково-фантастичному творі / О. Ю. Карпенко // Записки з ономастики. – Одеса, 1999. – Вип. 1. – С. 79 – 85.
91. Карпенко, О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.15 / Карпенко Олена Юріївна. – Одеса, 2006. – 416 с.
92. Карпенко, О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики: монографія / О. Ю. Карпенко – Одеса : Астропринт, 2006. – 325 с.
93. Карпенко, О. Ю. Засади когнітивної ономастики / О. Ю. Карпенко // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту : зб. наук. пр. – Чернівці, 2007. – Вип. 356 – 359: Слов'янська філологія. – С. 396 – 401.
94. Карпенко, О. Ю. Міркування про когнітивну ономастику / О. Ю. Карпенко // Мовознавство. – 2009. – № 3 / 4. – С. 40 – 42.
95. Карпенко, О. Ю. Когнітивна ономастика : навч. Посібник : рек. МОН України / О. Ю. Карпенко // МОН України, Одеський нац. ун-т імені І. І. Мечникова. – Одеса : Фенікс, 2010. – 154 с.
96. Карпенко, О. Ю. Прагматична спрямованість власних назв у художньому тексті. Методичні вказівки до спецкурсу. Для студентів факультету романо-германської філології. / О. Ю. Карпенко. – Одеса, 1998. – 24 с.
97. Карпенко, О. Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження / О. Ю. Карпенко // Записки з ономастики. – Одеса : Астропринт, 2000. – Вип. 4. – С. 68 – 74.
98. Карпенко, О. Ю. Концептуалізація власних назв у художньому творі / О. Ю. Карпенко // Зап. з ономастики. – Одеса, 2002. – Вип. 6. – С. 80 – 88.

99. Карпенко, О. Ю. Власні назви в сучасному мистецтві (концептуальний аналіз) / О. Ю. Карпенко // Мова і культура. Серія «Філологія». Наукове видання. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 7. – Т. 3. – С. 207 – 213.
100. Карпенко, О. Ю. Асоціативне визначення семантичного наповнення онімічних концептів / О. Ю. Карпенко – Горлівка : Донецьк : Вид-во ГДПШМ, 2005. – 17 с.
101. Карпенко, О. Ю. Об'єктивне і суб'єктивне в ментальному бутті онімів / О. Ю. Карпенко // Ономастика і апелятиви. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – Вип. 24. – С. 26 – 32.
102. Карпенко, О. Ю. Асоціативний словник – шлях до сутності власної назви / О. Ю. Карпенко // Logos onomastike. – 2006. – № 1. – С. 8 – 21.
103. Карпенко, О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв : автореф. дис. ... доктора філолог. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. Ю. Карпенко. — К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2006. — 32 с.
104. Карпенко, Ю. А. Топонимическая реконструкция географии и географическая реконструкция топонимии / Ю. А. Карпенко // Actes du XI-e Congrès international des sciences onomastiques. Resumés des communications. – Sofia, 1972. – P. 1 – 2.
105. Карпенко, Ю. А. Специфика имени собственного в художественной литературе / Ю. А. Карпенко // Onomastica. – 1986. – Т. 31. – S. 5 – 22.
106. Карпенко, Ю. А. Специфика имени собственного в общенародном языке и художественной литературе / Ю. А. Карпенко // XV Internationaler Kongress für Namenforschung. Resümee der Vorträge und Mittelungen. – Leipzig, 1984. – S. 88.
107. Карпенко, Ю. А. Специфика имени собственного в языке и речи / Ю. А. Карпенко // Proceedings of the 13th International Congress of Onomastic Sciences. – Warszawa; Kraków, 1981. – V. I. – P. 79 – 89.
108. Карпенко, Ю. О. Переднє слово / Ю. А. Карпенко // Літературна ономастика : збірник статей. – Одеса : Астропринт, 2008. – С. 3 – 6.
109. Карпенко, Ю. О., Мельник, М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко : монографія // Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник. – Одеса : Астропринт, 2004. – 216 с.
110. Кессиди, Ф. Х. От мифа к логосу (становление греческой философии) / Ф. Х. Кессиди. – М. : Мысль, 1972. – 312 с.

111. Кобозева, И. М. Лингвистическая семантика : учебное пособие / И. М. Кобозева. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
112. Ковтун, Л. С. Древние словари как источник русской исторической лексикографии / Л. С. Ковтун. – Л., 1977. – 198 с.
113. Колоколова, Л. И. Имена собственные в раннем творчестве А. П. Чехова (лит.-художественная антропонимика) / Л. И. Колоколова. – Киев, 1961. – 76 с. [В прил. «Указатель фамилий персонажей раннего творчества Чехова» (стр. 67 – 75)].
114. Комлев, Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н. Г. Комлев. – М., 1969. – 192 с.
115. Корнев, И. Н. География и топонимика в контексте гуманитарного дискурса / И. Н. Корнев // Географический вестник. Гуманитарные вопросы географии. – М., 2014. – Вып. 1(28). – С. 41 – 46.
116. Королева, Т. М. Акустические характеристики ответа в неподготовленной диалогической речи : Учебное пособие / Т. М. Королева, Л. А. Попова . – Одесса : ОГУ им. И. И. Мечникова, 1978. . – 48 с. ; I – XIX с.
117. Королева, Т. М. Интонация модальности в звучащей речи / Т. М. Королева . – Киев ; Одесса : Выща школа, 1989 . – 147 с.
118. Корольова, Т. М. English Phonetics / Т. М. Корольова, Т. О. Бровченко. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 208 с.
119. Корольова, Т., Яблонська, Т., Пеліна, О. Труднощі передачі сучасних українських артіонімів при перекладі англійською мовою / Т. Корольова, Т. Яблонська, О. Пеліна // Життя зі словом. – Тернопіль-Дрогобич : Просвіт, 2014. – С. 274 – 279.
120. Короткова, Т. А. Перемена фамилий / Т. А. Короткова // В кн. : Этнография имен. – М., 1971. – С. 116 – 119.
121. Красных, В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология / В. Я. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
122. Краткий словарь когнитивных терминов / [отв. ред. Кубрякова Е. С.]. – М. : Изд-во Москов. Гос. ун-та, 1997. – 245 с.
123. Краткий энциклопедический словарь исторических топонимов / [сост. Ерофеева И. В.]. – Алматы, 2014. – 528 с.

124. Крипке, Соул А. Именованиенеобходимость/ Naming and Necessity (Saul A. Kripke, 1980). – 288 с.
125. Кубрякова, Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
126. Кубрякова, Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1986. – 156 с.
127. Кубрякова, Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма : лингвистика - психология - когнитивная наука / Е. С. Кубрякова. // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34 – 37.
128. Кубрякова, Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики / Е. С. Кубрякова // Известия АН СЛЯ. – 2004. – Т. 63. – № 3. – С. 3 – 12.
129. Ларин, Б. А. Эстетика слова и язык писателя: избранные статьи / Б. А. Ларин. – Л. : Худож. лит-ра, 1973. – 288 с.
130. Ларин, Б. А. История русского языка и общее языкознание / Б. А. Ларин. – М., 1977. – 237 с.
131. Лахно, А. В. Имя собственное как объект сопоставительного исследования. Системообразующие свойства имени литературного персонажа в художественном тексте и его переводе : дис. ... канд. филол. наук / А. В. Лахно. – М. : МГУ, 2006 – 219 с.
132. Леви-Брюль, Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении / Л. Леви-Брюль. – М., 1937. – 608 с. ; М., 1999. – 238 с.
133. Леви-Брюль, Л. Первобытное мышление / Л. Леви-Брюль // Психология мышления [под ред. Гиппенрейтер Ю. Б и Петухова В. В.]. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – С. 130 – 140.
134. Леви-Стросс, К. [Структурная антропология](#) (Anthropologie structurale) / К. Леви-Стросс ; пер. с фр. Иванова Вяч. Вс.— М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 512 с.
135. Лейбниц, Г. В. Новые опыты о человеческом разуме / Г. В. Лейбниц ; перев. Юшкевич П. С. – М. – Л., 1936. – 484 с.
136. Леонтьев, А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. – М., 1975. – 304 с.

137. Леонтьев, А. Н. Цепные реакции / А. Н. Леонтьев // Избранные психологические произведения в 2-х т. – М. : Педагогика, 1983. – Т. I. – 392 с. ; Т. II. – 320 с.
138. Леонтьев, А. А. Происхождение языка / А. А. Леонтьев // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 400 – 401.
139. Леонтьев, А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 287 с.
140. Лосев, А. Ф. Кратил / А. Н. Лосев // Платон. Собрание сочинений в 4 т. – Т.1. – М. : Мысль, 1990. – С. 826 – 835.
141. Лосев, А. Ф. Философия имени / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Московского университета, 1990. – 272 с.
142. Лосев, А. Ф. Исследования по философии и психологии мышления (1915-1919) / Лосев А. Ф. // Личность и Абсолют ; сост. и общ. ред. Тахо-Годи А. А. – М. : Мысль, 1999. – 514 с.
143. Лосев, А. Ф. Фрагменты дополнений к «диалектике мифа» (1929) / Лосев А. Ф. // Личность и Абсолют ; сост. и общ. ред. Тахо-Годи А. А. – М. : Мысль, 1999. – С. 378 – 514.
144. Лосев, А. Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Моск. унта, 1982. – 480 с.
145. Лосский, В. Очерк мистического богословия восточной церкви. Глава VI. Образ и подобие. / В. Лосский // Воронежский епархиальный вестник. – 1992. – № 5(25). – С. 32 – 39.
146. Лотман, Ю. М. Внутри мыслящих миров : человек – текст – семиосфера / Ю. М. Лотман. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
147. Лотман, Ю. М., Успенский, Б. А. Миф – имя – культура / Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский // Труды по знаковым системам. – Вып. VI. – Тарту, 1973. – С. 282 – 303.
148. Лукаш, Г. П. Актуальні питання української конотоніміки : монографія: – Донецьк: ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство «ПРОМІНЬ». – 2011. – 448 с.
149. Лучик, В. В. Етимологічний словник топонімів України / В. В. Лучик ; відп. ред. Скляренко В. Г.. – К. : ВЦ «Академія», 2014. – 544 с.

150. Лучинина, Е. Н. Лингвокультурология в системе гуманитарного знания / Е. Н. Лучинина // Критика и семиотика. – Тверской государственный университет. – Вып. 7, 2004. – С. 238 – 243.

151. Ляхова, И. В. Функционально-семантический анализ имен собственных личных (на материале французской художественной литературы XX века) / И. В. Ляхова. – АКД. – М., 1980. – 24 с.

152. Магазаник, Э. Б. Ономапоэтика, или «говорящие имена» в литературе. / Э. Б. Магазаник. – Ташкент : Фан, 1978. – 146 с.

153. Мальцева, Д. Г. Германия : страна и язык. LandeskundedurchdieSprache : лингвострановедческий словарь / Д. Г. Мальцева. – Русские словари, АСТ, Астрель, 2001 г. – 416 с.

154. Масанов, И. Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей / И. Ф. Масанов. – М. : Изд-во Всесоюзной книжной палаты, 1956 – 1960. – Т. 1 – 1956. – 442 с. ; Т. 2 – 1957. – 387 с. ; Т. 3. – 1958. 416 с. ; Т. 4. – 1960. – 558 с.

155. Маслова, В. А. Лингвокультурология : уч. пособие / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.

156. Мельниченко, Г. Г. Словари собственных имен людей. / Мельниченко Г. Г. // О принципах составления областных словарей : учен. зап. Ярослав. пед. ин-та. Рус. яз. – Ярославль, 1957. – Вып. 26. – С. 45 – 53.

157. Митрофанов, В. А. Современные русские фамилии как объект лингвистики, ономастики и лексикографии : дис. ... канд. филол. наук / В. А. Митрофанов. – М., 1995 – 226 с.

158. Михайлов, В. Н. О статусе антропонимов в системе современного русского литературного языка / В. Н. Михайлов // Русское языкознание. – К., 1981. – № 2. – С. 71 – 79.

159. Мокиенко, В. М. О собственном имени в составе фразеологии / В. М. Мокиенко // Перспективы развития славянской ономастики. – М. 1980. – С. 57 – 67.

160. Мокиенко, В. М. Перевоплощённое имя / В. М. Мокиенко // Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имён / Е. С. Отин. – 3-е изд., перераб. и доп. – Донецк : Юго-Восток, 2010. – С. 5 – 10.

161. Морковкин, В. В. Опыт идеографического описания лексики (анализ слов со значением времени в русском языке) / В. В. Морковкин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 166 с.
162. Морковкин, В. В. Лексическая система и ее отражение в значении слова / В. В. Морковкин // Slavist. – Sarajevo. – 1990. – № 1. – С. 9 – 14.
163. Морковкин, В. В. Основы теории учебной лексикографии / В. В. Морковкин. – М. : Изд-во Ин-та рус. яз. им. А. С. Пушкина, 1990. – 71 с.
164. Морковкин, В. В. Лексическая система как объект лексикографирования / В. В. Морковкин // Проблемы учебной лексикографии : состояние и перспективы развития. Материалы общесоюзной конференции. – Симферополь, 1992. – С. 41 – 45.
165. Морошкин, М. Я. О фамильных именах у нынешних европейских народов / М. Я. Морошкин // Ст. 2. Журнал Министерства народного просвещения, 1855, –№ 4, – С. 1 – 38.
166. Мостовая, А. Д. Лексическое значение и языковая интуиция / А. Д. Мостовая // Язык и когнитивная деятельность ; отв. ред. Р. М. Фрумкина. – М. : Ин-т языкознания АН СССР, 1989. – С. 52 – 58.
167. Немецко-русский лингвострановедческий словарь. Германия : Страна и язык. LandeskundedurchdieSprache. / [сост. Мальцева Д. Г.]. – М. : Русские словари : Астрель, АСТ, 2001. – 416 с.
168. Нерознак, В. П. Принципы исследования палеобалканской ономастики / В. П. Нерознак // Историческая ономастика : сб. науч. тр. – М. : Наука, 1977. – С. 27 – 48.
169. Никонов, В. А. Введение в топонимику / В. А. Никонов. – М., 1965. – 180 с.
170. Никонов, В. А. До фамилий / В. А. Никонов // Антропонимика. – М., 1969. – С. 28 – 41.
171. Никонов, В. А. Русская адаптация иноязычных имен / В. А. Никонов // Ономастика. – М., 1969. – С. 54 – 78.
172. Никонов, В. А. Задачи и методы антропонимики / В. А. Никонов // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. – М., 1970. – С. 33 – 56.
173. Никонов, В. А. Из словаря русских фамилий / В. А. Никонов – М. : Русская речь, 1976 – 1986.
174. Никонов, В. А. География фамилии / В. А. Никонов. – М., 1988. – 198 с.

175. Никонов, В. А. Словарь русских фамилий / [сост. Е. Л. Крушельницкий]. – М., 1993. – 224 с.
176. О Достоевском / Сборник статей под ред. Бема А. Л. – Прага, 1933, - Т. 2. – 90 с. (В приложении – Словарь личных имён у Достоевского, ч. I. Произведения художественные).
177. Ольминский, М. С. Щедринский словарь / М. С. Ольминский // [под ред. Эссен М. М. и Лепешинского П. Н.]. – М., 1937. – 759 с.
178. Отин, Е. С. Материалы к словарю собственных имен, употребляемых в переносном значении / Е. С. Отин // Вопросы ономастики : собств. имена в системе яз. – Свердловск, 1980. – С. 34 – 47.
179. Отин, Е. С. Русская ономастика в русской энциклопедии / Е. С. Отин // Русская ономастика и ономастика России. Словарь под ред. Трубачева О. Н. – М. : Школа-Пресс, 1994. – 288 с. – («Русская энциклопедия»). – С. 7 – 12.
180. Отин, Е. С. Словарь коннотативных собственных имён / Е. С. Отин. – 3-е изд., перераб. и доп. – Донецк : Юго-Восток, 2010. – 518 с.
181. Петровский, Н. А. Словарь русских личных имен / Н. А. Петровский. – М., 1984. – 384 с.
182. Платон. Кратил / Платон // Собрание сочинений в четырёх томах. – Т. 1. – М. : АН СССР. Изд-во «Мысль», 1990. – С. 613 – 681.
183. Поротников, П. Т. Материалы для словаря вариантов русских личных имен / П. Т. Поротников // Вопросы ономастики. – Свердловск, 1979. – Вып. 13. – С. 62 – 71.
184. Привалова, М. И. Функции личных имен и фамилий в произведениях М. Е. Салтыкова-Щедрина / М. И. Михайлова // Ученые записки ЛГУ. Серия филологических наук. – № 161. – Вып. 18. – Л., 1952. – С. 129 – 148.
185. Прокопович, Ф. Про риторичне мистецтво книжок для навчання української молоді, що вивчає одне і друге красномовство на благо релігії і батьківщини, викладені преподобним отцем Феофаном Прокоповичем у Києві в славній православній Могиллянській академії року 1706 / Феофан Прокопович. // Філософські твори в трьох томах переклад з латинської. – Київ : Наукова думка, 1979. – Т. I. – С. 101 – 433.
186. Рассел, Б. Человеческое познание. Его сфера и границы / Б. Рассел. – М., 1957. – 554 с.

187. Розанов, В. В. Литературные типы // Новое время. – 1911. – 15 января, № 2516. – Приложение.
188. Руденко, Д. И. Имена естественных классов, собственные имена и имена номинальных классов в семантике естественного языка / Д. И. Руденко // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1987. – Т. 46. – № 1. – С. 20 – 35.
189. Руденко, Д. И. Имя в парадигмах «философии языка» / Д. И. Руденко. – Харьков : Основа, 1990. – 299 с.
190. Рум, А. Р. У Лингвострановедческий словарь. Великобритания / А. Р. Рум и др. – М., 2002. – 560 с
191. Русская ономастика и ономастика России : словарь / [под ред. Трубачева О. Н.]. – М. : Школа-Пресс, 1994. – 288 с.
192. Рыбакин, А. И. Словарь английских фамилий / А. И. Рыбакин. – М., 1986. – 147 с.
193. Рылюк, Г. Я. Истоки географических названий Беларуси с основами общей топонимики / Г. Я. Рылюк. – Минск : Веды, 1999. – 247 с.
194. Селіванова, О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. С. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
195. Сёрл, Дж. Р. Что такое речевой акт? / Дж. Р. Серл // Философия языка. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 208 с.
196. Славянская мифология: энциклопедический словарь / [науч. ред. Петрухин В. Я., Агапкина Т. А., Виноградова Л. Н., Толстая С. М.]. – М. : Эллис Лак, 1995. – 416 с.
197. Словарь автобиографической трилогии М. Горького. Имена собственные (личные имена, географические названия и заглавия литературных произведений). – Л. : ЛГУ, 1975. – 104 с.
198. Словарь литературных типов / [общ. ред. Носкова Н. Д.]. – Т. 1 – 7. Пг., «Всходы». – 1908 – 1914. – Литературные типы Тургенева. – Т. 1. – Вып. 1 – 2. – Пг., «Всходы», 1908. – 320 с. ; Литературные типы Лермонтова. – Т. 2. – Вып. 3. – Пг., «Всходы», 1908. – 116 с. ; Литературные типы Гоголя. – Т. 3. – Вып. 4. – Пг., «Всходы», 1909. – 110 с. : Литературные типы Аксакова. – Т. 4. – Вып. 5. – Пг., «Всходы», 1909. – 110 с. ; Литературные типы Грибоедова. – Т. 5. – Вып. 6. – Пг., «Всходы», 1910. – 115 с. ; Типы Пушкина. – Т. 6. – Вып. 7 – 8. – Пг., «Всходы», 1912. – 316 с. ; Типы Гончарова. – Т. 7. – Вып. 9 – 10. – Пг., «Всходы», 1914. – 368 с.

199. Словарь личных собственных имён, употреблённых в произведениях А. П. Чехова // Ежегодник научных работ Херсонского пед. ин-та за 1960 г. ; «Гуманитарные науки». – Херсон, 1961.
200. Словарь языка Пушкина : в 4 т. / [отв.ред.акад АН СССР Виноградов В. В.]. – 2-е изд., доп. – Российская академия наук. Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. – М. : Азбуковник, 2000. – 975 с.
201. Словник мови Шевченка: в двох томах / [авт.уклад. Ващенко В. С. та ін.]. – Київ. «Наукова думка», 1964. – Т. 1. – 484 с. ; Т. 2. – 566 с.
202. Спиркин, А. Г. Происхождение сознания / А. Г Спиркин ; АН СССР, Институт философии. – М. : Госполитиздат, 1960. – 461 с.
203. Срезневский, И. И. Обзорение замечательнейших из современных словарей / И. И. Срезневский // ИОРЯС. – СПб., 1854. – Т. 3. – С. 145 – 164.
204. Сталтмане, В. Э. Ономастическая лексикография / В. Э. Сталтмане // Ин-т языкознания; [отв. ред. Суперанская А. В.]. – М. : Наука, 1989. – 116 с.
205. Степанов, Ю. С. Имена, предикаты, предложения (семиологическая грамматика) / Ю. С. Степанов // [отв. ред. Караулов Ю. Н.]. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
206. Степанов, Ю. С. Константы: словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М., 2001. – 990 с.
207. Ступин, Л. Н. Собственные имена и проблема их включения в толковые словари (на материале словарей Уэбстера) / Л. Н. Ступин // Учен. зап. Ташк. гос. пед. ин-та иностр. яз. – Сер.филол. – 1963. – Вып. 9. – С. 19 – 26.
208. Сугай, Л. А. Термины «культура», «цивилизация» и «просвещение» в России XIX — начала XX века / Л. А. Сугай // Труды ГАСК. – Выпуск II. – Мир культуры. – М. : ГАСК, 2000. – С. 39 – 53.
209. Суперанская, А. В. Языковые и внеязыковые ассоциации собственных имен / А. В. Суперанская // Антропонимика. – М., 1970. – С. 7 – 17.
210. Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 367 с.
211. Суперанская, А. В. Имя и эпоха (к постановке проблемы) / А. В. Суперанская // Историческая ономастика. – М., 1977. – С. 7 – 26.
212. Суперанская А.В. Современный словарь личных имён: Сравнение. Происхождение. Написание / А.В. Суперанская. – М.: Айрис-пресс, 2005. – 384 с. – (От А до Я)

213. Супрун, В. И., Данилов, А. В. Ономастические единицы в художественном тексте / В. И. Супрун, А. В. Данилов // Кирилло-Мефодиевские традиции на Нижней Волге : тез. докл. – Вып. 3 – Волгоград : Перемена, 1997. – С. 50 – 52.
214. Супрун, В. И. Ономастическая синтагматика и парадигма тика художественного текста / В. И. Супрун // Шукшинские чтения : материалы науч. конф. – Волгоград : Перемена, 1998. – С. 31 – 36.
215. Таич, Р. У. Опыт антропонимического словаря писателя. (На материале произведений М.Е. Салтыкова-Щедрина) / Р. У. Таич // Антропонимика. – М. : Наука, 1970. – С. 314 – 319.
216. Телия, В. Н. Семантика связанных значений слов и их сочетаемость / В. Н. Телия // Аспекты семантических исследований. – М. : Наука, 1980. – С. 250 – 320.
217. Телия, В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
218. Телия В. Н. Деконструкция стереотипов окультуренного мировидения во фразеологических знаках / В. Н. Телия // Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии. – М. : Ин-т славяновед. РАН, 1999. – С. 87 – 93.
219. Толстой, Н. И., Толстая, С. М. Имя в контексте народной культуры / Н. И. Толстой, С. М. Толстая // Проблемы славянского языкознания : Три доклада к XII Международному съезду славистов. – М., 1998. – С. 88 – 125.
220. Томахин, Г. Д. Америка через американизмы / Г. Д. Томахин. – М. : Высшая школа, 1982. – 256 с.
221. Томахин, Г. Д. Ономастическая лексика в лингвострановедческом аспекте / Г. Д. Томахин // XV Intern. Kongr. fur Namen-forschung: Resümees der Vortrage und Mitt. Zupzig, 1984.
222. Томахин, Г. Д. Великобритания: лингвострановедческий словарь : Литература. Театр. Кино. Музыка. Танец. Балет. Живопись. Скульптура. Архитектура. Дизайн. СМИ / Г. Д. Томахин. – М. : ООО «Издательство АСТ» : ООО «Издательство Астрель», 2001. – 336 с.
223. Топоров, В. Н. Из области теоретической топономастики / В. Н. Топоров // Вопросы языкознания. – 1962. – № 6. – С. 3 – 12.

224. Топоров, В. Н. Имена / В. Н. Топоров // Мифы народов мира. Энциклопедия в двух томах. – Второе издание. – Советская энциклопедия, 1991. – Т. 1. – С. 508 – 510.
225. Троянова, И. М. Когнитивная функция как одна из важнейших функций языка / И. М. Троянова // Вестник ТГПУ. – 2008. – Вып. 2 (76). – С. 56 – 58.
226. Успенский, Б. А. Семиотика иконы / Успенский Б. А. // Семиотика искусства. – М. : Школа «Языки русской культуры», июль 1995. – С. 221 – 296.
227. Успенский, Б. А. Поэтика композиции / Б. А. Успенский. – СПб. : Азбука, 2000. – 348 с. – (Academia). – С. 9 – 280.
228. Федоров, А. В. Личные имена собственные в автобиографической трилогии М. Горького / А. В. Федоров // Вопросы стилистики. – Саратов, 1973. – Вып. : – С. 109 – 121.
229. Фёдоров, В. В. В начале был поэт / В. В. Федоров // Филологические исследования. – Вып. 13. – Киев, 2013. – С. 29 – 37.
230. Федосюк, Ю. А. К вопросу о принципах составления этимологического словаря русских фамилий / Ю. А. Федосюк // Русская ономастика. – Рязань, 1977. – С. 13 – 17.
231. Федосюк, Ю. А. О словаре русских фамилий для иностранцев / Ю. А. Федосюк // Словари и лингвострановедение. – М., 1982. – С. 79 – 83.
232. Философский энциклопедический словарь / [гл. редакция : Ильичев Л. Ф., Федосеев П. Н., Ковалёв С. М., Панов В. Г.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
233. Флоренский, П. А. Анализ пространственности и времени в художественно-изобразительных произведениях / П. А. Флоренский - М. : Издательская группа «Прогресс», 1993. – 326 с.
234. Флоренский, П. А. Имена: Сочинения. / П. А. Флоренский. – М. : Эксмо-Пресс ; Харьков : Фолио, 1998. – 912 с.
235. Фонякова, О. И. Топонимия Нижнего Новгорода в автобиографических повестях М. Горького / О. И. Фонякова // Ономастика Поволжья. – Горький, 1971. – Вып. 2. – С. 321 – 326.
236. Фонякова, О. И. О словаре собственных имён в автобиографической трилогии М. Горького / О. И. Фонякова // Русская речь. – М., 1975. – № 2. – С. 114 – 118.

237. Фонякова, О. И. О принципах составления словаря имён собственных в автобиографической трилогии М. Горького // Перспективы развития славянской ономастики. – М. : Наука, 1980. – 233-238.
238. Фонякова О. И. Топонимы Казани в повести М. Горького «Мои университеты» / И. О. Фонякова // Вестник ЛГУ. Серия «История. Язык. Литература». – Л., 1980. – № 8 – С. 99 – 103.
239. Холл, Дж. Словарь сюжетов и символов в искусстве / Дж. Холл ; пер. с англ. Майкапар А. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1999. – 656 с. – Серия «Академия».
240. Чернявская, Т. Н. Художественная культура СССР : лингвострановедческий словарь. / Т. Н. Чернявская. – М., 1984. – 360 с.
241. Шахматов, А. А. Очерк современного русского литературного языка / А. А. Шахматов. – 3-е изд. – М. : Учпедгиз, 1936. – 199 с.
242. Шварцкопф, В. С. О социальных и эстетических оценках личных имен / В. С. Шварцкопф // Ономастика и норма – М., 1976. – С. 47 – 59.
243. Шпенглер, О. Закат Европы : Очерки морфологии мировой истории. Т.1. Образ и действительность. / О. Шпенглер ; пер. с нем. Гарелин Н. Ф. – Минск : ООО «Попурри», 1998. – 688 с.
244. Щерба, Л. В. Опыт общей теории лексикографии / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – 428 с.
245. Энгельс, Ф. Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека / К. Маркс, Ф. Энгельс // Избранные произведения в 3-х томах. – Т. 3. – М. : Политиздат, 1981. – С. 69 – 71.
246. Энциклопедический словарь: в 3 т. / [глав. ред. Введенский Б. А.]. – М. : Гос. науч. изд-во «Большая советская энциклопедия», 1953 – 1955. – 2128 с.
247. Энциклопедия литературных героев : русская литература 17 – первой половины 19 в. / [под общей ред Архангельского А. Н.]. – М., 1997. – 972 с.
248. Энциклопедия эпистемологии и философии науки. – М. : «Канон+», РООИ «Реабилитация». – 2009. – 1248 с.
249. Юдин, А. В. Ономастикон русских заговоров : имена собственные в русском магическом фольклоре / А. В. Юдин. – М., 1977. – 320 с.
250. Юркенас, Ю. К. Попытка построения изосемантических рядов на базе древней антропонимии / Ю. К. Юркенас // Вопросы славянской антропонимики : материалы Межреспубликанской конференции. – Шауляй, 1970. – С. 12 – 14.

251. Якобсон, Р., Леви-Стросс, К. «Кошки» Шарля Бодлера / Р. Якобсон, К. Леви-Стросс ; перевод с французского Косикова Г. К. ; Структурализм: «за» и «против».— М. : Прогресс, 1975. — 469 с.
252. Bartmiński J. Założenia teoretyczne słownika // Słownik ludowich stereotypów językowych/ Zeszyt próbny. — Wrocław: Wydawnictwo
253. Chandler Daniel. The Sapir — Whorf Hypothesis / Daniel Chandler // Website of University of Wales, Aberystwyth. — Режим доступа : <http://visual-memory.co.uk/daniel/Documents/short/whorf.html>
254. Dauzat A. Les noms de personnes. Origine et évolution. Prénoms — Noms de famille — Surnoms — Pseudonymes. Paris, 1950.
255. Dauzat A. Dictionnaire étymologique des noms de famille. Marie- Thérèse Morlet. Perrin. Paris, 1991.
256. Deetz S. Metaphor analysis // Methods for intercultural communication research. — Beverly Hills, 1984. — P. 117 — 132.
257. Heidegger, M. Platons Lehre von der Wahrheit / M. Heidegger. — Bern, 1947. — S. 61.
258. Joseph, H. W. B. An introduction to logic / H. W. B. Joseph. — Ed. 2. — Oxford, 1946. — 310 p.
259. Kopaliński W. Słownik symboli. — Warszawa, 1997.
260. Korolko, M. Retoryka / M. Korolko // Literaturapolska. Przewodnik encyklopedyczny. — Warszawa: PWN, 1985. — T. 2. — S. 282 — 283.
261. Korolyova, T. M., Pielina, O. V. Lingua-cultural aspect of the future and professional translators' work on rendering Ukrainian ideonyms and pragmatonyms in English/ T. M. Korolyova, O. V. Pielina // Modern tendencies in pedagogical education and science of Ukraine and Israel: The way to integration. — Odessa : Ariel University, 2014. — P. 170 — 177.
262. Korolyova, T., Popova, A., Ding Xin. Translation of Official Documents/ T. Korolyova, A. Popova, Xin Ding. — Одеса : ІНВАЦ, 2014. — 204 с.
263. Kripke, Saul A. Naming and Necessity / Saul A. Kripke. — Oxford, Basil Blackwell, 1980. — 288 p.
264. Mill, John S. A system of logic, ratiocinative and indicative. Being a connected view of the principles of evidence, and the methods of scientific investigation / John S. Mill — London, 1865. — Ed. 6. — V. I. — 584 p.
265. Mnich Roman. Kategoria symbolu i symboliska biblijna w poezji XX wieku. — Lublin, 2002. — 258 s.

266. Perrot, Danielle. Don Quichotte au XXe siècle: réceptions d'une figure mythique dans la littérature et les arts. – Presses Univ Blaise Pascal, 2003. – 598 p. –

Режим доступа :

http://slovarionline.ru/literaturnyie_geroi/page/don_kihot_lamanchskiy.161

267. Roy – James, E. Royce. Man and Meaning / E. Royce James. – New York: McGraw. – Hill Inc., 1969. – 334 p.

268. Wencel W. Lausitzer Familiennamen slawischen Ursprungs. Leipzig: Domovina-Verlag. 1999. – 271 s.

269. Wencel W. Oberlausitzer Ortsnamenbuch. Mit einem Exkurs zur Siedlungsgeschichte und 12 mehrfarbigen Karten. Bautzen: Domovina-Verlag. 2008. – 244 s.

270. www.onomastika.ru

ДОДАТОК

I

Словарь русского языка XVIII века / АН СССР. Ин-т рус. яз.; Гл. ред.: Ю. С. Сорокин. — Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1984—1991. — Вып. 1—6; СПб.: Наука. С.-Петербург. отд-ние, 1992—...

ДОН КИШОТ 1773 (-кисхот 1720, -Кихот 1821, -од 1770, также слитно и дефис), а, м. Фр. Don-quistot < исп. *Бесплодный мечтатель, наивный идеалист, фантазер (по имени героя романа Сервантеса)*. [Мелодор:] Мнѣ право уже наскучило быть Дон-Кисхотом, гоняться.. за пустою мечтою, и смѣшить холодных людей моими пламенными вздохами. Крм. Соч. 1803 VII 227. Удалось мнѣ быть лично в лагерь Короля;. . он был Донкихот не из послѣдних. Длгрк. 247. Вѣрьте мнѣ, что нынѣшний вѣкъ наполнен множеством Дон-Кисхотов всякаго рода. Псм мас. 96.

Дон Кисхотов, а, о. <У гофмейстера> были удалства другаго рода, достойныя помѣщения в Дон Кисхотовых странствованях. Рдщв Уш. 56.

Донкихотский, а я, о е. Маркиз остался здѣсь, не смотря на дон-кихотское желание участвовать в сем вояжѣ. АВ XXIII 34.

< **ДОНКИШОТИЗМ** 1799, а, м., (един.) **ДОНКИСХОТИСМО** 1720, нескл., ср. и **ДОНКИШОТСТВО** 1788 (-кихот-, также дефис), а, ср. Фр. don-quistotisme. *Наивный идеализм, пустая мечтательность, фантазерство*. Я бы в отчаянии был видѣть, между моими Одноземцами.. оное Донкисхотисмо,. . да бы по всѣму свѣту ѣздить, и самим себя учинить судьями и поправителми всѣх обид. Оказ. миру 17. <Кн. Николай Васильевич> меньше об военном говорит ремеслѣ, не дѣлая оному преимуществ выше всего в свѣтѣ: сие пахнет донкишотизмом. Псм Б.-К. 281.|| *чаще мн. Сумасбродства, нелепые поступки*. <В письме> описаны во всем их пространствѣ донкишотства одного из королей сѣверных. Зап. Гарн. XVI 27

ДОНКИШОТСТВОВАТЬ, ствую, ствует, несов. *Быть пустым мечтателем, фантазером; совершать сумасбродные поступки*. Храня обычаи,

обряды, Не донкишотствуешь собой; Коня Парнаска не сѣдлаешь, К духам в собранье не въѣзжаешь, Не ходишь с трона на Восток. Држ. Соч. I 37.

II

Словарь языка Пушкина : в 4 т. / [отв.ред.акад АН СССР Виноградов В. В.]. – 2-е изд., доп. – Российская академия наук. Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. – М. : Азбуковник, 2000.

ДОН-КИШОТ (1). *Дон-Кихот* – имя героя одноимённого романа Сервантеса в нариц. употр. – Сдайся, Буланин, противиться напрасно. Пожалей своих стариков. Упрямством себя не спасёшь. Я до вас доберусь! – Попробуй, изменник! – Не стану ни сам соваться попустому, ни своих людей тратить. А велю поджечь анбар и тогда посмотрим, что ты станешь делать, **Дон-Кишот** белогорский ♦ *Ед.И. Дон-Кишот*; КД 379.27

III

Холл, Дж. Словарь сюжетов и символов в искусстве / Дж. Холл // [пер. с англ. Майкапар А.]. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1999. – 656 с. – Серия «Академия».

Дон Кихот. «Дон Кихот» – знаменитое произведения Сервантеса, впервые опубликованное в 1605 году и переведённое на многие языки. Приключения Рыцаря Печального Образа и его “оруженосца» Санчо Панса были источником вдохновения как живописцев, так и книжных иллюстраторов, особенно во Франции. Визуальный образ этой пары прочно утвердился. Дон Кихот худой и долговязый; его конь Росинант – мешок с костями. Выражение лица Дон Кихота и весь его облик передают благородную меланхолию. Санчо панса на своём осле по контрасту с Дон Кихотом являет собой здорового, упитанного крестьянина. Следующие эпизоды заимствованы из очень большого числа тех, что наиболее часто иллюстрировались.

1. *Дон Кихот в своём кабинете.* Чрезмерное увлечение средневековой рыцарской литературой произвело перемену в его уме и подтолкнуло к тому, чтобы отправиться на фантастические подвиги. Он изображается среди своих

книг; кругом разбросаны доспехи и оружие. В дверях его домочадцы с любопытством взирают на происходящее в кабинете. Впоследствии деревенский священник с помощью цирюльника, служанки Дон Кихота и его племянницы сожгут эти книги.

2. *Дочери содержателя постоялого двора.* В гостинице, которую Дон Кихот ошибочно принял за средневековый замок, рыцарь сел, чтобы поесть, не смущаясь тем, что его шлем был крепко привязан к его голове. Две служанки, которых он принял за знатных дам, владелиц этого замка, помогли ему избавиться от доспехов. Одна напоила его вином, воспользовавшись для этого тростинкой.

3. *Ветряные мельницы.* Дон Кихот изображается атакующим ветряные мельницы, которые его фантазия приняла за великанов. Он летит, ухватившись за одно из крыльев мельницы. Санчо панса бурно жестикулирует, изображая притворное отчаяние.

4. *Санчо Панса, подбрасываемый на попоне.* За отказ заплатить за ночлег на постоялом дворе Санчо Панса был наказан: “разудалые ребята и большие шутники”, взяв попону, принялись подбрасывать его высоко в воздух. Его хозяин на коне наблюдает за этим, находясь на безопасном расстоянии.

5. *Встреча тела умершего мула.* Пара изображена на пути через горы; навстречу ей движется процессия с умершим мулом. Его хозяином был страдавший от безнадежной любви барин Карденио, который взял его в горы, потеряв от печали рассудок.

6. *Доротея в купальне.* Доротея, обещенная девушка, укрываясь со стыда в горах, была обнаружена тремя путниками – Карденио, священником и цирюльником. Доротея изображается у водного источника, она оmyвает ноги. Её длинные волосы, которые она обычно подвязывала, чтобы походить на юношу, свободно падают. Путники тайно наблюдают за нею.

7. *Бракосочетание Камачо и Китерии.* Свадьба, устроенная отцом невесты против её воли с богатым поселянином, должна была состояться на открытом воздухе с подобающей торжественностью и плясками. Свидетелями этому стали Дон Кихот и санчо Панса. В конце концов истинный возлюбленный Китерии бедный Басильо с помощью хитрой уловки изобразил самоубийство (он будто бы заколол себя насмерть), чем убедил священника обвенчать Китерию с ним,

умирающим, а не с Камачо. Последний в конце концов смирился с таким поворотом дела [Холл, с. 221-222].

IV

Отин, Е. С. Словарь коннотативных собственных имён / Е.С. Отин. – 3-е изд., перераб. и доп. – Донецк: Юго-Восток, 2010. – 518 с.

ДОН-КИХОТ, -а, м. ЛА₁. Варианты: **Дон-Кишот** (XVIII-XIX вв.), **Дон-Кисхот** (XVIII в.), **Дон-Кишод** (XVIII в.). Главный персонаж романа М. Сервантеса «Хитроумный идалго Дон-Кихот Ламанчский» (105-1615 гг.). *Или, подобно Дон-Кишоту, Имея к рыцарству охоту, В шишак и панцырь нарядись. На борзого коня садись, Ищи опасных приключений...* (Карамзин Н. М. К бедному поэту, 1796 г.); *В этот момент он страшно походил на Дон-Кихота, подброшенного крылом мельницы* (Репин И. Е. Далёкое близкое).

УКЛА₁. 1. Благородный мечтатель, человек кристальной честности. Тип этот – тип Дон-Кихота революции, старика 89 года, доживающего свой век на хлебах своих внучат, разбогатевши французских мещан – он не раз наводил на меня ужас и тоску (Герцен А.И. Концы и начала); Здесь начинается тонкий оттиск, Тот странный контур, тот наряд тех предпоследних донкихотов Особый русский вариант (Коган П. Первая треть, 1939-1941 гг.); Печать это пулемёт, из которого стреляет идиотический унтер. И сколько Дон-Кихотов он перестреляет, пока они доберутся до него (Розанов В.В. Уединенное); Когда ушёл из жизни дирижёр Карл Элиасберг, Вы дали его жене телеграмму: «Не стало ещё одного Дон-Кихота». Вы написали, что более принципиального человека, человека кристальной честности, не терпевшего ни малейшей фальши, пока что не встретили... («Комс. правда», 1986 г., 11 янв.; из интервью с дирижёром Большого театра Е.Ф.Светлановым); Яснее других ее (цель. – Е.О.) формулирует донкихот революции, вооруженный её страж на коне Пролетарская Сила – Копёнкин (Урбан А. Сокровенный Платонов); Помимо всего прочего, образ Павлова связывался с депутатом Балтики – таким Дон Кишотом науки, сознательно принявшим нашу революцию вопреки злопыхательству интеллигентшек (Хафизов О. Рязань); – Ой, сокол мой ясный, –

будоражит она голубым глазом бедного Донкихота – Грина. – Да какой же ты башковитый! Да какой счастливый... (Карпов П. Из глубины); Донкихоты никогда ничего не спасали, но, если и донкихоты повыводились, – совсем расхотелось бы жить (Померанцев В. Итога, собственно, нет...).

2. Наивный и бесплодный мечтатель, идеалист. *Удалось мне быть лично в лагере короля; ... он был Донкихот не из последних*(Долгорукий И.М. Капище моего сердца, 1821 г.; цит. по: СРЯ XVIII в., вып.6, с.211); *Верьте мне, что нынешний век наполнен множеством Дон-Кихотов всякого рода*(Барсков Я. Л. Переписка московских масонов XVIII в. 1780-1792 гг.; цит. по тому же источнику, с.211); *Всегда и всюду, не спросясь броду! Герой философ так и лезет в воду: Царя, отца всему бухарскому народу! И не желал, а всё наш Дон-Кихот сгубил*(Кюхельбекер В. К. Иван, купецкий сын, 1832-1842 гг.). *Как-то так, роковым образом выходило, что начинал он мягко, ласково, с добрыми намерениями, называя себя старым студентом, идеалистом, Дон-Кихотом...* (Чехов А. П. В усадьбе); *Однако нелепые грёзы американца- мечтателя, этого Дон-Кихота в кавычках, впоследствии оказались напрасными: миссис Нине назначено быть до конца своих дней одинокой*(Шишков В. Угрюм-река); *Вы, док(доктор. – Е.О.), извините, самый настоящий Дон Кихот, вы не видите, что творится вокруг*(Турчик Ю. Последний раскоп); *Но Назарбаев никогда не был диссидентом или донкихотом. Он всегда демонстрировал классический стиль политика, который делает ставку только на трезвый расчет*(«Огонек», 1992 г., №10, с.7).

3. Фанатик. Он – Дон Кихот, упрямый фанатик, маньяк, – думал Петр Михайлович, – а она такая же рыхлая, слабхарактерная и покладистая, как я... (Чехов А. П. Соседи).

4. Человек нелепого поведения, шут (устар.). ...Под словом «Дон Кихот» мы часто подразумеваем просто шута, – слово «донкихотство» у нас равносильно со словом: нелепость, – между тем как в дон-кихотстве нам следовало бы признать высокое начало самопожертвования, только схваченное с комической стороны (Тургенев И. С. Гамлет и Дон Кихот); Но я уверен вот в чём: сейчас нужен герой, который задавал бы людям вечные вопросы по каждому поводу. Многие его

сначала будут принимать за идиота, но это не беда. Дон Кихот бессмертен (Бондарев Ю. Игра).

□ 1. **Дон-Кихот.** *Шутл.-ирон.* Прозвище высокой худой девушки (БСРП, 200).

2. **Донкихотство:** а) великодушие и благородство; способность к самопожертвованию во имя благородной идеи. См. выше цитату из речи И. С. Тургенева «Гамлет и Дон Кихот» (1860 г.). *Третья Россия, рожденная на крыше спекулянтского вагона, в подвалах всероссийского чека, на койках сыпнотиофозных госпиталей – ничего не возьмёт у героического Дон-Кихотства* (Ветлугин А. Третья Россия, 1921 г.). Ср. также: *Да, я за принципиальность, за полную отдачу, за донкихотство* (из интервью с Е. Ф. Светлановым; «Комс. правда», 1986 г., 11 янв.); б) разрыв мечты и действительности; наивный идеализм; витание в облаках. *Вульгарный термин «донкихотство» казался неприменимым к поэтическому образу Дон-Кихота* (Анненков Ю. Дневник моих встреч); *Он не только не Сервантес, он и не Дон-Кихот и к донкихотству не склонен* (Ильф И., Петров Е. Любовь должна быть обоюдной); в) нелепый поступок, бестолковое поведение, сумасбродство. (В письме) *«описаны во всём их пространстве донкишотства одного из королей северных»* (Записки Михаила Гарновского, 1786-1790 гг.; цит. по: СРЯ XVIII в., вып. 6, с.211); *Ведь теперь явилось в русском характере донкишотство, которого никогда не было! Просвещение придет ему на ум – сделается Дон-Кишотом просвещенья: заведёт такие школы, что дураку в ум не войдёт!* (Гоголь Н. В. Мертвые души); *Я понимал, конечно, что надеяться на это нельзя, все эти мысли, как любил говорить Боря, – сплошное «донкихотство»* (Паустовский К. Беспокойная юность); *Сражаться с прошлым – вдвойне / нелепое донкихотство...* (Павлова В. Путь и спутник); б) *Я высказал выводы Арбатову (директору Института США и Канады. – Е. О.) у него в кабинете. У меня было больше фактуры, у него только идея. Он невероятно рассердился, позже позвонил Андропову, потребовал, чтобы впредь люди типа Леонова не вникали в такие проекты. Но саму идею похоронили, поскольку против выступили все – академическое донкихотство* («Лит. газета», 20-26 февр. 2013 г.).

3. **Донкихотский.** Отвлечённый, расплывчатый; бесплотный. Это уж какая-то чересчур рыцарская и донкихотская любовь, не имеющая ни плоти, ни формы (Писемский А. Ф. Тысяча душ).

4. **Донкишотизм** (XVIII в.). Наивный идеализм, пустая мечтательность. (Кн. Николай Васильевич) *«меньше об военном говорит ремесле, не делая оному преимуществ выше всего в свете: сие пахнет донкишотизмом»* (из письма Н.Н.Бантыша-Каменского кн. А.Б.Куракину, 90-е годы XVIII в. (СРЯ XVIII в., вып.6, с.211).

5. **Донкисхотисмо** (начало XVIII в.), ср., нескл. Фонографическая адаптация франц. don-quachottisme. Значение – то же. *Я бы в отчаянии был видеть между моими одноземцами оное Донкисхотисмо* (Рассуждение о оказательствах к миру..., перевод с франц. яз. на рос. СПб., 1720; цит. по: СРЯ XVIII в., вып.6, с.211).

6. **Донкихотствовать.** Устар. вариант – **донкишотствовать.** Вести себя, как Дон-Кихот – в одном из созначений этого литературного антропонима (чаще: как наивный, пустой мечтатель-идеалист; совершать нелепые поступки). *Храня обычаи, обряды, Не донкишотствуешь собой* (Державин Г.Р. Фелица); *Я на корабль в Одессе сяду И донкишотствовать отправлюся в Элладу!* (Кюхельбекер В.К. Ижорский, 1835 г.); *...Вот он – Грин, измождённый, бездомник-фантаст, поэт дальних странствий, донкихотствующий «революционер»* (Карпов П. Из глубины).

7. **Подонкихотить.** Повести себя некоторое время, как Дон-Кихот. *Подонкихотил он изрядно, Как был прогресс в умах у всех...*(Измайлов А.А. Новый век).

V

Энциклопедический словарь: в 3 т. / [глав. ред. Введенский Б. А.]. – М. : Гос. науч. изд-во «Большая советская энциклопедия», 1953 – 1955. – 2128 с.

ДОН КИХОТ, герой романа испанского писателя М. Сервантеса “Хитроумный гидальго Дон Кихот Ламанчский” (1605-15); образ идеалиста, далёкого от реальной действительности, защитника абстрактно понимаемой

“справедливости”. Имя Д.К. стало нарицательным для обозначения человека, оторванного от жизни. [ЭС, т.1, с.575].

VI

Из Википедии

ДОН КИХОТ ЛАМАНЧСКИЙ (исп. DonQuijotedelaMancha<quijote - набедренник, часть рыцарских лат) - герой романа Мигеля де Сервантеса Сааведры «Хитроумный идалго Дон Кихот Ламанчский» (первый том - 1605, второй - 1615); он же - Рыцарь Печального Образа, Рыцарь Львов. Бедный ламанчский идалго Алонсо Кихано (иначе:Ки-хада, Кехана, Кесада, Кихана) по прозвищу Добрый, страстный поклонник рыцарских романов, уверенный в том, что все описанное в них правда, решает сделаться странствующим рыцарем, чтобы искоренять зло и неправду, защищать слабых и обездоленных. Нарядившись в рыцарские доспехи и оседлав старую клячуРоссинанта, Д.К. вместе со своим верным оруженосцем СанчоПансой, с которым герой не расстанется на протяжении почти всего произведения, выезжает из родной деревни в поисках приключений. Действительность в восприятии Д.К. трансформируется под воздействием прочитанных рыцарских романов. В силу этого герой попадает в смешные ситуации и неприятные переделки. Д.К. принимает за гигантов ветряные мельницы, вместо стада баранов видит многочисленное войско волшебников, постоянный двор в его глазах прекрасный замок. Внешний облик героя (худой и бледный господин в старых доспехах на тощем Россинанте), который удивительным образом контрастирует с наружностью толстого балагура Санчо, а также странное поведение и невероятные поступки Д.К. вызывают смех у окружающих и приносят ему славу сумасшедшего. Д.К. считает, что мир заколдовали злые волшебники, «дабы окутывать мраком и обращать в ничто подвиги праведников и освещать и возвеличивать деяния грешников». Призвание героя - сражаться с этими волшебниками. Д.К. видит опасность и врага там, где их на самом деле нет, а выражение «бороться с ветряными мельницами» стало синонимом бессмысленных и нелепых действий. Поступки героя часто приводят к обратному результату. Так, например, рыцарь пытается спасти пастушка Андреса

от побоев хозяина, но после того как Д.К. уезжает, разозлившийся хозяин избивает мальчика до полусмерти. В безудержном стремлении к справедливости Д.К. освобождает каторжников, осужденных на галеры, но, получившие свободу, они побивают камнями своего освободителя. Желая совершить доброе дело, Рыцарь Печального Образа только наносит вред, и в этом смысле Д.К. можно назвать отрицательным героем.

Несмотря на свое помешательство на рыцарских романах, Д.К. проявляет необычайную осведомленность и рассудительность во всех остальных вопросах. В рассуждениях о литературе, воспитании, правителях, свободе, войне и мире он выступает как мыслитель-гуманист, альтер эго самого автора. Д.К. становится мудрым наставником для СанчоПансы, когда оруженосец занимает пост губернатора на воображаемом острове Баратария.

Образ Д.К. меняется на протяжении романа. Во втором томе с героем происходит удивительная метаморфоза: Д.К. прозревает и действительность предстает перед ним такой, какая она есть. В то же время окружающие, заражаясь безумием Д.К. и потакая его чудачествам, пытаются обмануть Рыцаря Печального Образа. СанчоПанса выдает за Дульсинею То-босскую и ее свиту простых крестьянок и объясняет своему хозяину, который видит перед собой лишь трех сельских девушек, что волшебники заколдовали Прекрасных Дам. Во время пребывания героя и его оруженосца в герцогском замке хозяева и их челядь создают вокруг Д.К. и Санчо театрализованную видимость фантастического мира со всеми атрибутами рыцарских романов. Бакалавр Самсон Карраско, желая вернуть Д.К. домой, наряжается в странствующего рыцаря, чтобы победить героя в поединке.

Узнав о существовании пещеры Монтеси-носа, одном из тех мест, с которыми связано множество народных преданий и легенд, Д.К. желает проникнуть туда. После его явно вымышленного рассказа о необыкновенном путешествии по заколдованному миру, обнаруженному в пещере, создается впечатление, что сам Д.К. обманывает окружающих и лишь надевает на себя маску безумия. Эпизод, когда Д.К. вполне сознательно подражает одержимости героев рыцарских романов Амадису и [Роланду](#), обрекая себя на любовное

послушничество в горах Сьерры Морены, подтверждает это. Более того, Д.К. не уверен, существует ли на самом деле Дульсинея Тобосская или же он придумал ее. Хотя все свои подвиги герой посвящает именно ей, кажется, что Д.К. делает это потому, что любому странствующему рыцарю положено иметь Даму сердца. В некоторых высказываниях героя («я не знаю, кто я») угадывается осознание им своей роли. Когда в начале второго тома становится известно, что в свет вышла первая часть романа о похождениях Д.К., герой абсолютно не удивлен, т.к. осознает себя литературным персонажем и считает, что его подвиги заслуживают того, чтобы быть описанными хронистом.

Во втором томе Д.К. и СанчоПанса сталкиваются с настоящими удивительными, но вполне правдоподобными приключениями: герои встречаются с разбойником Роке Гинар-том, становятся свидетелями появления у берегов Барселоны турецкого корабля, а хитроумно устроенная «говорящая голова» в доме одного кабальеро поражает не только Д.К. и Санчо, но и всех остальных гостей.

Похождения Д.К. заканчиваются, когда его мечта о необыкновенном приключении становится осязаемой реальностью и бакалавр Самсон Карраско, переодетый в Рыцаря Белой Луны, побеждает героя в поединке. Д.К. возвращается в Ламанчу. Перед смертью он отрекается от своих рыцарских деяний и признает, что был безумен. Д.К. умирает, оплакиваемый своими друзьями и близкими.

Сложность и многоликость образа Д.К. находят отражение в речи идадьго. Д.К. подражает языку рыцарских романов, когда совершает свои подвиги, обращается к вымышленному врагу или воспекает Дульсинею. С другой стороны, Д.К. выступает как гуманист - обличитель социальных пороков, демонстрируя незаурядные способности оратора и прекрасное знание предмета.

Оценки романа Сервантеса и образа Д.К. менялись в разные исторические эпохи. Первые истолкователи романа видели в Д.К. чисто комический персонаж, пародию на рыцарский идеал, призванную отвести читателей от чрезмерного увлечения рыцарскими романами. Та же точка зрения сохраняется у представителей раннего английского Просвещения (Дефо, Аддисон), которые в образе Д.К. выделяют лишь нелепые и комические черты. Но уже у Филдинга Д.К., сохраняя все свои смехотворные стороны, рассматривается как

заслуживающий сочувствия персонаж. Под влиянием Д.К. в английской литературе был создан образ чудака (у Филдинга, Стерна, Смоллета, Голдсмита, позже, в XIX веке, - у Диккенса).

Романтическая критика положила начало новому периоду в осмыслении образа Д.К. Романтики истолковывали образ сервантесовского героя в меланхолическом духе, как олицетворение противоречия между грубой реальностью и творческой мечтой, разлада между «я» и «не-я». С романтической точки зрения в образе Д.К. заключена идея субъективности истины, и величие Рыцаря Печального Образа - в заранее обреченном на провал стремлении к практической реализации своего идеала (Шлегель, Шеллинг, Гейне).

В русской литературе ассоциации, связанные с образом Д.К., впервые появляются в творчестве Карамзина, Державина, Радищева. Выражение «бороться с ветряными мельницами» и глагол «донкишотствовать» входят в словарь русского языка. В первой трети XIX века сильное влияние на восприятие русской читающей публики образа Д.К. оказала романтическая критика. Позже Д.К. истолковывается как художественное обобщение идеализма и разрыва с исторической действительностью, олицетворение человека, который не может ни изменить жизни, ни даже просто разобраться в ней (Белинский, Герцен, Чернышевский, позднее - Луначарский, Горький). Тургенев и Достоевский считаются родоначальниками философско-психологической традиции истолкования образа Д.К. С точки зрения Тургенева, Д.К. живет во имя других и готов идти на самопожертвование ради осуществления своей высокой идеи, в которую безоговорочно верит. Он носитель истины и справедливости на Земле. Веру и самоотверженность Д.К. Тургенев противопоставляет эгоизму и безверию [Гамлета](#). Достоевский видит в Д.К. «самого простого душою и одного из самых великих сердцем людей», «положительно прекрасного человека», стремление которого проходит без пользы для человечества, т.к. Д.К. не может направить свои силы на правильный путь деятельности. Достоевский считает Д.К. одним из «прекрасных лиц в литературе христианской». Под сильным влиянием образа Д.К. был создан образ князя Мышкина. Поэты-символисты при оценке образа Д.К. обнаруживают близость своих тезисов к романтической трактовке

начала XIX столетия (Брюсов, Вяч.Иванов, Сологуб). Образ сервантесовского героя получил отражение в творчестве современных поэтов (Булат Окуджава).

Образ Рыцаря Печального Образа приобретает большое значение в борьбе философских и политических теорий в Испании в XX веке. Скепсис и неприятие образа Д.К. характерны для раннего Унамуно, Асорина. Однако позже Унамуно обращается к Д.К. как к национальному мифу и оценивает героя романа Сервантеса как явление самоценное вне его связи с произведением. Унамуно считал, что Сервантес в некоторых случаях искажает поступки и мысли своего героя. Философ противопоставляет церковное христианство «христианству донкихото-товскому», которое для Унамуно и является подлинным. Д.К. воплощает истинную веру и является новым испанским Христом. Ортега-и-Гассет, сторонник «европеизации Испании», считает, что образ Д.К. объясняет ошибочный путь развития испанской цивилизации. У Антонио Мачадо образ Д.К. истолковывается в экзистенциалистском ключе. Позднее в Испании становится расхожим сравнение Д.К. с Игнасьо де Лойолой, основателем иезуитского ордена, на основании единства их идеала - католичество и всемирная монархия. В годы правления Франко такое толкование образа героя романа становится привычным и не нуждающимся в доказательных доводах. Д.К. превращается в символ идеи «испанской общности» и олицетворение «испанского духа». В середине 50-х гг. некоторые испанские исследователи придерживались экзистенциалистской точки зрения на образ Д.К., мотивы действий которого заключены в его желании утвердить свою свободу. Д.К. сравнивают с героями Сартра и Камю. В современной критике, особенно постмодернистской, акцент делается на том, что Д.К. осознает себя литературным персонажем и вступает на путь странствующего рыцаря, чтобы реализовать свое «второе я». Многие герои современных «игровых» романов, в частности испанских, сравниваются писателями и критиками с Д.К. именно в этом ключе.